

A fogyasztók a lisztet a város által kiállított utalványokért kapták meg. Aki szeretett volna ebből részesülni, az a Városház II. emeleti városi lisztelosztó hivatalban nyújthatta be igényét. A lisztet azok a kereskedők szolgáltatták ki, akik lisztkereskedőként voltak megadóztatva. Ez a többi kereskedőben gyakran irigységet keltett. Egyes kereskedők, arra hivatkozva, hogy a liszt elfogyott, az utalványokat nem váltották be. Az ellentmondásokat a város úgy kezelte, hogy a Festetics-majorban városi lisztboltot létesített. Az üzletet 1915. május 25-én nyitották meg, és a Lackner Kristóf utcai Bioskop mellett lehetett megközelíteni. A kiosztást úgy végezték, hogy hétfőn és csütörtökön az I., kedden és pénteken a II., szerdán és szombaton a III. adókerület lakosai vehették át igazolványaikkal a kiutalt lisztmennyiséget. Délelőtt 9–12-ig, délután 16–19 óráig tartottak nyitva. A gyors kiszolgálás érdekében kérték, hogy a felek aprópénzzel fizessenek.

A folyamatos áremelkedésnek úgy próbálták gátat szabni, hogy az árakat maximálták. A piacra vonatkozó árakat a városi rendőrkapitányság hirdette ki, a közszükségleti cikkek ármegállapító bizottság által maximált árát falragaszokon tették közzé. A minisztérium 4586-1915. számú rendelete alapján hirdették ki Sopronban is a kenyérjegyet, amelyet 1916. január 10-étől vezettek be. Mindenkinek naponta 240 gramm lisztet volt lehetősége elfogyasztani főzésre és/vagy kenyérsütés céljára. A liszt- és kenyérjegyeket szintén a városi lisztüzletben lehetett beváltani, és a megadott kereten belül tetszés szerinti arányban válthatták ki a kenyeret vagy a lisztet.

Bolodár Zoltán: Sopron mint hátsország az első világháború idején

Ára: 600,-Ft

2019. első szám

Soproni Szemle

Soproni Szemle

2019. első szám

Hetvenharmadik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.

Alapította Heimler Károly.

Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány

Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.

Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes.

Megjelenik évente 4 alkalommal.

SZERKESZTŐSÉG

Dominkovits Péter, Jankó Ferenc, Kelemen István, Kiss Melinda technikai szerkesztő,
Kücsán József, Németh Ildikó, Szende Katalin felelős szerkesztő, Tóth Imre,
Turbuly Éva, Varga Imréné titkár

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Csekó Ernő, Dávid Ferenc Domonkos Ottó, Fiziker Róbert, Galavics Géza, Gömöri János,
Józan Tibor, Pápai László, Sági Éva, Veöreös András, Winkler Barnabás

A Soproni Szemle Alapítvány székhelye: 9400 Sopron, Új utca 4.

Postacím: 9401 Sopron, Postafiók 315

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, interneten <https://eshop.posta.hu> weboldalon, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), valamint az egyesületi díjjal kombinálva a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 4000 Ft-ért, nyugdíjasoknak és diákoknak 3100 Ft-ért. Előfizetési díj egy évre 2400 Ft, egyes szám ára 600 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Egyetem Növénytan Tanszékén (Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. főépület, magasföldszint) kaphatók.

A 10404058-40510307-00000000 bankszámlaszámra történő befizetéssel támogathatja a Soproni Szemle Alapítványt. Köszönettel fogadunk minden támogatást.

Nyomdai munka: Foreno Nonprofit Kft. 9400 Sopron, Fraknói u. 22.

Felelős vezető: Major Lajos ügyvezető igazgató

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle (CD-ROM) ISSN 1786 – 9749

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen elkészítve szövegfájlban (lehetőleg Word formátumban) kérjük benyújtani.
- A leadásra szánt anyag tartalmazza a szövegfájl, a képfájlok megfelelő sorrendben számozva képjegyzékkel, valamint az illusztrációkat is magába foglaló szövegváltozatot Word vagy PDF formátumban.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kísérőlevélben vagy az illusztrált szövegfájlban kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.
- A szerkesztői felkérés vagy egyeztetés nélkül leadott kéziratok megjelentetésére a szerkesztőség nem vállal kötelezettséget.
- A folyóiratban megjelenő anyagok két lektor szakvéleménye alapján kerülhetnek közlésre. A szerkesztőség fenntartja a szöveggondozás jogát.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Digitális képek esetén JPG vagy TIFF fájlokot kérünk legalább 300 DPI felbontásban. A Word szövegfájlba illesztett illusztrációk nem alkalmasak a technikai szerkesztésre.
- A sorszámmal ellátott illusztrációkhoz kérjük, egy külön fájlban mellékeljék a képjegyzéket.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A szerzők nevét dőlt betűvel kérjük feltüntetni

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -től -ig p.)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni, hanem PDF fájlt küld a megjelent közleményről.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, bankszámlaszámot, a kezelő pénzügyintézet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- Sajnálattal közöljük, hogy 5000 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk.

Soproni Szemle

| 2019. első szám

| hetvenharmadik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

A NAGY HÁBORÚ EGY ÉVSZÁZAD TÁVLATÁBÓL

BOLODÁR ZOLTÁN: Sopron mint hátország az első világháború idején	3
SUSLIK ÁDÁM: Hadifogoly munkásosztagok Sopron vármegyében 1915 és 1918 között	23
PERGER GYULA: Papp Kálmán tábori lelkész, későbbi soproni városplébános háborús naplója	36
Becht Rezső nagy háborúja. Részletek <i>A búvös hengerből</i> . Bevezeti és közreadja: TURBULY ÉVA	61

MŰHELY

CSERMELYI JÓZSEF: Egy kis uradalom születése. Adalékok az alsólászlói kastély felépítéséhez	87
---	----

SOPRONI ARCOK

IFJ. SARKADY SÁNDOR: Kovács József László emlékének	101
Közlemények	104

A NAGY HÁBORÚ EGY ÉVSZÁZAD TÁVLATÁBÓL

BOLODÁR ZOLTÁN

Sopron mint hátország az első világháború idején*

Az első világháború kirobbanását megelőző években Sopron helyzete rosszabb volt a régióban versenytársként említett városokkal (elsősorban Győrrel és Szombathellyel) szemben. Gazdasági és infrastrukturális aspektusból vizsgálva elmondhatjuk, hogy a 19. század folyamán még meglévő versenyelőnyét a város fokozatosan elveszítette. Annak ellenére, hogy a dualista korszak válsága az 1890-es években jelentkezett, mégis a mindennapi élet viszonyait tekintve az első világháború kezdetéig húzódó időtartamot „boldog békeidőként” emlegetik. Sopron esetében viszont jóval korábban, mintegy másfél évtizeddel előbb jelentősen megromlottak a gazdasági lehetőségek. A téma átfogó megértését kiválóan segíti Melega Miklós könyve,¹ valamint Horváth Zoltán² és Hárs József³ tanulmányai.

A háborút megelőző évek

Sopron gazdasági helyzetét két fontos körülmény határozta meg. Egyrészt a stratégiai kérdésként kezelt laktanyaépítések, másrészt az Építőbank bukása. A 19. század végén a városra válságos korszak köszöntött, majd a kereskedelem krízise az 1900-as évek elejére elmélyült. A polgárság 1885–1898 között a felszabadult tőkéjét házépítésekre fordította, mivel a sertéskereskedelem központja 1882-ben átkerült Bécsújhelyre.⁴ A városvezetők úgy gondolták, hogy a helyzet ellensúlyozására az jelent megoldást, ha a laktanyaépítések Sopron vállalja fel, majd az épületeket bérbe adja. Ennek köszönhetően intenzív laktanyaépítés indult. Ezt a befektetést a város a kiadások és bevételek tükrében gyümölcsözőnek ítélte.⁵ Az is mutatja az investíció sikerét, hogy az építéseket követően a

* A tanulmány a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárában „Sopron és a Nagy Háború” címmel 2018. május 15-én rendezett konferencián elhangzott előadás kibővített változata.

¹ Melega Miklós: A modern város születése. Szombathely infrastrukturális fejlődése a dualizmus korában. Szombathely, 2012.

² Horváth Zoltán: Sopron városias fejlődése a kapitalizmus első időszakában (1848–1914) I. rész. In: Soproni Szemle 39. (1985/2), 119–146.

³ Hárs József: A soproni Építőbank működése és bukása. In: Soproni Szemle 15. (1961/4), 317–331.

⁴ Horváth Zoltán: Sopron városias fejlődése a kapitalizmus első időszakában (1848–1914) I. rész. In: Soproni Szemle 39. (1985/1), 146.

⁵ Soproni Múzeum (SoM), Helytörténeti Gyűjtemény, Aprónyomtatványok, L.sz.: A.73.51.19, Gebhardt József Sopron sz. kir. város polgármesterének 1899-ik évi jelentése a városi közigazgatás összes ágairól Polgármesteri jelentések. Sopron, 1900. 24–26.

háború kitöréséig megérte minden átalakítást és bővítést a városnak elvégezni, bármit is igényelt katonaság. Az éves jelentések egyértelmű hasznot mutattak.

Furcsának hat, de az Építőbank bukása (1901) ellentmondásos hatással bírt a közéletre. A recesszió már korábban elkezdődött, de ez az esemény tovább rontotta a közállapotokat. Bár hatása jellemzően nem terjedt túl Sopron határain, rendkívül nehéz helyzetbe sodorta a várost és számos családot. A szomorú esemény ellenben az élet számos területén lehetőségeket nyitott meg. A helyi gazdaságot uraló csekély számú nagykereskedő és befektető szinte minden jelentősebb üzletben részt vett. Ezen családok megjelenése a 19. században pozitívként értékelhető, azonban a századfordulóra a közöttük fennálló gazdasági, családi és rokonsági összefonódások gátjává váltak a fejlődésnek. Ezt „fellazította” a bukás és némileg átrendezte Sopron gazdaságát. Míg 1901-ben három Lencket is találunk a legtöbb adót fizetők listáján (Lenck Gyula, Lenck Kálmán dr., Lenck Lajos), addig 1902-ben már a család egy tagja sem szerepel a felsorolásban.⁶ Befolyásuk olyan erős volt, hogy az idegen tőke megtelepedése kezdetben szinte csak rajtuk keresztül volt elképzelhető (lásd: Első Soproni Serfőzde és Malátagyár Részvénytársaság, 1894–95).⁷

Ehhez képest jelentett változást, hogy a bukást követő és a háborúig tartó bő egy évtizedben megjelentek a nemzetközi és magyar üzletláncok is. Példának említhetjük Meinel Gyula cégét és a Turul Cipőgyár RT-t, amely a monarchia legnagyobb cipőgyára volt. Főraktáruk a Várkerület 89-ben működött (régí számozás szerint).⁸ A gyáripár ekkor még nem volt nagy volumenű és rendkívül lassan fejlődött. További gyáralapítások: Jakobi Adolf bécsi cégének szivarkapapírgyára (1905),⁹ Haas Fülöp és Fiai Rt. leányvállalat alapítása (1909). Még a bankbukás előtt alapították a Wellesz és Schwitzerféle elastique gyárat (Első magyar cipőrugany-gyár), amelyhez a telek megvásárlási árát a belügyminisztérium biztosította 1901-ben,¹⁰ és amelyet 1907-től kezdve kellett a város költségvetéséből törleszteni. A gumigyárban 1901. szeptember 25-én indult meg a termelés, amely alkalomra Hegedüs Sándor kereskedelem-ügyi miniszter üdvözlő táviratot küldött.¹¹

1902 és 1914 között középület alig-alig épült. A városi Húscsarnokot 1912-ben építették azzal a céllal, hogy azon húsvágóknak, akik eddig kocsibódékban és sátraikban mérték a húst, jobb körülményeket biztosítsanak.¹² Moziépítéseken és a városi színház

⁶ SoM, Helytörténeti Gyűjtemény, Aprónyomtatványok, L.sz.: A. 73.51.21, A. 73. 51.22, Polgármesteri jelentések 1901, 1902. Legtöbb adót fizetők névsora.

⁷ *Kölkedi István*: Az első Soproni Serfőzde és Malátagyár R. T. története. In: Soproni Szemle 15 (1961/1), 3–9.

⁸ Soproni Napló, 18. évf., 60. sz., 4. p. Turul Cipők reklám

⁹ SoM, Helytörténeti Gyűjtemény, Aprónyomtatványok, L.sz.: A.73.51.25, dr. Töpler Kálmán Sopron sz. kir. város polgármesterének 1905-ik évi jelentése a városi közigazgatás összes ágairól Polgármesteri jelentések. 11. p.

¹⁰ Uo. L.sz.: A.73.51.21, dr. Printz Ferenc Sopron sz. kir. város polgármesterének 1901-ik évi jelentése a városi közigazgatás összes ágairól Polgármesteri jelentések. 21. p.

¹¹ Bőripar. VIII. évf. 28. sz. 13. p. (1901.10.05.). Első magyar cipőrugany-gyár

¹² SoM, Helytörténeti Gyűjtemény, Aprónyomtatványok, L.sz.: A.73.51.31, dr. Töpler Kálmán Sopron sz. kir.

építésén kívül (1909) a város csak telekbiztosítással és kisajátítással járult hozzá az építkezésekhez, ahogy ez a Postapalota esetében is történt 1909-ben.¹³ Egy új közkórház építését a világegés előtt már folyamatosan és elhúzódóan napirenden tartották, majd a háború alatt is folyamatosan foglalkoztak vele.¹⁴ 1909-ben kezdték el az építkezést és 1910. szeptember 1-jén adták át rendeltetésének a „siket némák intézetét”, amely adakozásból, megyei, városi és minisztériumi pénzekből valósult meg (ma: Tóth Antal u. 24.).¹⁵

A közvélemény részéről prioritást élvezett az utak építése, portalanítása. Ezt az elvárás leginkább az támasztotta, hogy a 19. század óta még népszerűbb időtöltés lett a sétálás, és ennek színtere az egykori Promenade-ról (ma Széchenyi tér) áttevődött a Deák térre. A tér déli oldalán sétáltak a legtöbben, mivel onnan volt látható a tér impozáns északi oldala. Ez rendszeres téma volt a korabeli sajtóban. Elvárták az utak rendben tartását, hogy a hölgyek és urak cipője, ruhája tiszta maradjon.¹⁶ A városban több ezer katona tartózkodott folyamatosan, így az emberek megszokták, hogy az utcán, kávéházakban, éttermekben városképet formáló tényező a jelenlétük. Folyamatosan 2–3 ezer katona élt Sopronban, így számuk elérte a lakosság csaknem 10 %-át. Az 1910-es népszámlálási adatok szerint a 30 628 polgári lakos mellett 2850 katona élt a városban. Ez fontos gazdasági erőt jelentett. Az általuk elköltött pénz mellett munkával is ellátták a helyi iparosságot (szabók, cipészek stb.). Természetesen a szomszédos Szombathely is próbált a laktanyaépítésekkel bevételhez jutni, így ezen a területen is rivalizált a két város. Mindezen erőfeszítések ellenére sem volt jó a pénzügyi állapot az első világháború kirobbanásakor.

A merénylettől a hadba vonulásig

Napjainkig a „Nagy háború” olyan eseményként jelent meg a történetírásban, amely a tömeges vérontásról szólt és a megszállás új, még kegyetlenebb módjait vezette be a hadviselés eszköztárába. A centenáriumi lehetőséget adott, hogy egyre több kutató a személyes sorsokat mutassa be és az emberek napi küzdelmeit állítsa a figyelem középpontjába.¹⁷ A háború Sopron esetében is hangos demonstrációkkal kezdődött, és ez a négy év a hétköznapi élet nehézségeiről, szenvedéseiről szólt.

Az 1914. június 28-i vasárnap is ugyanolyanok indult, mint a többi, azonban Ferenc Ferdinánd halálhíre néhány óra leforgása alatt megváltoztatta az utcákon a hangulatot. Alig három órával a merénylet után, fél három tájban kezdett terjedni a pletyka.

város polgármesterének 1912-ik évi jelentése a városi közigazgatás összes ágairól Polgármesteri jelentések. 64. p.

¹³ Uo. L.sz.: A.73.51.29, dr. Töpler Kálmán Sopron sz. kir. város polgármesterének 1909-ik évi jelentése a városi közigazgatás összes ágairól Polgármesteri jelentések. 13. p.

¹⁴ Uo. L.sz.: A.73.51.28, dr. Töpler Kálmán Sopron sz. kir. város polgármesterének 1908-ik évi jelentése a városi közigazgatás összes ágairól Polgármesteri jelentések. 78. p.

¹⁵ Uo. L.sz.: A.73.51.29, dr. Töpler Kálmán Sopron sz. kir. város polgármesterének 1910-ik évi jelentése a városi közigazgatás összes ágairól Polgármesteri jelentések. 88-95. p.

¹⁶ Polgármesteri jelentések 1902–1912. Az útépitésre, olajozásra, kátrányozásra, rendszeres beszámolókat találunk.

¹⁷ Háborús hétköznapiak. Tanulmánykötet. Szerk.: Török Róbert – Závodi Szilvia. Budapest, 2016.

A kaszinóban is beszéltek róla, ezért három óra után dr. Szilvássy Márton udvari tanácsos a postára ment tudakozódni. Mikor az információ megerősítést nyert, fél óra alatt elterjedt a hír, így délután négykor már mindenhol erről beszéltek. A városházán rögvest intézkedtek, így az összes középületre kifüggesztették a gyászlobogókat.¹⁸ Az elkövetkező napok eseményeit is a 28-án történtek irányították. Dr. Baán Endre főispán Sopronvármegye törvényhatósági bizottságának tagjait július 2-ára rendkívüli közgyűlésre hívta össze a vármegye székházába, amelyre Hajas Antal alispán egyetlen napirendi pontot jelölt ki: a trónörökös pár elhunytá alkalmából érzett gyász és részvét kifejezését.¹⁹ A templomokban július 4-én gyász-istentiszteletekre került sor, amelyek ügyében dr. Töpler Kálmán polgármester intézkedett.²⁰ Annak ellenére, hogy az eset tematizálta a közbeszédet, a soproniakat a hadüzenet napjáig egy másik rendkívüli esemény is foglalkoztatta.

1914. július 11-én (szombat) délután három óraker hatalmas zápor zúdult a városra. Az eső másfél órán át esett és dörgéssel, villámlással járt együtt. A Balfi utcában kéményt repesztett, a Téglá u. 7. udvarán lévő pajta teteje leégett, mennyezete leszakadt. Az ott tárolt szalma is begyulladt, amelyet a tűzoltók és a távirász katonák segítségével tudtak lokalizálni. A vihar alatt a villamos sem közlekedett, mert három kocsi is beleszapott a villám. Az eső vasárnap folytatódott.²¹ Az esőzések eredményeként az Ikva dagadni kezdett, július 17-én éjszaka már elöntötte a pincelakásokat, majd július 18-án reggel fél hatkor egyszerre mindenhol kilépett a medréből. A Rózsa utcában a víz már csaknem a házak ablakáig csapott. Katonák és rendőrök vigyáztak, nehogy valaki át akarjon menni a megrongálódott hídon. Reggel 7 órára a Nagyszodát elöntötte a víz, a kabinok mind víz alatt voltak, és a könnyű faalkotmányok összedőltek. A Paprétre csak a Torna utcán át lehetett eljutni, mivel a patak felett átvezető híd leszakadt és elzárta a víz folyását, mely így kiöntött a Paprétre. Egészen a kereskedelmi iskoláig (ma: Széchenyi István Városi Könyvtár, Pócsi utca 25.) folyt a víz. A zsidó hitközség Paprét 26. szám alatti házában – ahol a fürdő volt – az ablakon át folyt a víz, a másik oldalon pedig az udvarra. Az Ikva-parton ritkán látott nyüzsgő élet alakult ki, mindenki kíváncsi volt a károokra vagy arra, hogy lehet-e még nagyobb veszedelem, hiszen az eső továbbra is esett. A katonaság csak nehezen tudta távol tartani az embereket a veszélyes helyektől.²²

A városban uralkodó zaklatott közhangulatot a hadüzenetet megelőző napok hírei fokozták, amelyről először július 25-én adott ki egyoldalas különkiadást a *Soproni Napló* „Háboru lesz” címmel.²³ A következő napokban minden fontos eseményről különkiadást nyomtattak. Az újság szerkesztősége az eseti híreket adó sürgönyöket Blum Náthán és fia

¹⁸ Soproni Napló 18. (1914) 146. sz., július 1. 1. „A trónörökös pár halála”.

¹⁹ SoM, Helytörténeti Gyűjtemény, Aprónyomatványok, L.sz.: A.2014.580.1. Meghívó Sopronvármegye főispánjától.

²⁰ Soproni Napló 18. (1914) 147. sz., július 2. 3. „Gyászünnepe”.

²¹ Soproni Napló 18. (1914) 157. sz., július 14. 2. „A vihar pusztítása Sopronban és a környéken”.

²² Uo. 162. sz., július 19. 1–2. p. „Az Ikva garázdálkodása”.

²³ Soproni Napló különkiadás 18. (1914) 167. sz., július 25. 1., „Háboru lesz”.

1. kép. Az Ikva áradása. Fotós: Gantner Antal, 1914. július 18. (Soproni Múzeum)

papírkereskedésében (Széchenyi tér 20.) tette ki közszemlére.²⁴ Az érkező hírek hatására július 26-án az utcák benépesültek. A hömpölygő tömeg éltette a királyt és a háborút. A szerbek ellen szitkok hangzottak el, és a tüntetést a rendőrségnek kellett szétoszlattani.²⁵ A *Soproni Napló* szerkesztőségét folyamatosan ostromolták az érdeklődők, és az új nyomdaépület előtt (a Röttig G. és fia nyomda 1914 nyarán költözött új épületébe – Deák tér 56. – de üzlethelyiségét megtartotta a Várkerület 72. alatt) tolongás alakult ki. A Várkerületen összegyűlt tömeg általában a Tschurl-házon keresztül ment a nyomda elé, ahol várta az új különkiadásokat.²⁶

A legjelentősebb tüntetésre július 30-án került sor. Már kora délután a Ferenc József-laktanya körül gyülekeztek a demonstrálók és este 7 órakor indultak el a Kossuth utca – Képezde utca – Deák tér – Erzsébet utca – Széchenyi tér – Várkerület – Újteleki utca útvonalon.²⁷ A több ezer főre duzzadt tömeg több helyen megállt és hazafias dalokat

²⁴ Soproni Napló 18. (1914) 166. sz., július 26. 5., „A Soproni Napló híradásai”.

²⁵ Uo. 168. sz., július 28. 1., „A hangulat Sopronban”.

²⁶ Uo. 168. sz., július 28. 3., „A Soproni Napló híradásai”.

²⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (MNL GyMSM SL) XV. 80. a)

²² Hirdetmények-Plakátgyűjtemény, „Tüntető körmenet”.

2. kép. Tüntetés a háború mellett. Fotós: Gantner Antal, 1914. július 30. (Soproni Múzeum)

énekelt. Késő este értek vissza a laktanyához. Ezután visszamentek a Royal-kávéház elé, ahol együtt elénekelték a Szózatot. Az éjszakai órákban az emberek megtöltötték a vendéglőket és kávéházakat.²⁸ A kezdeti eufóriát és a közelgő összecsapást pártoló közérzetet azonban a hétköznapi nehézségei követték négy éven át.

A lakosság nehézségei, az élelmiszer-ellátás

A hadüzenet követő napokban az élelmiszer-kereslet megnövekedett és enyhe ár-emelkedés volt érzékelhető, majd a napok múlásával a helyzet súlyosbodott. Az elsők között jelentkezett a zsír és a hús, illetve húskészítmények árának növekedése. 1914. november 27-én a helyzet kezelésére, árszabályozási céllal nyitotta meg a tanács a városi mézárszéket. A városház épületében rendezték be, az Előkapu felőli oldalon. A húst önköltségi áron, haszon nélkül árusították.²⁹ Az úgynevezett húsnapokon, ami-

²⁸ Soproni Napló 18. (1914) 172. sz., augusztus 1. 3., „Sopron város tüntetése”.

²⁹ Városok lapja 9. (1914) 46. sz., november 14. 529., „Sopronban megnyílik a hatósági mézárszék”.

3. kép. Sorbanállás húsért a hatósági hússzék előtt. Fotós: Gantner Antal, 1915 körül (Soproni Múzeum)

kor a vásárlókat fogadták (rendesen szombaton), ezer embert tudtak kiszolgálni.³⁰ Ekkor már rendszeresen kigyózó sorok álltak az üzletek előtt. Mivel az árak folyamatosan emelkedtek, 1914 novemberétől rendelet írta elő, hogy a legmagasabb árak meghatározására ármegállapító bizottságot kell felállítani, amelyek a főispánok vagy helyettesük elnöklete alatt működnek. A bizottság elnöki tisztét így dr. Baán Endre főispán látta el.³¹ Az áruhiány a következő év elején kezdte éreztetni erősen a hatását. A januári hidegben a szénhiánnyal szembesültek az emberek. A város gazdasági hivatala arra hivatkozott, hogy vasúti kocsik hiányában nem tudnak szenet szállítani. Drágult a petróleum, az emberek úgy védekeztek, hogy korábban feküdtek, később keltek, és várták, hogy a nappalok hosszabbodjanak.³²

A hadsereg megszervezésében kulcsfontosságú kérdés a katonák élelmiszerezéssel való ellátása. Töpler polgármester már 1914. augusztus 2-án kihirdette, hogy a városban tartózkodó összes péket be fogják hívni a császári és királyi élelmezési raktárhoz. A lakosság figyelmét felhívta, hogy péksüteményekre vonatkozó házi szükségletét otthon állítsa elő,

³⁰ Soproni Napló 18. (1914) 147. sz. június 30. 2., „Sopron város élelmezése”.

³¹ MNL GyMSM SL XV. 80. a) 23. Hirdetmények-Plakátgyűjtemény. Hirdetmény Sopron szab. kir. város ármegállapító bizottságától.

³² Soproni Napló 19. (1915) 19. sz. január 25. 3., „Nincs szén”.

hogy ezzel is a katonai szükséglet kielégítését segítsék.³³ Azért, hogy az új aratásig biztosítani tudják a kenyeret, már 1914-ben elrendelték a kereskedőknek és a malmoknak, hogy csak olyan kenyérlisztet szabad eladni, amely lisztpótlékkal van keverve. 1914 decemberében Sopronban is propagálták báró Ghillány Imre földművelésügyi miniszter kérését. Óhaja az volt a lakossághoz, hogy a maguk gabonájából őrölt lisztet is keverjék lisztpótló anyaggal, gabonafeleslegüket pedig adják el, hogy eljuthasson azokhoz, akinek szüksége van rá.³⁴ Az 1914. évi L. tc. alapján, az 1915. január 14-én kiadott minisztériumi rendelet kimondta, hogy a gabonaneműekből (búzából, rozsból, árpából és zabból) meglévő készletek házi szükséglet feletti részét át kell engedni a Gazdasági Bizottságoknak.³⁵ A rekvirálást Sopronban 1915. február 16-án kezdték meg. A tulajdonosnak a házi készletet be kell mondania, ami után a bizottság tagjai helyben megállapították a házi szükségletet, az ezen felüli mennyiséget pedig azonnal lefoglalták. A lefoglalt készletet a hatóság által előírt legmagasabb áron kellett átadni. A lefoglalást a földművelésügyi minisztérium által megbízott Strasser és König cég hivatalnokai végezték.³⁶ A fogyasztók a lisztet a város által kiállított utalványokért kapták meg.³⁷ Aki szeretett volna ebből részesülni, az a Városház II. emeleti városi lisztelosztó hivatalban nyújthatta be igényét.³⁸ A lisztet azok a kereskedők szolgáltatták ki, akik lisztkereskedőként voltak megadóztatva. Ez a többi kereskedőben gyakran irigységet keltett. Egyes kereskedők, arra hivatkozva, hogy a liszt elfogyott, az utalványokat nem váltották be. Az ellentmondásokat a város úgy kezelte, hogy a Festetics-majorban városi lisztboltot létesített.³⁹ Az üzletet 1915. május 25-én nyitották meg, és a Lackner Kristóf utcai Bioskop mellett lehetett megközelíteni. A kiosztást úgy végezték, hogy hétfőn és csütörtökön az I., kedden és pénteken a II., szerdán és szombaton a III. adókerület lakosai vehették át igazolványaikkal a kiutalt lisztmennyiséget. Délelőtt 9–12-ig, délután 16–19 óráig tartottak nyitva.⁴⁰ A gyors kiszolgálás érdekében kérték, hogy a felek aprópénzzel fizessenek.⁴¹

A folyamatos áremelkedésnek úgy próbálták gátat szabni, hogy az árakat maximalták. A piacra vonatkozó árakat a városi rendőrkapitányság hirdette ki, a közszükségleti cikkek ármegállapító bizottság által maximált árát falragaszokon tették közzé.⁴² A minisztérium 4586-1915. számú rendelete alapján hirdették ki Sopronban is a kenyérjegyet,

³³ SoM, Helytörténeti Gyűjtemény, Aprónyomtatványok, L.sz.: A.2014.551.2, Hirdetmény pékek behívásáról.

³⁴ Uo. L.sz.: A.2014.558.1, Élelmiszertartalékok beszolgáltatása.

³⁵ 1915. január 14. – 240. számú minisztériumi rendelet.

³⁶ Soproni Napló 19. (1915) 36. sz., február 15. 2., „Rekvirálás Sopronban. A városi lisztje”.

³⁷ Uo. 63. sz., március 17. 2., „A városi liszt.”

³⁸ Uo. 147. sz., június 30. 2., Sopron város élmezése.

³⁹ 6365-78. kgy. 1915. sz. városi közgyűlés határozata.

⁴⁰ MNL GyMSM SL XV. 80. a) 24. Hirdetmények-Plakátgyűjtemény. Hirdetmény a városi lisztellátásról.

⁴¹ Uo. 23. Hirdetmények-Plakátgyűjtemény. Hirdetmény a városi lisztüzletről.

⁴² Uo. 23. Hirdetmények-Plakátgyűjtemény. Piaci árak.

4. kép. Dohányosztás az Előkapuban a nagytrafikban. Fotós ismeretlen, 1915. (Soproni Múzeum)

amelyet 1916. január 10-étől vezettek be.⁴³ Mindenkinék naponta 240 gramm lisztet volt lehetősége elfogyasztani főzésre, illetve kenyérsütés céljára. A liszt- és kenyérjegyeket szintén a városi lisztüzletben lehetett beváltani, és a megadott kereten belül tetszés szerinti arányban válthatták ki a kenyeret, avagy a lisztet.⁴⁴

Az árszabályozás következményei és a visszaélések folyamatosan megpróbáltatásokat okoztak a lakosságnak. A maximáltként meghirdetett árak azonnal minimálisakká váltak, a hivatalos áruforgalomból hiányzó cikkeket pedig az ügyeskedők nagy haszonnal értékesítették.⁴⁵ A helyzet lehetőséget adott arra is, hogy a haragosok rossz hírbe hozzák egymást. Gyakran megvádoltak ismert közéleti személyiségeket. Schneeberger Adolf hentesmestert – aki a város törvényhatósági bizottságának is tagja volt – például azzal gyanúsították meg, hogy a húst és a szalonnát a maximált árnál drágábban adta. Heimler Károly rendőrkapitány, mint rendőri büntetőbíró több tanú és szakértő meghallgatása után felmentette a vádak alól.⁴⁶ Szintén nagy visszhangot váltott ki Schaffer Antal kereskedő pere, amelyben dr. Szilvássy Márton udvari tanácsos látta el a védőügyvéd szerepét. Az egyik bonyolult kérdése az volt, hogy egy adott fajta bab árusítható-e drágábban, mint

⁴³ Uo. 24. Hirdetmények-Plakátgyűjtemény. Hirdetmény, liszt és kenyérfogyasztás szabályozása.

⁴⁴ Soproni Napló 20. (1916) 5. sz., január 8. 3., „A kenyérjegyek”.

⁴⁵ S. Nagy Anikó – Spekál József: Gulyásagyú és rohamisak. Budapest, 2014.

⁴⁶ Soproni Napló 21. (1917) július 29. 4., „Schneebergert felmentették”.

5. kép. Sorbanállás a városi Húscsarnoknál a Kisvárkerületen. Fotós: Gantner Antal, 1915 körül (Soproni Múzeum)

a másik. Az ügyben a Sopronmegyei Gazdasági Egyesület és az Iparkamara szakvéleményét is kikérték. Heimler Károly elmarasztaló ítéletet hozott az ügyben, de dr. Szilvássy Márton fellebbezett.⁴⁷

Számos intézkedés érintette még a családokat. Ilyen volt a hadikölcsön-jegyzés is, amelynek népszerűsítéséhez hozzájárult a helyi sajtó és Sopron vármegye vezetősége is.⁴⁸ A propaganda olyan helyzetet próbált teremteni, hogy mindenki becsületbeli kötelességének érezze a részvételt. Nyolc hadikölcsönt jegyeztek, az elsőt 1914. november 12-én hirdette ki Töpler polgármester.⁴⁹ A korábban említett gabonafélék rekvirálásán túl, 1915-ben folytatódott a színesfémekből és ötvözetekből készült fél- és készgyártmányok bejelentése.⁵⁰ Azután hamarosan általánossá vált a beszolgáltatási kötelezettség a különböző színesfémtermékekre. Olyan „furcsa” intézkedéseket is bevezettek, mint például a lóállomány kímélése céljából a vontatásra alkalmas kutyák bejelentése és átvétele.⁵¹

⁴⁷ Uo. május 13. 3., „Ítélet Schaffer Antal árdragítási pörében”.

⁴⁸ Soproni Múzeum, Helytörténeti Gyűjtemény, Aprónyomtatványok, L.sz.: A.2014.556.8, Hajas Antal alispán hirdeteménye a negyedik hadikölcsön sikerének biztosítása tárgyában.

⁴⁹ Uo. L.sz.: A.2014.556.1, Töpler Kálmán polgármester felhívása.

⁵⁰ Uo. L.sz.: A.2014.560.7, Dr. Heimler Károly hirdeteménye.

⁵¹ MNL GyMSM SL XV. 80. a) 24. Hirdetemény vontatásra alkalmas kutyák átvételéről.

Társasélet, karitatív tevékenység

A 19–20. század fordulójára az egyesületek a társadalom széles érdeklődési területeit ölelték fel, azonban a háború kitörésekor a klasszikus szórakozás, a népünnepélyek szervezése háttérbe szorult. A sporttevékenységhez kapcsolódó egyesületi élet szinte teljesen megszűnt. Már kezdetben felerősödtek és a négy év alatt folyamatosan jelen voltak a karitatív kezdeményezések.

A társasélet minden helyszínén, akár félreértelmezésből, akár szándékosan, megindult a rémhírterjesztés. Már 1914. augusztus 25-én a polgármester kihirdette, hogy megtilt minden olyan szóbeli hírközlést, hírterjesztést, amely a lakosság körében izgalmat, nyugtalanságot kelthet. A hadműveleti intézkedések bírálata esetén is azonnal megindították a hatósági megtorlást.⁵² A „csitítás” azért is fontos volt, mert sokszor szenzációt sejtető koholmányok kaptak szárnyra. Augusztus elején például az Osztrák–Magyar Bankról terjesztették, hogy beszüntette a kifizetést. A rémhír megdöbbenést keltett, az emberek csoportokba verődve tárgyalták az esetet. Figyelmeztették a lakosságot, hogy az ilyen híresztelések komoly gazdasági veszedelmet okozhatnak.⁵³

A mindennapokban szenzációként hatott és közösségi eseménnyé vált – a háború folyamán, de főleg 1914 őszén –, ha katonák haladtak át vonatokkal a városon, ha soproni katonák indultak vagy érkeztek, avagy hadifogyókat szállítottak. Az emberek futótűzként terjesztették a hírt, és nagy számban csődültek össze, hogy megbámulják őket. 1915. januárjában a bécsi arzenálból győzelmi demonstrációként két, az ellenségtől zsákmányolt ágyút – egy orosz és egy szerbet – helyeztek el ideiglenesen a Petőfi téren. Heimler Károly a sajtón keresztül hívta fel a figyelmet, hogy a lakosság tartózkodjon ezek megrongálásától. A „mostani idők emlékének” állították ki a fegyvereket a térre, ám ha nem „rendeltetészerűen használják”, akkor elszállíttatja azokat.⁵⁴

Szeptember végére az utcakép is megváltozott. A soproni korzót (Várkerület) korábban szerelmesek és házastársak töltötték meg. Ekkor viszont már egyedül sétáltak a szerelmes leányok és a szalmaözvegyek.⁵⁵ A hadba vonult férfiak nélkül kellett a nőknek helytállniuk, így a háború folyamán számos területen felerősödött szerepük. Kezdetben a karitatív tevékenység volt az erősebb. A hadsegélyező-bizottság gyakran élt felhívással, hogy mire lenne szüksége a frontkatonáknak. A nők ezeket a ruhanemüket (hósapka, érmelegítő, térdvédő, haskötő, téli kapca) ajándékként készítették el.⁵⁶ 1915 márciusában 800 honvéd indult a frontra. Az indulás előtt néhány nappal a polgármesternéhez fordultak segítségért, különösen nyakvédőket (plasztronokat) kértek. A polgármesterné

⁵² Uo. 22. Hirdetmény Dr. Töpler Kálmán polgármestertől, 11736/1914. sz.

⁵³ Soproni Napló 18. (1914) 174. sz., augusztus 4. 3., „Álhírek az osztr.-magy. Bankról”.

⁵⁴ Soproni Napló 19. (1915) 3. sz., január 5. 2., „Orosz és szerb ágyu a Petőfi téren.”

⁵⁵ Soproni Napló 18. (1914) 216. sz., szeptember 26. 3., „A soproni korzó”.

⁵⁶ MNL GyMSM SL XV. 80. a) 22. Hirdetmények-Plakátgyűjtemény. A magyar nőkhöz (hirdetmény).

körbejárta a segíteni kész asszonyokat, akik azonnal pergetni kezdték a varrógépeket és 48 órán belül 500 darabot készítettek.⁵⁷

A katonák, rokkantak, özvegyek, árvák segítésének számos módja volt. Erre szinte minden adódó lehetőséget kihasználtak, ma már sokszor furcsának, mesterkéltnek tűnő indokokkal próbálták bővíteni a kimeríthetetlen „tárházat”. A minisztérium 1363 M. E. rendelete alapján 1916. május 1-től szeptember 30-ig új nyári időszámítást vezettek be, amely a rendes időszámításhoz képest 1 órával előrébb volt.⁵⁸ Az Augustza Alap ez alkalomból is azt kérte, hogy a Nemzet Háza javára, a megrokkant hősöknek ajánlják fel a megtakarított óra értékét, az új időmérés alkalmából.⁵⁹ 1916. június 22-én alakult meg a Rokkant Gyámolító Egyesület, amely egy fából faragott honvédet állított fel, amelybe a pénzt felajánló adakozók verhettek szeget.⁶⁰ Hasonló kezdeményezés volt a Széchenyi téren 1918. augusztus 25-én felállított „Vaságyú”. Az alkotás ágyúból és egy tüzér szoborából állt.⁶¹ Az eseményre egy Vaságyú Bizottságot állítottak fel, amely már előzetesen gyűjtést folytatott, hogy a beszögezés megkezdésének napján már tisztes összeget mutathassanak fel. Az emlékművet Welleba Rudolf⁶² tartalékos zászlós tervezte, és egy gloriette készült a város költségén, hogy illő módon kerüljön felállításra.⁶³ A szobrokat méltó emlékműnek ítélték, de a gloriette-et már elkészülésekor sok bírálat érte (mauzóleumszerű hatást keltett és oszlopaival elfogta a kilátást).⁶⁴

A háború előtt a polgárság leginkább megszokott kikapcsolódása volt a népünnepélyeken való részvétel, valamint katonazenekarok szórakoztató koncertjeinek a meghallgatása. A nehéz idők miatt ezek egy időre elmaradtak, de 1915. április 21-én arról számolt be a *Soproni Napló*, hogy valami olyan lesz, amihez már régen nem jutottak a soproniak. A 45. gyalogezred parancsnoka, Rössler ezredes úgy intézkedett, hogy vasárnap 11-12 óráig és szerdán 17–18 óráig az ezred kisebbített zenekara koncertezzek.

Az évek alatt, ha lassan is, de visszatért az élet és előfordult egy-egy rendezvény, ami nem gyűjtési céllal jött létre, azonban továbbra sem ezek lettek a jellemzők. Néhány példa a gyűjtőakciókra: a polgármester 1914. október 30-án felhívást tett közzé, hogy karácsonyra gyűjtsenek a háborúban szolgáló katonáknak. 1916. január 28-án a 11-es osztrák honvéd zenekar koncertezett a Royal kávéházban. Az eseményen a főispán és a polgár-

⁵⁷ Soproni Napló 19. (1915) 52. sz., március 4. 3., „Dicséretes gyorsaság.”

⁵⁸ MNL GyMSM SL XV. 80. a) 24. Hirdetmények-Plakátgyűjtemény. Hirdetmény az új időszámításról.

⁵⁹ SoM, Helytörténeti Gyűjtemény, Aprónyomtatványok, L.sz.: A. 2014.582.1, Egy megtakarított óra a Nemzet Házának (nyomtatvány).

⁶⁰ *Oláh Rezső*: A Soproni Múzeum vashonvédja. In: Soproni Szemle 69. (2015) 189. p.

⁶¹ Uo. 190.

⁶² Korábban több helyen is – tévesen – Welleba Rezső nevet adtak meg tervezőként. A név pontosan: Welleba Rudolf. Ezt igazolja több dokumentum is pl.: SoM, Helytörténeti Gyűjtemény, Aprónyomtatványok, L.sz.: A.2014.444.1, „Vaságyú” Sopronban.”

⁶³ Soproni Napló 22. (1918) 183. sz., augusztus 11. „A soproni vaságyu leleplezése.”

⁶⁴ Uo. augusztus 30. „A vaságyu.”

6. kép. Orosz hadifoglyok Sopron határában. Fotós: Gantner Antal, 1915 körül (Soproni Múzeum)

mester is megjelent.⁶⁵ Az Ojtozi csata évfordulójára, 1918. augusztus 11-én a m. kir. 18. honvéd-pótzászlóalj ünnepet rendezett, amelynek keretében tábori misét celebráltak az Anger-réten, zene volt a Deák téren és jótékony célú népünnepély az Erzsébet-kertben. A bevételt az ezred özvegyei és árvái számára létrehozott alapnak adták át.⁶⁶

A város legpatinásabb egyesülete, a Soproni Városszépítő Egyesület, a háború alatt sem hagyott fel tevékenységével, és továbbra is eredményesen szorgoskodott a város csinosításán, de a jótékony célú cselekedeteknek sem volt híján. Mivel a munkálatok elvégzéséhez hiányoztak a polgári kezek, ezért katonák és orosz hadifoglyok is feltűntek az egyesület szolgálatában.⁶⁷ A nehéz idők ellenére az elképzelések nem voltak szerényebbek, mint korábban és a megvalósult tervek magukért beszélnek. Az egyesület „motorja” dr. Heimler Károly rendőrfőkapitány volt. Továbbra is elsődleges feladatnak tekintették a fásítást. A háború megindulásakor a Sas téren és a Vasúti sor végén lévő háromszög alakú területeket (ma: Batthyány tér) parkosították és a teljes Vasúti sort fákkal ültették végig. A Bécsi-dombon diófákat ültettek.⁶⁸ Máig hangulatos és környezetbe illő mű, a Kossuth Lajos utcában felállított időjelző, ami 1916 áprilisában készült el. Több soproni iparos

⁶⁵ Soproni Napló 20. (1916) január 29., „A rokkantak javára.”

⁶⁶ MNL GyMSM SL XV. 80. a) 25. Hirdetmények-Plakátgyűjtemény. Honvéd ünnep. Jótékony célú népünnepély.

⁶⁷ A Soproni Városszépítő Egyesület évkönyve 1869–1929., Sopron, 1929. 80.

⁶⁸ Soproni Napló 18. (1914) 238. sz., október 22. 3., „A Városszépítő Egyesület a háború szolgálatában.”

segítette önzetlen munkájával az elkészültét. Renner Gyula rézműves készítette a házikó tetőzetét, Bergmann Ernő a famunkát végezte. Peischl Ágost a lakatosmunkát szállította, Huber István a házikó körüli kis park kerítését készítette. Valamennyien ellenszolgáltatás nélkül dolgoztak. Ébel Károly látszerész két értékes műszert ajándékozott, és önköltségen végezték a munkát Fasching és Nagelreiter kőfaragók is.⁶⁹

A Dudlesz-erdőben, 1916 tavaszán, a Szilvásy-vadászrak helyén készül el a Huber-tus-lak. Ünnepeyes átadása július 22-én történt. Az 1914-ben magvalósult Bécsi dombi játszóteret kiegészítették több szerpentinúttal, valamint pihenő loggia kialakításával. A munkálatok elvégzésére, Brunswick Lajos ezredes a 18-as honvédek utászcsapatát engedte át. Hálából az egyik loggiát Lajos-pihenőnek nevezte el az egyesület.⁷⁰ 1917. január 14-én nyitották meg a Bécsi-dombi ródlipályát.⁷¹ További alkotások: a III. Ferdinánd koronázásának és kardvágásainak emlékére állított koronázási emlékmű (1915), az Orsolya téren közkút felállítása (1917), a Vörös-kereszt a Bécsi-dombon, Mátyás- király emléktábla a Storno-ház homlokzatán (1918). A háború alatt folyamatosan napirenden volt a gyűjtés a „Károly-vár” megvalósítására, de a terven és a gipszmodellen túl más nem készült el a kilátóból. Az egyesület a háború nehézségeiben szeretett volna a családoknak segíteni, ezért egy már korábban érelődő gondolatot valósítottak meg. Az úgynevezett „munkáskertek” vagy „családi kertek” azt a szociális eszmét szolgálták, hogy a legszükségesebb felszereléssel ellátva, csekély összegért biztosítsanak földet a közönségnek. Így jöttek létre a munkáskertek a háború idején a Károly-magaslat alatt, a Nándor-fasor mentén, illetve a honvédlaktanya és a csapatkórház között. Ezzel hozzájárultak a háborús éhínség enyhítéséhez. A kezdeményezés sikerét mutatja, hogy a háború utáni években is megmaradtak és működtek a családi kertek.⁷²

Hadifoglyok, sebesületek Sopronban

Ahadifogolytáborokat a császári és királyi hadügyminisztérium 10. ügyosztálya irányította. A Csallóközben három nagy hadifogolytábort szerveztek meg: Dunaszerdahelyen (ma: Dunajská Streda, Szlovákia), Nagymegyeren (ma: Veľký Meder, Szlovákia) és Somorján (ma: Šamorín, Szlovákia). A császári és királyi katonai parancsnokságot és a településeket váratlanul érte a foglyok nagy száma. Sopron a pozsonyi hadkerület fennhatósága alá tartozó fogolytáborokkal került kapcsolatba, amelyeket tovább bővítették, hogy az Esztergom-kenyérmezői tábort tehermentesíteni tudják. A kerület fogolytáborai az alábbiak voltak: Csót, Esztergom-Kenyérmező, Hajmáskér, Somorja, Dunaszerdahely,

⁶⁹ Soproni Napló 20. (1916) április 9. 4., „Elkészült a Kossuth-úti időjelző.”

⁷⁰ A Soproni Városszépítő Egyesület évkönyve 1869–1929. Sopron, 1929. 82.

⁷¹ Soproni Napló 21. (1917) január 14., „Megnyílt a ródlipálya”

⁷² A Soproni Városszépítő Egyesület évkönyve 1869–1929. Sopron, 1929. 87–89.

7. kép. Az Ikvahíd helyreállítási munkái orosz hadifoglyokkal. Fotós: Gantner Antal, 1915 őszi (Soproni Múzeum)

Nagymegyer, Boldogasszony (ma: Frauenkirchen, Ausztria), Nezsider (ma: Neusiedl am See, Ausztria), Ostffyasszonyfa, Zalaegerszeg.⁷³

A munkaerőhiány miatt a hadifoglyokat alkalmazták az iparban, a mezőgazdaságban és a városok működtetéséhez szükséges tevékenységi területeken, ahogy ez Sopron esetében is előfordult (pl. városi kertészetnél). Már korábban is szabályozták a hadifoglyok alkalmazását, de 1916 elejétől a vármegyéknek törvényhatósági gazdasági munkabizottságokat kellett felállítaniuk, hogy a hadifoglyok elosztását hatékonyabban végezzék el és munkaerejüket eredményesebben használják ki. Ennek megfelelően a vármegye hadifoglymunka bizottsága (a köznyelv csak így nevezte), amelynek a miniszteri rendelet⁷⁴ értelmében Hajas Antal alispán volt az elnöke, osztotta el a hadifoglyokat Sopron, Kismarton és Ruszt, valamint a községek között.⁷⁵

⁷³ Hushegyi János: Hadifogly-táborok a Csalóközben. In: Háborús hétköznapiak. Tanulmánykötet. Szerk.: Török Róbert – Závodi Szilvia. Budapest, 2016. Budapest, 2016. 39–40.

⁷⁴ 550/1916. M. E. sz. rendelet (1916. február 11.)

⁷⁵ Soproni Napló 20. (1916) március 21. 3., „Hadifoglyok elosztása.”

Az első alkalommal – amikor a helyiek megbámulhatták őket – a hadifoglyok még csak áthaladtak a városon. Az 1914. szeptember 14-én, a Győri pályaudvarra érkezett szerb hadifoglyokról kevesen kaptak hírt, látásukra mégis nagyszámú közönség gyűlt össze. A nezsideri hadifogolytáborba szállítottak Mitrovicából 135 főt.⁷⁶ 1915. május 20-án 90 olasz hadifogoly érkezett a Déli vasútra, akiket Heimler Károly várt, a városi főorvos társaságában. Élelemmel látták el őket, majd ideiglenesen a Brand-majorban helyezték el a foglyokat. Közülük 43 gyermek volt, a felnőttek pedig többségükben aggok és asszonyok voltak. A gyermekeket az orsolyiták fogadták be, a felnőtteket a kórházban, a szegényápolóban és a menedékházban helyezték el. A város 1915-ben 60 orosz hadifoglyot kért, akik május 21-én érkeztek meg a dunaszerdahelyi fogolytáborból. Május 25-én álltak először munkába, közülük húszat a városi kertészetben foglalkoztattak, negyven főt pedig a városi mérnöki hivatal, hatáskörébe tartozó feladatokra osztottak be. Elsőként az új kaszárnyához vezető utak és a csatornázás munkáit végeztették velük. A sajtó szerint jó kedvvel dolgoztak.⁷⁷ 1915 augusztusában hirdettek versenytárgyalást az Ikva-híd építésére, amit az árvíz a Papréten elmosott. Ősszel a híd építésén és a meder helyreállításán is dolgoztak orosz hadifoglyok.⁷⁸

Gyakran előfordult, hogy a hadifoglyokat a városlakók nem részesítették kulturált fogadtatásban. Nemcsak a felnőtteket, de a gyerekeket is kigúnyolták és becsületsértő kifejezésekkel illették őket. Védelmükben Heimler rendeletet adott ki. Kifejtette, hogy ezekkel a személyekkel emberségesen kell bánni, és a hadijog is védi őket. Felhívta a felnőttek figyelmét, hogy az ifúságot is tartsák vissza a modortalan magatartástól. Figyelmeztetett, hogy ha bárminemű sértő esemény történik a foglyokkal, a rendőrkapitány a törvény teljes szigorával fog felelősségre vonni mindenkit. A sajtóban arra irányította a figyelmet, hogy gondoljanak a távoli harctereken küzdő családtagokra, akiket meg kell óvni.⁷⁹

A szerbekkel szembeni ellenséges hangulathoz a sajtó is hozzájárult, mert már az első tudósításoknál sem fukarkodtak az őket negatív színben feltüntető jelzőkkel, ugyanakkor az oroszokkal szemben barátságosabb hangnemet ütöttek meg. Egy alkalommal (1915. április 29-én) három orosz hadifoglyot fogtak el a Dudlesz-erdőben, akik Nezsiderből szöktek meg. Egy honvéd század gyakorlatozott arra, és egy bokorban bukkantak rájuk. Eredetileg a lublini ütközet során kerültek fogságba és a táborból való szökésük után már negyedik napja barangoltak étlen-szomjan. A honvédek kenyeret és cigarettát adtak nekik, majd bevitték őket a kaszárnyába. A 48-as gyalogezred tartalékkórházában helyezték el őket állapotuk megfigyelésére, később pedig visszakerültek a fogolytáborba.⁸⁰ 1915. szeptember 14-én arról tudósított a sajtó, hogy Sopron az elmúlt időszakban össze-

⁷⁶ Soproni Napló 18. (1914) 206. sz., szeptember 9. 3., „Szerb komitácsik Sopronban.”

⁷⁷ Soproni Napló 19. (1915) május 21., május 25. «Olaszok Sopronban.»; „Orosz foglyok munkában.»; „Dolgoznak a muszkák.”

⁷⁸ Soproni Napló 19. (1915) augusztus 8., 4., „Építik az Ikvahidat.”

⁷⁹ Soproni Napló 20. (1916) január 18., 3., „Hogyan bánjunk a hadifoglyokkal?”

⁸⁰ Soproni Napló 19. (1915) május 1. 2., „Muszkák s Dudlesz-erdőben.”

8. kép. Kórház a Felsőbb leányiskola tornatermében. Fotós: Visnya Aladár, 1915. (Soproni Múzeum)

sen 300 hadifoglyot kapott. A fölszaporodott mezei munkák miatt erősen megnőtt irántuk a kereslet, és a gazdák egymásnak adták a kilincset, hogy igényeljék őket. A hatóság próbált segíteni, de az ellenőrzésük biztosítása nélkül nem lehetett kiadni a foglyokat.⁸¹

A háborús évek folyamán nagyon tartottak a járványoktól. Féltek, hogy a hadifogolytáborokból valaki a laktanyákba vagy a polgári lakosság körébe „hurcol be” valamilyen betegséget. Miután három alkalommal is sikerült leküzdeni a kolera veszedelmét, 1915 januárjában felütötte a fejét az ún. „küteges tífusz”. A háború folyamán leginkább a küteges tífuszról és koleráról számolt be a sajtó. A ragály megjelenésekor elkülönítést alkalmaztak és fertőtlenítették a beteg lakhelyét. A fertőzötteket és a velük kapcsolatba kerülőket a Balfi úti járványkórházba szállították.⁸² Időnként akár 10–20 fertőzöttet is jelentettek, de volt időszak, amikor egy beteg sem volt. A háború folyamán nem volt nagyobb járvány a városban. Halálesetek előfordultak, de 1915 januárban is nyolc beteget jelentettek a járványkórházból.⁸³

A sebesültek ellátása érdekében és a folyamatosan mozgósított népfelkelők elszállásolására szinte az összes iskolát, gyermekkertet, közintézményt igénybe vették. A sebesültek esetében bővíteni kellett a tartalékkórházakat, így került be például az igénybe vett épületek közé a kaszinó vagy a tornacsarnok is. A Nándor-fasor végében barakk-kórházat építettek, mintegy 600 beteg befogadására, hogy javítsanak a helyzeten. A költöztetés-

⁸¹ Uo. szeptember 14. 4., „Kevés a fogoly.”

⁸² Uo. 8. sz. január 12. 2., „Küteges tífusz Sopronban.”

⁸³ Uo. 12. sz. január 16. 4., „A tífusz-betegek.”

nél intézkedtek, hogy elsősorban a Kaszinó épületét szabadítsák fel.⁸⁴ 1916 júniusában megpróbálták mindent elkövetni, hogy ha lehetséges, az iskolákat ne vegyék igénybe kórházként, így a papréti tornacsarnokot, az új kórház sebészeti osztályát és a Festőtermet szemelték ki tartalékkórházi célokra.⁸⁵

Először 1914. augusztus 27-én érkeztek sebesültek Sopronba. A helyszínen segédkezett a Vöröskereszt-Egyesület, és a város lakói inni- és ennivalót küldtek a méltó fogadáshoz. Megvendégelték a betegeket, majd utána kezdték az elszállításukat a kórházba.⁸⁶ 1914. szeptember elsején újabb 122 sebesült hoztak, közöttük 10 súlyos sérült volt, a többiek a kezükön és a lábukon sérültek voltak. A közönség ez alkalommal is tömegesen lepte el a Baross utat és Kossuth Lajos utcát. Elosztásukat Fogarassy orvos főtörzsőrmester végezte, aki hatvan főt a líceumba, ötvenet a csapatkórházba, tizenkettőt a Ferenc József-laktanyába küldött. Útközben a közönség virágokat dobált a kocsikra.⁸⁷

Építkezések

A megpróbáltatásokat hozó évek alatt nem sok lehetősége volt a városvezetésnek, hogy beruházásokat, fejlesztéseket hajtson végre. Ha valamibe belekezdtek, azt vagy az állam segítette, vagy félbeszakadt, vagy átvette más a létesítmény munkálatait. Három, a figyelem középpontjában álló ügyet emelhetünk ki.

Az egyik legfontosabb az új közkórház felépítése volt. Már a háború előtt két kórház működött a városban. Az egyik a városi közkórház, a másik a soproni magánbetegápoló (később: Zita kórház) volt. 1915-ben úgy vélték, hogy be tudják fejezni a kórház építését, azonban még abban az évben a katonaság átvette az intézményt. Attól kezdve katonai célokra szolgált egészen 1918-ig, amikor ismét lehetővé tették a polgári személyek számára is az ellátást és a város megkezdte a visszavételi ügyintézését.⁸⁸

1916 nyarán, a hosszú „fejlesztésmentes” időszakot követően, szerettek volna valami hasznos beruházást elindítani. Ezért, a Wälder József által elkészített városrendezési terveknek megfelelően, belekezdtek az Erzsébet utca folytatásába elképzelt alagúthoz szükséges talajvizsgálatokba. A próbagödrök ásása után megállapították, hogy az eredmények jók, még 5 méter mélyen is teljesen vízmentesek a szelvények, így attól nem kell félni, hogy a talajvíz megnehezítené az építkezést.⁸⁹ Ám a háborús állapotok súlyosbodtak, így a sikeres feltérképezés ellenére 1917 nyarára levették a napirendről a Löverekbe vezető „alul-átjáró” ügyét.⁹⁰

⁸⁴ Soproni Napló 20. (1916) január 12., „A barakkórház.”

⁸⁵ Uo. június 22. 3., „Sebesültek Sopronban.”

⁸⁶ Soproni Napló 18. (1914) augusztus 28. 2., „Sebesültek érkezése.”

⁸⁷ Uo. 198. sz. szeptember 1., 2. p., „Újabb sebesültek.”

⁸⁸ Honi Ipar 16. (1915) 13. sz., július 1. 12., „Kórházépítkezések.”

⁸⁹ Soproni Napló 20. (1916) június 18., „Az alul-átjáró.”

⁹⁰ Soproni Napló 21. (1917) június 3., „Sopron fejlődésének irányai.”

9. kép. Katonák a régi evangélikus temetőben. Fotós: Gantner Antal, 1915. körül (Soproni Múzeum)

10. kép. A Katolikus konvent-óvoda a Halász utcában. (Ma: Halász utcai óvoda, Halász u. 27.)
Fotós ismeretlen, 1916.

Az állammal közös vállalkozása volt a városnak az új laktanya (ma: József Attila lakótelep). Az építkezéshez a telket a város adta, megépítette az odavezető utakat és a világítást. 1915–1916-ban az épületeket a Császári és Királyi Hadügyminisztérium építtette. A város képviselő-testülete 1917. március 29-i közgyűlésén fordult kéréssel az uralkodóhoz, hogy a koronázás emlékére az új kaszárnya az ő nevét viselhesse. A kérés meghallgatásra talált, az épületegyüttes neve Károly-laktanya lett.

Utószó

A fegyverszünet aláírása körüli eseményekkel és az azt követő időszakokkal szándékosan nem foglalkoztam. Külön dolgozat témája lehetne ez a zűrzavaros éra. A hátszág mindennapjaira koncentrálnék a figyelmem, amely iránt az érdeklődésemet a százéves évfordulóra megrendezett konferenciák és műsorok keltették fel. A Soproni Múzeum fotótárában megtalálható 1914 és 1918 közötti képek üzeneteit is szerettem volna mélyebben megfejteni, amelyek közül a legtöbbet Gantner Antal készítette. Kutatásaim irányát, mint vezérfonal vezették ezek a fényképek. Remélem, hogy segítettem Sopron történetének eme korszakát jobban megismertetni.

Az első világháború folyamán mindkét harcoló fél, az Antant és a Központi Hatalmak, több millió katonát ejtettek hadifogságba. A háború végéig az adott országoknak lehetőségükhöz mérten a foglyok ellátásáról – a különböző nemzetközi egyezmények betartásával – gondoskodni kellett. Az Osztrák–Magyar Monarchia területén több tucat hadifogolytábort létesítettek, amelyek természetesen nem közvetlenül frontvonalakon vagy a külső hadművelési területeken voltak, hanem azoktól távol, a hátszágban. A különböző katonai kerületek közül a legtöbb ilyen fogolytábor a császári és királyi V. Pozsonyi Katonai Kerület területén jött létre, így Sopron megyében és a szomszédos vármegyékben is.¹ Az első táborok felállítására már 1914 augusztusának végén sor került, Nagymegyér és Boldogasszony községek mellett. A boldogasszonyi – a debreceni és az Esztergom-kenyérmezei táborral egyetemben –, törzstáborként funkcionált, vagyis mint fogadótábor a hadifoglyok vizsgálatával, nyilvántartásával és elosztásával foglalkozott.² A vármegye gazdasági életét kezdetben és elsősorban mégis a sopronnyéki tábor támogatta, amely akkoriban a legtöbb munkást adta a különböző településeknek³ (1–2. kép). Emellett az évek során nagyobb munkásosztagok érkeztek Csótról, Somorjáról, Esztergom-Kenyérmezőről, Boldogasszonyról, sőt Aschach an der Donau táborából is.⁴

A hadművelési területeken kívül fekvő fogolytáborokat 1915-től évenként mind Ausztriában, mind Magyarországon különböző missziók⁵ látogatták, akik a munkára kiadott foglyok életkörülményeit vizsgálták. Az első ellenőrzésre 1915 novemberében került sor, orosz vöröskeresztes ápolónők részvételével. A munkahelyek megtekintése előtt a földművelésügyi miniszter arra kérte a hatóságokat, hogy előbb ellenőrizzék a gazdaságokat, hogy a munkaadók és a községi előjárók az előírt eljárásokat

* A tanulmány a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárában „Sopron és a Nagy Háború” címmel 2018. május 15-én rendezett konferencián elhangzott előadás kibővített változata.

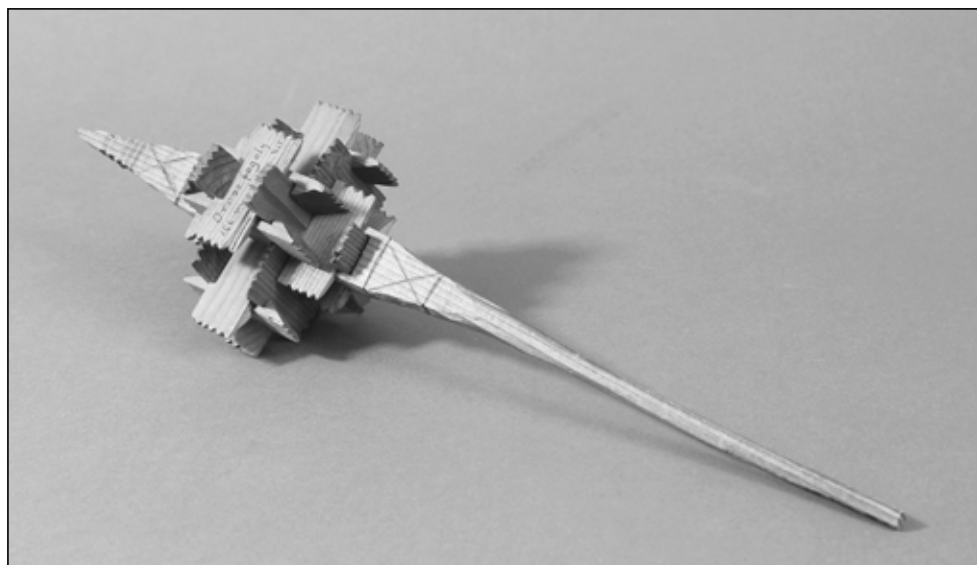
¹ *Herbert Brettl*: Das Kriegsgefangenen- und Internierungslager Boldogasszony/Frauenkirchen. „Sie leben nicht mehr Gegenwart, sondern der Zukunft zuliebe”. Halbtorn, 2014. 11.

² *Paksy Zoltán*: Hadifogolytáborból internálótábor. In: 1916. A fordulat éve? Tanulmányok a Nagy Háborúról. Szerk. Egyri Gábor, Kaba Eszter. Budapest, 2017. 159.

³ A tábor hadifogoly-létszáma 3000–4000 között mozgott, de 1916 márciusáig naponta 400 főt így is kiutaltak munkára, amely a következő években csak fokozódott. Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (továbbiakban: MNL GYMS SL.) XV. 46. Soproni Levéltárban elhelyezett kéziratok gyűjteménye. *Ernst Mihalkovits*: Das Kriegsgefangenen- und Internierungslager des 1. Weltkrieges in Neckenmarkt mittlers Burgenland 1915–1919. Dissertation. 23., 86.

⁴ Herbert Brettl szerint 1915-ben a Monarchia területén őrzött 600.000 hadifogoly 60 % már a helyi gazdaságokban dolgozott.

⁵ 1915 és 1916 között dán–oros, 1917-től spanyol missziók.

1. kép, 2. kép. Sopronnyéki orosz hadifoglyok által készített emléktárgyak a Soproni Múzeum gyűjteményéből

alkalmazzák-e? Ez azért is fontos volt, mert a kialakult vélemény, döntő hatással lehetett az Oroszországban lévő magyar hadifoglyokra is. Különösen a szállásokra, az egészséges táplálkozásra, a bánásmódra (pihenőnap, ebédszünetek, bántalmazás elkerülése, stb.) helyezték a fő hangsúlyt. A misszió tagjaival feltétlenül kedvesen és előzékenyen kellett bánni, hogy azok kedvező képet kapjanak. A Belügyminisztérium részéről fontosnak tartották, hogy a hadifoglyoknál az ilyen szemlék előtt a lerongyolódott ruhanemüket azonnal pótolják, s ha ez a katonaság részéről nem volt lehetséges, akkor kiutalással arra a munkaadót kötelezték.⁶ Általában a missziók több csoportra osztva, egyidőben, különböző fogolytáborokat ellenőriztek.

1916-ban összesen négy misszió érkezett az országba. A IV. számú a pozsonyi katonai kerület táborait tekintette meg – így a Sopron vármegye területén lévőket is –, és a hadifoglyokkal való bánásmód tekintetében visszásságokat állapított meg.⁷ Szóvá tették, hogy a csendőrség egyes közegei vizsgálat nélkül, a munkaadók vagy a kísérő legénység kérésére a munkára kiadott foglyoknál a „kikötést” mint fenyítést alkalmazták.⁸ A foglyok ellen tett feljelentések sokszor túlzóak voltak. 1917-től az orosz fél helyett már a spanyol misszió tagjai felügyelték az állapotokat, ugyanis az orosz hadifoglyok védelmével a bécsi spanyol nagykövetet bízták meg.⁹

Visszaélések, atrocitások

1917 februárjában a soproni főszolgabíró utasítása ellenére többször is előfordult, hogy a mezőgazdaságban alkalmazott hadifoglyokat a földtulajdonosok nem jelentették be, holott erre minden szombaton sort kellett volna keríteniük.¹⁰ Ezért utasították a községek bíróit, hogy a fogolytartó gazdákkal számoltassák meg, kinél van új fogoly, vagy kinél nem maradt meg a kiutalt személy szökés, betegség, táborba való visszarendelés miatt vagy más okból. Az így kapott információkat a jegyző továbbította a főszolgabírónak. Erre azért volt szükség, mert a hadifoglyok kiutalása, kiegészítése vármegyénként attól függött, hogy mekkora létszám szerepelt az állományjegyzékben.¹¹ A Sopron vár-

⁶ MNL GYMS SL. IV. B/409. Alispáni iratok 1872–1945. 5565/1917. Dán–oroszi misszió szemleutazása. 296. doboz.

⁷ Ernst Mihalkovits adatai szerint 1918. augusztus 16-án a sopronnyéki hadifogolytáborból három olasz tisztnek sikerült megszöknie, akik a torinói kihallgatás során rossz élelmézésről és a foglyok kifosztásáról számoltak be. A vádak mellett viszont arra is fény derült, hogy a foglyok gyakorta provokálták az őröket. *Ernst Mihalkovits: A sopronnyéki (Neckenmarkt) első világháborús hadifogoly és internáló tábor.* In: *Az első világháború emlékeztetői Pozsony vármegyétől a Mura vidékéig.* Szerk. Trukáné Katona Zsuzsanna. Győr, 2009. 202.

⁸ A fenyítő módszer alkalmazását a korabeli szolgálati szabályzat egyébként engedélyezte, amit nem csak hadifoglyokkal szemben, hanem saját állományú katonák esetében is használtak. *Böszörményi János: Hadak útján – Hadak szolgálatában V. Irodalmi Szemle* 25. (1982) 5. sz. 438–443.

⁹ MNL GYMS SL. IV. B/409. 5565/1917. Dán–oroszi misszió szemleutazása. 296. doboz.

¹⁰ A hadifoglyok bejelentési kötelezettségét a 300/1916. eln. mezőg. A. oszt. rendelete mondta ki.

¹¹ A hadifoglyok igénylése a községi eljárásnál vagy a Sopron vármegyei 1916-ban felállított Törvényhatósági Munkabizottságnál történt.

megye felett katonai közigazgatást gyakorló cs. és kir. pozsonyi katonai parancsnokság számos hanyagságról szerzett tudomást. Az egyik, legtöbb hadifoglyot alkalmazó gyár, a petőházi cukorgyár például már 1916 decemberében visszaküldte az egy hónappal korábban a sopronnyéki (Neckenmarkt) hadifogolytáborból kapott 50 személyt, de ez csak 1917 februárjában derült ki. 1916 júniusában pedig, az Aschach an der Donau hadifogolytáborból érkező 300 személy kilétéről és elhelyezéséről a községek hanyagsága miatt, semmilyen információval nem rendelkeztek.¹² A súlyos mulasztások miatt lehetett olyan, hogy a papíron vezetett állomány nagyobb volt, mint a ténylegesen rendelkezésre álló munkaerő. Újabb kérelmezés eredménye pedig gyakorta elutasítás lett.

1917 folyamán több bejelentés érkezett az alispáni hivatalhoz, hogy a mezőgazdasági munkára kiadott hadifoglyok viselkedése, vagy esetenként az őket alkalmazó gazdák hozzáállása, nem megfelelő. Ez súlyos problémát jelentett, ugyanis a nyári nagy mezőgazdasági munkálatok csak épphogy elkezdődtek. A hivatal kivizsgálva az ügyet 1917. június 12.-én a 8062/1917. körrendelet bocsátotta ki.¹³ Az alispán indítványozta, hogy a foglyokkal minden körülmények között bánjanak emberségesen, munkakedvüket és teljesítményüket pedig jó bánásmóddal, a kedvezmények és díjak biztosításával növeljék. Ugyanakkor a tapasztalatok alapján nem volt szabad a megengedett határokat átlépni, vagyis a bizalmaskodásnak, ahogy ő fogalmazott: „... komázásnak, családiaskodásnak helye nincs”. A munkaadók szabálysértéseire az egyik legjobb példa Ganzoni Pál sopronpusztai bérlő esete. Ganzoni 1879-ben még Triesztben született, de a jobb élet reményében családjával Svájcba települt. A háború kitörésekor viszont már Sopronpuszta névjegyzékében, mint vagyonos svájci bérlő szerepelt. 1917-ben a Törvényhatósági Gazdasági Munkabizottságtól 18 orosz hadifoglyot kért és kapott, akiket a kenyérmezői hadifogolytáborból utaltak ki. December 27-én három orosz fogoly, név szerint Iván Licsenka, Iván Bandor és Efin Leanow istentiszteleten való részvételre kapott engedélyt. Miután Sopron városából vásárnap hazatértek, megtagadták a munkát. A bérlő ezért őket tettelegesen bántalmazta, a foglyokat többször arcon ütötte, amit vallomásában nem is tagadott. A kiutalt munkásosztag egésze még aznap a hadifogoly ügyeleti tiszthez fordult, hogy panasszal éljenek. Az alispáni hivatal rögtön megindította Ganzoni ellen a kihágási eljárást, s az ügyet Sopron város rendőrkapitányságához továbbította. A hadifoglyok természetesen nem maradhattak tovább a bérlőnél, aki így elvesztette nemcsak a letett pénzbeli biztosítékot, de meg kellett térítenie az elszállításuk és élelmezésük költségeit is a helybeli 10. számú hegyi tüzérezrednek. Ganzoni pere végérvényesen 1918. február 19-én zárult le, a bíró további egy napi elzárásra és 15 korona mellékbüntetés megfizetésére kötelezte őt.¹⁴

Ha ilyen és ehhez hasonló esetekre bizonyítékot találtak, elsősorban azokat az egyéneket büntették, akikhez a foglyok kiutalására kerültek. A hadifoglyok ennek követke-

¹² MNL GYMS SL. IV./B. 409. 2236/1917. Dr. Müller hadifogoly ügyeleti tiszt panasza a községek ellen a munkára kiadott hadifoglyok és internáltak létszámváltozásának hanyag bejelentése miatt. 293. doboz.

¹³ A szabályozásokat nem maga az alispán rendelte el, hanem annak távollétében Ferták Jenő főjegyző.

¹⁴ Az egy napi elzárást, további 15 korona lefizetésével megváltotta. MNL GYMS SL. IV.B./409. 11280/1918. Ganzoni Pál sopronpusztai bérlő elleni panasz hadifoglyainak bántalmazása miatt. 318. doboz.

tében a községben felállított csoportos szállásra kerültek, ha pedig további probléma merült fel, akkor az egész település büntethetővé vált, oly formában, hogy megvonták tőlük a hadifogoly munkaerőt.

Azokban az esetekben, amikor hadifoglyok ellenszegültek, vagy szánt szándékkal nem végezték a munkát, a munkaadók azonnal a legközelebbi csendőrőrhöz fordulhattak. Az alispán úgy vélte, hogy megfelelő bánásmóddal az ilyen jellegű ügyek viszont elkerülhetők. Körrendeletben külön kitértek arra a problémára, amely az elmúlt időszakban már tapasztalható volt, hogy a foglyok a munkát követően elcsatangoltak, sokszor a helyi kocsmában kötöttek ki,¹⁵ vagy inzultálták a lakosságot, ritkább esetben pedig szökést kíséreltek meg.¹⁶ Azok a személyek tehát, akik az elkóborolt foglyokat befogadták, vagy a szomszédos gazdától különböző ígéretekkel elcsábították, vagy magát a szökést segítették elő, kihágást követtek el.¹⁷ A kiutalt foglyok bejelentésén így szigorítottak. 1917 júniusától kezdve már nem volt elég csak a hadifoglyok számát megadni, hanem fel kellett tüntetni vezetőket és keresztnévüket valamint a kibocsátó hadifogolytábor helyét. Aki ezt elmulasztotta, az nem csak a munkaerőt veszítette el, hanem a kauciót is, emellett kihágási eljárást indíthattak ellene. Külön engedélyre volt szükség hadifoglyok kicseréléséhez, ennek következtében a hadifogolytáborba való önkényes visszazállítás, vagy a gazdák egymás közti csereberéje nem működhetett tovább.

Nők és munkára kiadott hadifoglyok kapcsolatai

A hadifoglyok nőkkel való érintkezése kényes témának számított a Hadügyminisztériumban, sokszor az ilyen ügyeket megpróbálták elutasítani, vagy szigorúan büntetni. A főispán 1918. március 16-án levelet intézett az alispánhoz, miszerint: *„Orosz hadifogságba került katonáink visszatérése bármily nagy jelentőségű körülmény is, katonai és nemzetgazdasági szempontokból az államra nézve, magára az állam rendjére azonban az esetben, ha ez alkalomból a szükségessé vált intézkedések meg nem tételnek, s a már tett intézkedések a legmesszebbmenő lelkiismeretességgel és eréllyel végre nem hajtatnak kiszámíthatatlan veszéllyel járhat.”*¹⁸ Ezért, a legfontosabb a hazatérő hadifoglyok ellenőrzése és otthonuk nyugalmának a biztosítása volt. Itt elsősorban a házasságtörést elkövetett feleségek, tiltott viszonyból származó gyermekeire gondoltak. A megrázkódtatások elkerülése végett a kapcsolatokból származó gyermekeket állami gyermekmenhelyeken kívánták elhelyezni. A Hadügyminisztérium által hadifoglyok és a helybéli nők házassági szándéka minden esetben elutasításra került.

¹⁵ Külön büntették azokat a személyeket (kocsmáros, italkiméréssel foglalkozó) is, akik szeszes italt adtak el foglyoknak, vagy esetleg olyan személyeknek, akik pénzért vagy ingyen, de továbbadták azt számukra. MNL GYMS SL. IV.B/409. 8062. /1917. Hadifoglyok viselkedése és egyes gazdáknak a hadi foglyokkal való bánásmódja ellen. 298. doboz. 8.

¹⁶ MNL GYMS SL. IV.B/409. 8062. /1917. Hadifoglyok viselkedése és egyes gazdáknak a hadi foglyokkal való bánásmódja ellen. 298. doboz. 7.

¹⁷ A kihágás büntetése a 3000/1917. Hadügyminisztériumi rendelet alapján 2 hónap elzárás és 600 korona pénzbírság lehetett.

¹⁸ MNL GYMS SL. IV. B/409. 2839/1919. Orosz hadifoglyokra új szabályzat. 327. doboz. 11.

„Azokat a hadifoglyokat, akik nőszemélyekkel való érintkezéssel megbotránkozást okoznak, be kell vonultatni a táborba, mert sem erkölcsi sem közegészségügyi szempontból ez nem tűrhető”.¹⁹ Így nemcsak tüntetéseken, körmeneteken, de táncmulatságokon sem vehettek részt. A 22222/Abt. 10. Kgf. sz. rendelet melléklete viszont kimondta azt, hogy a vendéglők látogatása munkaszünetben és a munka után este 21:00-ig kíséret mellett megengedhető volt. A csepregi járás főszolgabírója viszont ezt félreértelmezhetőnek tartotta, ugyanis a hadifogoly „... vendéglő látogatása alatt nem érthet mást, mint a kocsmázást”. Véleménye szerint határozottabb különbséget kell tenni vendéglő és kocma között, mivel a 31500/16. sz. hadügyminisztériumi rendelet a szeszes ital kiszolgálását tiltotta. Az ügy tisztázására azért is szükséges volt, mivel nem sokkal a melléklet 1918. április 2-ai kihirdetését követően, Bükön részeg hadifoglyok a helyi bírót megsebesítették. A tilalom ellenére is gyakori esetek voltak a részegségből elkövetett kihágások.²⁰ Ernst Mihalkovits a helyi sajtóra hivatkozva egy olyan esetet is közöl, amikor fogolyszökés alkalmával orosz tisztek egy, a földeken dolgozó nőt megerőszakoltak és késsel megsebesítettek.²¹ 1918 nyarán a Császári és Királyi Hadügyminisztérium arról értesítette a földművelésügyi minisztert, hogy a tudomásukra jutott, a hadifoglyok, különösen az olaszok, Sopron vármegye területén is több esetben ellenszegülnek az érvényben lévő rendeleteknek.²² Őrizet nélkül közlekednek a településeken. Este 21:00 után a kocsmában tartózkodnak, koldulnak, a lakossággal érintkeznek, sőt sokszor megfenyegetik őket. A miniszter szerint ilyen jellegű szabad mozgásuk rontja a fegyelmet és segíti a munkakerülést.²³ A járások főszolgabírói ezen túl, a felmerülő problémákról állandó jelentést kellett, hogy tegyenek az alispánnal. Még 1918 októberében is érkeztek ehhez hasonló bejelentések. A felsőpulyai és a nagymartoni járás főszolgabírói véleményezése alapján járásukban ilyen esetek nem is fordultak vagy fordulhattak elő, mert nem voltak olasz hadifoglyok a területükön kiadva munkára. A csepregi vagy csornai járásokban ugyan dolgoztak olasz hadifoglyok, de a háború utolsó két hónapjában már semmilyen atrocitás nem fordult elő.

A hadifoglyok bérilletményei

1917 májusában a földművelésügyi miniszter tudomására jutott, hogy némely törvényhatóságban a gazdasági munkabizottsághoz beosztott tiszt olyan utasításokat adott, hogy a hadifoglyok bérét emelni kell, annak ellenére, hogy a szabályzat azt nem írta elő. Az államtitkár helyeselte a kezdeményezést mivel a többlet járadék növelhette a munkások

¹⁹ MNL GYMS SL. IV.B/409. 2839/1919. Orosz hadifoglyokra új szabályzat. 327. doboz. 34.

²⁰ MNL GYMS SL. IV.B/409. 2839/1919. Orosz hadifoglyokra új szabályzat. 327. doboz. 46.

²¹ *Mihalkovits*: i. m. 202.

²² Ellenszegülés vagy munkamegtagadás esetén a hadifogoly azonnal a katonai munkásosztagba került vissza, szökés esetén viszont más szempontokat vettek figyelembe. Ott az elfogatásának idejétől és helyétől tették függővé, hogy hová is kerül. Előző munkahelyére szállították korlátozott szabadságmegvonással, ha a szökés tárgya például kocsmái „kiruccanás” volt.

²³ MNL GYMS SL. IV./B./409. 5292/1918. Hadifoglyok rendetlenkedéseiről jelentések. 314. doboz.

munkakedvét és eredményességét.²⁴ Ferták Jenő jelentése szerint viszont, a vármegye területére kiadott foglyok sok esetben csak kisebb juttatásban részesültek, vagy egyáltalán nem kaptak pótlékot, ráadásul még az élelmezésük is hiányos volt. A gazdák többsége inkább több foglyot alkalmazott kevesebb bérért, mint fordítva. A munkabérpótlék minimuma ekkor csupán 15 fillér volt.²⁵ A munkára kiadott hadifoglyok bérimletményének rendezése a háború alatt többször felmerülő probléma volt. 1917. augusztus 30-án a Császári és Királyi Hadügyminisztérium 41.000 Abt. 10/Kgf. számú intézkedését a kormányhatóságok megtárgyalták, s arra a döntésre jutottak, hogy a mezőgazdaságban foglalkoztatottak részére a legkisebb munkabérpótlék napi 30 fillér lehet, míg az egyéb (bányák, kohók, üzemek, közlekedési vállalatok stb.) esetében 50 fillér (3–4. kép). Ez az összeg minden egyes foglalkoztatóra vonatkozott, tekintet nélkül arra, hogy magánszemély, társaság, község, állam vagy törvényhatóságról beszélünk. A munkaadónak az összegben változtatni nem lehetett, de a kifizetett összeg növekedhetett 10 naponként maximum 25 koronára, ha túlórázott, de ez volt a maximális pénzmennyiség is, amelyet kézhez kaphatott. Ha a munkaórája és teljesítménye azt meghaladta, akkor a vállalkozó a többletet az illetékes táborba utalhatta át. Az adott pénzüsszezből ugyanakkor a hadifogoly csak megengedett árucikkeket vásárolhatott. Hajas Antal alispán ezeket az intézkedéseket még 1917. szeptember 17-én közhírré tette.²⁶

Azt viszont kikötötték, hogy a munkabérpótlékot nem szabad természetbeni szolgáltatásokkal, például szeszes itallal pótolni. Az olasz hadifoglyok mindezek ellenére ugyanannyi juttatásban részesültek, ha dolgoztak, ha nem.²⁷ A hadifogoly ügyeleti tiszt, Müller József főhadnagy, felhatalmazást kapott arra, hogy ezt szigorúbban ellenőrizze, s ha visszaélést tapasztal (nem értékeli eléggé foglyait, az élelmezés és a velük való bánásmód rossz), akkor a hadügyi igazgatóság fölmondja a gazdával kötött szerződést.²⁸ A fokozott ellenőrzés nagyobb igénybevételt követelt meg az ügyeleti tiszttől, akinek közben az adminisztratív munkákat is el kellett látnia. 1918. májustól a gördülékenyebb munkavégzés érdekében, a csendőrséget megerősítették és egy második hadifogoly ügyeleti tisztet is a vármegyei gazdasági munkabizottsághoz irányítottak. A Hadügyminisztérium Abt. 10.52.000 res. rendelete szerint pedig az aratási vagy a tavaszi vetési munkálatok kezdetével az illetékes cs. és kir. katonai parancsnokságtól, valamint a honvéd kerületi parancsnokságtól újabb egy-egy tiszt kirendelhető volt.²⁹ A vármegye területén ekkor már körülbelül 8000 hadifoglyot őriztek és alkalmaztak. A Breszt-Litovszk környéki béketár-

²⁴ MNL GYMS SL. IV.B/409. 5714 /1917. Munkabérpótlék hadifoglyoknak. A Földművelésügyi Minisztérium államtitkárának rendelete valamennyi alispánjának. 297. doboz.

²⁵ MNL GYMS SL. IV.B/409. 5714 /1917. Munkabérpótlék hadifoglyoknak. A Cs. és kir. Hadügyminisztérium Abt. 10./Kgf. Nr. 13102. rendelete a katonai parancsnokságoknak. 297. doboz.

²⁶ MNL GYMS SL. IV.B/409. 5714 /1917. Munkabérpótlék hadifoglyoknak. 297. doboz.

²⁷ Az olasz hadifoglyok zsoldját még az Abt. 10 Kgf. 7759 es 1916. rendelet határozta meg.

²⁸ MNL GYMS SL. IV.B/409. 5714 /1917. Munkabérpótlék hadifoglyoknak. A járások fősolgabíróinak, s a városok polgármestereinek szóló levél. 297. doboz.

²⁹ MNL GYMS SL. IV./B. 409. 5292/1918. Hadifoglyok rendetlenkedéseiről jelentések. 314. doboz.

3. kép, 4. kép. A sopronnyéki foglyótáborban használt, saját gyártású készpénz. (Soproni Múzeum)

gyalások következményeként 1918. május 1-től az orosz hadifoglyok eltérő bánásmódban részesültek, mint más nemzetiségek tagjai, amely a többi hadifogolyból több esetben zúgolódást válthatott ki. Ehhez hasonló eset történt a büki cukorgyárban, amely nézeteléréseket sikerült elintézni, de az őrségeket vagy megerősítették, vagy pedig kicserélték.

1918 tavaszán már több bejelentés érkezett a tekintetben, hogy a munkára kiutalt hadifoglyok nem hajlandók elvégezni a rájuk kiszabott feladatokat, s kéri a táborokba való visszazállításukat. Egyik ilyen nagyobb lázongás Ruszt városában történt. Müller József – ekkor már századosi rangban lévő – ügyeleti tiszt 1918. március 22-én kiszállt a városba, hogy a félreértéseket kezelje. A vizsgálat kiderítette, hogy a felbujtók volt oroszországi magyar hadifoglyok és a községben élő napszámosok voltak. Előbbiek azt állították, hogy az Oroszországban lévő hadifoglyoknak már nem kell dolgozniuk, ha van elég pénzüik, akkor hazatérhetnek. Az utóbbiak pedig nagyobb napszámosi díj elérését szerették volna oly módon, hogy kevesebb fogoly dolgozik a mezőkön. A város alkalmazásában ekkor 83 orosz hadifogoly állt.³⁰

³⁰ MNL GYMS SL. IV.B/409. 4366/1918. Ruszti hadifoglyok renitens viselkedése. 312. doboz.

1918. május 1-től az orosz hadifoglyoknak már ugyanaz a bérilletmény járt, mint a magyar honos személyeknek mezei és ipari munka után egyaránt. Ennek következtében viszont a gazdák egy része már nem tudta vállalni, és a kormány nem is kényszeríthette a hadifoglyok foglalkoztatását, így további sorsukat meg kellett határozni. Azt világosan leszögezték, hogy a kiutalt személyeket a táborba nem lehet visszaszállítani, hanem el kell irányítani őket más munkabizottságokhoz, ha nem volt rájuk kereslet, akkor azt a Földművelésügyi Minisztérium munkásügyi osztályának 8 napon belül bejelentették. A gazdák figyelmét felhívták arra, ígérjék meg, hogy szabályszerű elszállításukig, ha a hadifogoly lelkiismeretesen és jól dolgozik, akkor (mintegy bónuszként), a munkabéren felül további pénzbeli juttatásban részesülhet. A bérek meghatározása viszont ezen túl az elsőfokú közigazgatási hatóság kötelessége lett. A Minisztérium a munkások számára napi 5 korona munkabért állapított meg, de a hatóságok különböző jogcímenek azt csökkenthették, a minimum összeg viszont nem szállhatott 1 korona alá³¹ (5–6. kép). A fennmaradt jelentések alapján a kismartoni járásban dolgozók jártak a legjobban, ugyanis ott a főszolgabíró napi 2 koronát és teljes ellátást állapított meg, míg a kapuvári napi egy koronát, mivel a hadifoglyok élelmezése a jelenlegi viszonyok mellett 4 koronát emészt fel. Érdekes viszont a csornai járás főszolgabírójának elemzése, aki szerint az 5 koronából 3-at az élelmezésre, 2-t a ruházkodásra fordítanak,³² így bérilletmény nem is járna a foglyoknak, így csakis a 22222. sz. Honvédelmi Minisztérium rendeletre hivatkozva ítélt meg 1 koronát.³³ A hatályba lépett 56700/1918. sz. rendeletre tekintettel, a gazdák szinte azonnal az orosz hadifoglyok kicserélését kérvényezték olasz vagy szerb foglyokra, mivel saját kiadásai így megnövekedtek. A Földművelésügyi Minisztérium ezt teljes mértékben céltalannak nevezte, ugyanis nem voltak olyan nagy számban a vármegye területén, hogy a cserét zökkenőmentesen kivitelezzék.³⁴

A hadifoglyok foglalkoztatásakor figyelni kellett olyan esetekre is, amelyek 1918 folyamán mind gyakrabban fordultak elő, különösen 1918 júniusában, hogy az Oroszországból hazatért vagy megszökött volt magyar hadifoglyok hazatérésüket nem jelentették a hatóságoknak, munkát vállaltak, de az ott kapott orosz egyenruhát megtartották, aminek segítségével orosz hadifoglyoknak adták ki magukat. A renitenseknek így a legtöbb esetben sikerült elkerülni az újbóli katonai szolgálatot. A Belügyminisztérium velük

³¹ MNL GYMS SL. IV. B/409. 2839/1919. Orosz hadifoglyokra új szabályzat. 18. p.

³² Az orosz foglyok ruhával való ellátása 1918. május 1-ig a hadifoglytábor parancsnokságok feladatkörébe tartozott. Ezt követően, mivel már nem tekintették őket hadifoglyoknak és úgy is polgári munkára voltak beosztva, a törvényhatóságok vették át a bőr és cipőmennyiségek kiutalását. Annak nagyfokú hiánya miatt viszont a Kereskedelemügyi Minisztérium inkább a fatalpú cipők használatát javasolta, amely a lakosság körében ügysem számított népszerű terméknek. MNL GYMS SL. IV. B/409. 11273. Az orosz hadifoglyok cipővel való ellátása tárgyában Kereskedelemügyi Minisztérium körrendelete. 318. doboz.

³³ MNL GYMS SL. IV. B/409. 2839/1919. Orosz hadifoglyokra új szabályzat. 26., 36–37.

³⁴ MNL GYMS SL. IV. B/409. 2839/1919. Orosz hadifoglyokra új szabályzat. 327. doboz. 57.

5. kép, 6. kép. 1918-tól a munkára kiadott hadifoglyok minimum bérilletménye. (Soproni Múzeum)

szemben az 1568/VHK. számú körözést kiadta. A konkrét eseteket pedig az illetékes katonai parancsnokság vezérkari osztályával kellett közölni.³⁵

A hadifoglyok hazaszállítása 1918 őszétől

Az állami propaganda még 1918 szeptemberében is azon volt, hogy a fogolycserék által hazatérni szándékozó volt orosz hadifoglyok minél kedvezőbb képet adjanak Magyarországról. Ennek érdekében elutazásuk előtt felolvasásokat tartottak a politikai, szociális és közgazdasági viszonyokról. Olyan irányba próbálták meg befolyásolni őket, hogy „... a hadifogság számtalan benyomásai közül csak az öröndetesek rögzítettessenek meg...”³⁶ A Kereskedelemügyi Minisztérium hangsúlyozta, hogy a háborút nem ők akarták,

³⁵ MNL GYMS SL. IV. B/409. 9046/1921. Oroszországból hazaszökött katonáink közül többen orosz egyenruhában dolgoznak itthon, hogy további katonai szolgálat alól kibújjanak. 317. doboz.

³⁶ MNL GYMS SL. IV.B./409. 15738/1918. Az orosz hadifoglyok kicserélése iránti Kereskedelemügyi Minisztérium rendelete. 320. doboz. 2.

a béke hívei voltak, s sajnálják, ha sokaknak a fogság ideje alatt kellemetlenségekkel kellett szembe nézniük, de „... az orosz foglyokat ért sérelmek sohasem fakadtak ellenszenvből, avagy gyűlöletből, hanem azok a háború okozta számtalan és leküzdhetetlen nehézségeknek következményei voltak...”³⁷

A pozsonyi cs. és kir. katonai parancsnokság 1918. október 7-én kelt parancsa folytán elrendelték, hogy a vármegyék területén még meglévő orosz, azon belül is különösen a kaukázusi származásúakat folyó hó 30-ig küldjék haza.³⁸ A háború utolsó hónapjában még mintegy 424.000 hadifogoly tartózkodott az országban, közel háromnegyedük orosz nemzetiségű volt. A döntő többségük november közepén elhagyta az országot, de kisebb számban egészen 1920-ig maradtak az új államalakulat határai között.³⁹

Mezőgazdasági munkákra kiadott hadifoglyok száma településenként 1919. március 29-én⁴⁰

Település	Hadifoglyok száma és nemzetisége
Bogyoszló	1 orosz
Borisfalva	2 orosz
Bő	1 orosz
Bősárkány	2 orosz
Bük	4 orosz
Csepreg	2 orosz
Czinfalva	2 orosz- 2 olasz
Dasztifalu	2 olasz
Dénesfa	1 orosz
Feketeváros	4 orosz
Fertőendréd	1 orosz
Gyóró	1 orosz
Harka	1 orosz
Kapuvár	3 orosz
Káptalanvis	1 olasz-1 orosz
Keresztény	1 orosz

³⁷ MNL GYMS SL. IV.B./409. 15738/1918. Az orosz hadifoglyok kicserélése iránti Kereskedelemügyi Minisztérium rendelete. 320. doboz. 2.

³⁸ MNL GYMS SL. IV.B./409. 16048/1918. Hadifogoly ügyeleti tiszt a hadifoglyok kicserélése tárgyában. 320. doboz.

³⁹ *Fóris Ákos: Orosz hadifoglyok Magyarországon 1918 végén.* In: Világháború, Világforradalom, Világbéke. Szerk.: Krausz Tamás – Katkó Márton Áron – Mészáros Zsófia. Bp., 2017. 57–72.

⁴⁰ MNL GYMS SL. IV.B./409. 1546/1919. Hadifoglyok számának bejelentése. 325. doboz. 1–3.

Kisgeresd	3 orosz
Locsmánd	1 orosz
Magyarkeresztúr	1 orosz
Mesterháza	1 szerb
Nagygeresd	1 orosz
Rábakecöl	2 orosz
Rábatamási	1 szerb
Répcsecsáford	1 olasz
Röjtök	2 orosz
Ruszt város	1 orosz
Savanyúkút	1 orosz
Szentmargitháza	2 orosz
Szil	2 orosz
Veszkény	2 orosz
Összesen:	53, ebből 45 orosz, 6 olasz, 2 szerb

A fegyverszüneti megállapodást követően már 1918. november 13-án olyan rendeletet bocsátottak ki, hogy azok a hadifoglyokat,⁴¹ akik mezőgazdasági munkára nem voltak beosztva, gyűjtőállomásokra kell szállítani, hogy hazaszállításukat elkezdhessék. Az olaszok viszonylatában külön távirat érkezett a soproni munkabizottságnak a Hadügyminisztériumtól, hogy azokat minél hamarabb a Tolmein melletti Santa Luciába kell irányítani, ellátva őket háromnapos étellel.⁴²

1919 tavaszán, néhány nappal a Tanácsköztársaság megalakulása előtt, a magyar Hadügyminisztérium elrendelte a még visszamaradt volt olasz hadifoglyok hazaszállítását. Ezek többsége már nem a hadifogolytáborokban élt vagy dolgozott, hanem a korábbi munkaadójuknál. Az olaszokat Sopron vármegye területéről Győr városába szállították, ahol az egyik laktanyában kialakított gyűjtőállomáson szállásolták el őket addig, míg 30-40 fős csoportokban útnak nem indították őket hazájukba a Bécs–Innsbruck vonalon. A volt foglyok utazási igazolványokat kaptak, utazásukat pedig a katonai kincstár fedezte. A vármegye területéről történő elszállításukat megelőzően a betegekről, az egészségesekekről és a letelepedni akaró személyekről listákat készítettek, név és tartózkodási cím megjelölésével, amelyeket – akár távirati formában –, közvetlenül a Hadügyminisztériumhoz továbbították.⁴³ Ennek ellenére a Belügyminisztérium még 1920-ban is adott ki

⁴¹ Ez alatt kizárólag az olasz, szerb, montenegrói, francia és angol volt hadifoglyokat értették.

⁴² MNL GYMS SL. IV.B./409. 2839/1919. Orosz hadifoglyokra új szabályzat. 327. doboz. 78.

⁴³ MNL GYMS SL. IV.B./409. 1310/1918. Olasz hadifoglyok összeírása. 324. doboz.

olyan rendeletet, amely a volt olasz hadifoglyok összeírásáról, kicseréléséről intézkedett.⁴⁴ Ez azért következhetett be, mert az 1919-es felhívás már túl későn érkezett, hiszen 1919. március 21-én a kommunisták kerültek hatalomra. Mivel Entzbruder Dezső, Sopron vármegye katonai biztosa 1919. április 16-án a főispáni hivatalt arra utasította, hogy a Magyarország területén lévő, vagy az országon és magán a vármegyén keresztül hazatérni akaró, volt ellenséges hadifoglyokat szólítsák fel a Vörös Hadseregbe való belépésre, ezért sokan bujkálni kényszerültek.⁴⁵ Ha a válasz elutasító volt, azonnal a csóti fogolytáborba szállították őket, s 2-3 heti ottlétük után haza kellett őket bocsátani. Kivételt csak a lakosságnál lévő munkások képezhettek.⁴⁶

Az Északnyugat-Magyarországon lévő hadifogolytáborok és azok foglyai 1917-ig szigorú felügyelet alatt álltak. Azt követően viszont, ahogy a helyi gazdáknak a fokozódó munkaerőhiány miatt mind több és több, olcsó hadifogolyra lett szüksége, a fegyelem lazult. Egyre több kihágást rögzítettek, amiket a vármegyei egyszemélyes hadifogoly ügyeleti hivatal nem volt képes gyorsan és hatásosan megoldani – annak ellenére sem, hogy mezőgazdasági betakarítások idején számuk néhány fővel növekedett. Az Olaszországban és Oroszországban lévő magyar honos hadifoglyok hazatérésének megkönnyítését elősegítve, sokszor el sem rendelték a kiszabott büntetések végrehajtását vagy egyszerűen csak a helyi lakosság ignorálta azt.

⁴⁴ 102010/1920. B. E. Pest-Pilis-Solt Kiskun Vármegye Hivatalos Lapja. 19. (1921. december 15.) 50. sz. 613.

⁴⁵ Csicserin a bolsevikok külügyi biztosa is a Vörös hadseregbe való belépésre szólította fel a hadifoglyokat. *Fóris Ákos: Orosz hadifoglyok Magyarországon 1919 januárjától a Tanácsköztársaság kikiáltásáig.* In: Kelet-európai sorsfordulók: Tanulmányok a 80 éves Palotás Emil tiszteletére. Szerk.: Bartha Eszter, Fóris Ákos, Mezei Bálint, Nagy Éva Katalin, Szuda Krisztina Eszter. Bp., 2016. (Kelet-európai tanulmányok; 9.) 224–232.

⁴⁶ MNL GYMS SL. IV.B/409. 6297/1919. Az ellenséges hadifoglyoknak felszólítása a Magyar Vörös Hadseregbe való belépésre. 332. doboz.

Papp Kálmán életútja plébánosi kinevezéséig (1886–1925)

Papp Kálmán – szülei¹ harmadik gyermekeként² – Sopronban született 1886. február 28-án. Gyermekkorát feltehetően a család Új utca 19. szám alatti lakásában töltötte. A helyi, belvárosi római katolikus fiúiskolában kezdte meg tanulmányait, majd az 1896/1897. tanévtől a Soproni Római Katolikus Főgimnáziumban folytatta az iskolát. Itt két évben is megkapta a Langecker-féle 50 forintos ösztöndíjat, mint kiváló tanuló és „egy szegény vármegyei hivatalszolga gyermeke”.³ A gimnázium V–VIII. osztályát ugyanakkor a győri bencéseknel, már „győrmegyei növendékpapként” végezte el.⁴ Innen egyenes út vezetett a Győri Püspöki Hittudományi Főiskolára, amelyet 1908-ban fejezett be. Június 29-én szentelték pappá, s Mosonba került káplánnak.⁵ 1912. szeptember 1-től 1920. május 3-ig a Magyar Királyi Állami Főreáliskola közkedvelt hittanára volt. 1920. május 1-től – a kegyúr báró Berg testvérek javaslatára –, Fetser Antal püspök röjtöki plébánossá nevezte ki. A röjtöki plébániáról – Házi Jenő aktív közreműködésével⁶ – 1925. júniusában, mint városplébános tért vissza szülővárosába.

Papp Kálmán hivatástudatából eredő népszerűségét jól jellemzi, hogy Győrből való távozásakor, a Győri Hitoktatók Körének októberi közgyűlésén Winkler Mihály titkár külön napirendi pontban számolt be arról a „... veszteségről, mely a Kört érte Papp Kálmán elnöknek távozásával.”⁷ Soproni kinevezésének alkalmával pedig a győri gimnázium

¹ A Répceszemerén 1853. március 14-én született Molnár Terézia és az 1842. április 30-án, Magyarlakon született Pap Márton 1879. július 24-én kötött házasságot a soproni „dóm”-ban. A házassági anyakönyv szerint a vőlegény a „vármegye huszárja” volt. Papp Márton 1913-ban, Molnár Terézia pedig 1918-ban hunyt el. A másként nem jelölt életrajzi hivatkozások és idézetek a Győri Egyházmegyei Levéltárban őrzött „Papp Kálmán hagyatéka” eleddig számozatlan dokumentumai alapján szerepelnek.

² Papp Kálmán nővére – Irén – 1882. szeptember 13-án született Sopronban. Ugyanakkor a család tagja volt az 1874. január 14-én született Papp János is, akit 1882. január 3-án „örökbe fogadtak”. Irén 1955. február 13-án hunyt el Győrött.

³ „A Lampel-kiadóhivatal 5 jutalomkönyvét a tanári kar a kiadóhivatal intentiója szerint, öt jobb tanulónak ítélte oda.” Köztük volt Papp Kálmán III. osztályos tanuló is.

⁴ Az iskola évkönyve szerint „A VIII. osztálybeliek az év folyamán egy-egy nagyobb dolgotat nyújtottak be, melyek közül kiemelkedők... Tompa hazafias lírája, Papp Kálmántól.”

⁵ Mosoni káplánsága idején Frigyes főherceg családjánál nevelőként is működött.

⁶ Házi Jenő és Papp Kálmán bizalmas barátságát jól mutatja 1929–1958 közötti levelezésük. *Varga Imréné*: Dr. Házi Jenő hagyatéka a Soproni Levéltárban. In.: Dominkovits Péter – Turbuly Éva (szerk.): Házi Jenő Emlékkönyv. Sopron, 1993.

⁷ Idézve a Győri Hitoktatók Körének 1920. október 15-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyvéből.

tantestületének gratuláló levele azt emelte ki, hogy „... egykori munkatársaid és bennök az egész intézet, igaz örömmel és büszkeséggel fogadja Sopron sz. kir. város törvényhatóságának azon határozatát, amellyel TÉGED a soproni kath. egyház plébánosává választott. Igaz örömmel és egyben hálás lélekkel az Isteni Gondviselés iránt, mert ismeri emberi és papi erényeidet, amelyekkel eddig minden helyen, minden körülmények között oly önzetlenül és oly szeretetreméltóan, a tudás és a szeretet nem közönséges eszközeivel, mint Krisztus szíve szerint való pap és igaz magyar ember töltötted be magasztos hivatásodat.”⁸

Papp Kálmán soproni visszatérését Harsányi Lajos ünnepi szonettel üdvözölte, s kísérelésének zárásaként csak ennyit írt: „Szegény jó szüleid ha megerhették volna soproni felmagasztalásodat!”⁹ Thurner Mihály 1925. július 1-én elmondott üdvözlőbeszédében, mint szülőföldjére megtért soproni polgártársához is szólt az új városplébánoshoz: „Kijöttünk ide a civitas fidelissima kapuja elé, hogy üdvözljük abban a pillanatban, midőn szülővárosának földjére lép, hogy elfoglalja új állomását, melyben hivatva lesz működni Isten dicsőségére és embertársai javára. Eljöttünk a hűség városából, ahol Nagyságod bölcsője ringott és hoztunk magunkkal meleg szeretetet, nagy örömet, mély tiszteletet és lelkes bizodalmat. Szeretettel üdvözljük Nagyságodban a hűség városának hűséges fiát, aki hosszas távollét után lelkiekben megerősödve haza tér, hogy ide haza, a szülőváros falai között fejtse ki áldásos működését. Ahogy a szülő anya várja tárt karokkal hosszú útról, messze vidékről szeretett fiát, úgy fogadja Nagyságodat nemes Sopron városának polgársága, aki tudja, hogy vállal vetett áldásos munkára felkészülten siet haza felé egyik hű fia.”¹⁰

Két év múlva Papp Kálmán, soproni prépost kanonok volt a szónoka a győri székesegyház falán 1927. november 13-án leleplezett, a „19-es hősöknek” emléket állító dombormű avatásának.¹¹ Ünnepi beszédét a *Győri Hírlap* teljes terjedelmében közölte, hiszen Papp Kálmán nem csupán a katolikus egyházat képviselte az eseményen: a nagy háború idején ő volt IV. Károly gyalogezredének a tábori lelkésze.¹² (1. kép)

„Isten oltárától, ahol Krisztus testének és vérének áldozatát: a szentmisét mutattuk be, idejöttünk, ahol a hazafias kegyelet és bajtársi emlékezés ez ősi székesegyház falában egy másik oltárt emelt, amelyen a győri és veszprémi 19-es gy.[alog]-ezred 9731 hős ka-

⁸ A győri magyar királyi állami Révai Miklós reáliskola tantestületének levele. Győr, 1925. június 4.

⁹ Harsányi Lajos levele. Rábapatona, 1925. június 4.

¹⁰ Thurner Mihály beszédének Papp Kálmán számára dedikált gépirata, „Sopron, 1925. július 1. Papp Kálmán plébános üdvözlésekor”.

¹¹ Papp Kálmán 1925-től, soproni plébánossága mellett, káptalani karkáplán és a Szent István vértanúról nevezett poki címzetes prépost. 1926-tól esperes és a soproni Katolikus Iskola igazgatója is.

¹² Papp Kálmán neve ott szerepel „azon volt közös 19-ik gyalogezredbeli bajtársaknak” névjegyzékén is, „akik az 1922. évi május 6-án tartott gyászünnepélyen megjelentek. (A jegyzékben 124, az egykori 19-es közös gyalogezredbeli katona és 18 egykori hivatásos altiszt neve szerepel.) Ennek az összejövételnek nagy szerepe volt az alakulat élő tagjainak összetartásán túl, a halott bajtársak emléket megőrkítő dombormű elkészítésében is. V. ö.: Név- és címjegyzéke a volt cs. és kir. IV. Károly király nevét viselt 19-ik gyalogezred tényleges- és tartalékos állományában levő bajtársaknak. Győri Hírlap Nyomdája, Győr. é. n. [1922.]

1. kép. Papp Kálmán szakállasan. 1916, Bukovina. Ismeretlen fotográfus. Győri Egyházmegyei Levéltár, Papp Kálmán hagyatéka

tonája testének és vérének áldozati tüze lobog. Mikor ennél az oltárnál az ezrednek négy éven át tartó harcokban tábori lelkésze szóba kezd, hogy a hős halottak emlékének áldozzon, ne várjatok tőle szóvirágokkal ékes ünnepi beszédet; – fogadjátok szavaimat, ahogy felfakadnak szívemből, ahogyan azokat a fájdalmas gyász, a hősökre büszke kegyelet és a példájukból sarjadó magyar élni akarás megilletődött ajkaimra adja.

Első érzésünk, amikor róluk emlékezünk, a gyász fájdalma. Végigjárja a lelkünk újra a harcmezőket: Lublin, Ivangorod, Szuloszova, Nida, – tovább: Kárpátok, Ceremha, Chlebovice, – azután: Novo-Alexinier, Milno, Brody, Zwycin, – az olasz előrevonulás dicső útja, végül Piave és Salgareda. Minden név említésénél a halotti harang kondul a szívünkbe, minden névnel halotti arcok tűnnek elénk, derék bajtársaké, akiket szerettünk, kikkel együtt küzdöttünk, akiket eltemettünk, – magános halmok alá, tömegsírokba, nyírfakeresztes katonatemetőkbe. Csupa vér ott künn, ahol jártunk, csupa könny itthon az özvegyek, árvák szemében, csupa szenvedés mindenütt. [...]

Mi azonban nem rekviemet, hanem glóriás misét tartottunk, mert mai ünnepségünk nem csupán a gyász fájdalmas jajgatása, hanem a hőseinkre való emlékezés büszke öröme. Gyásznunkban is örülünk, hogy a mieink voltak azok a nagyok, akik hazájukért odaadták legdrágább földi kincsüket, életüket. Büszkék vagyunk rá, hogy kötelességüket megtették utolsó leheletükig, mert vallásos lelkük Isten törvényét, magyar szívük a haza parancsát látta benne. Büszkék vagyunk hűségükre Istenhez, királyhoz, hazához, – az erejükre, az oroszlánbátorságukra, amely előtt az ellenség is meghajolt. Büszkék vagyunk különösen arra, hogy ezredünk egész történetében nincs parányi folt sem, és a pajzsot, amelyet 1914 nyarán fényesen vitt ki ezredünk a harcterre, véresen ugyan, de mocsokfolt nélkül hoztuk haza vissza 1918 őszén. Éppen tegnap, nov. 12-én, volt 9 esztendeje, amikor a szomorú őszi összeomlás után felső parancsra történő hazavonulásunk közben idegen földön közölték velünk a magyar kormány parancsát, hogy fegyvereinket ott az idegen hatóságnak adjuk át. Klempa ezredesünk parancsait akkor felolvastam nektek, hogy nem adjuk oda fegyvereinket, mert nem lehet az a kormány magyar, amely a magyar katonával idegen kezekbe adja a fegyvert. Hazajöttünk ide, ebbe a városba, szomorúan, de egységesen, fegyveresen, mint ahogyan 4 évvel ezelőtt innen hadbavonultunk. És büszkék vagyunk ezredünknek arra a szomorú kiváltságára is, hogy nemcsak közkatonáink, tisztjeink és ezredparancsnokunk, hanem ezredtulajdonosunk is úgy halt meg a hazáért, ahogyan a hősök, – többet mondok, ahogyan a szentek meghalnak.”¹³

Papp Kálmán soha nem kérkedett háborús érdemeivel. Ezekre csupán a Sopron városához – a városplébánosi cím elnyerése érdekében – benyújtott önéletrajzában utal: „A harcterén négy évet töltöttem mint a győri 19-es gyalogezred lelkésze és az ellenség előtt tanúsított vitéz magam-tartásáért a Ferenc-József-rend lovagkeresztjével, a lelkészi érdemkeresztrel, a *signum laudis*-szal, valamint a Károly-csapatkeresztrel tüntettek ki.”¹⁴ Még püspökké szenteléskor¹⁵ is csak egykori társairól, a „Károly bakák”-ról emlékezett meg: „Megható, hogy Győrből erre a tulajdonképpen egyházi szertartásra is ilyen népes küldöttség jött Sopronba. Ez a meleg üdvözlés, még könnyebbé teszi számomra győri küldetésemet és bár igen szeretem szülővárosomat, Sopront is, de Győr is a szívemhez nőtt. Éveken keresztül ott működtem a reáliskolában. A tizenkilences bajtársakkal pedig összeforrasztott az első világháború négyéves, közös szenvedése.”¹⁶ Olyan fotográfia is csak kettő maradt ránk, amelyen viseli háborús kitüntetésait.

Egykori alakulatának tagjaival ugyanakkor 1966-ban bekövetkezett haláláig tartotta a kapcsolatot. Az egykori táborigazgató nemcsak előljárói, hanem honvéd és tisztársai is kedvelték. Erről tanúskodik Klempa Kálmán neki dedikált fényképe, vagy egy, már

¹³ Győri Hírlap 71. évfolyam, 259. szám. 1927. november 15. 2. *A 19-es hősök ünnepe. Papp Kálmán ünnepi beszéde a leleplezéskor.*

¹⁴ Papp Kálmán röjtöki plébános folyamodása, amelyben a Szentlélekről és Szent Mihályról nevezett sopronvárosi plébániára való megválasztását kéri. 1925. május 10.

¹⁵ 1946. május 3.

¹⁶ Győri Munkás. II. évfolyam, 134. szám. 1946. június 18. 1.

püspökké szentelése után¹⁷ hozzá eljuttatott – évtizedekig őrzött, eredeti fotográfiáról készült – reprodukció, melynek hátoldalára a küldő ennyit jegyzett: „Megemlékezésül Tisztelendő Papp Kálmán megyés püspök Úr Őeminenciájának mint a győri 19.-ik gyalogezred volt tábori lelkészének I.-ső világháborús jelenetéről. Volt bajtársi tisztelettel és szeretettel: Kurdy Rudolf v.[olt] főh[ad]n[agy].” Papp Kálmán még 1959-ben is kapott olyan fotográfiát, amelyen egyenruhában szerepel: „Szeretettel emlékül a Sancta familia meglátogatása alkalmával a bonus miles Christi-nek, Atyánknak és Családfőnknek mindnyájunk nevében Georgius” – ajánlással.¹⁸

Papp Kálmán harctéri tevékenységéről eddig csak kortársainak méltatásai alapján lehetett képünk. 1933-as ezüstmiséjén, a fronton teljesített szolgálatának epizódjait emelte ki ünnepi köszöntő beszédében Sopron polgármestere is. Thurner Mihály szerint „A világháborúnak is hőse volt Papp Kálmán. A katonák papja.” Akinek „az oltár és a katedra mellett tanúsított nagy kötelességtudása és emberszeretete fokozottabb mértékben érvényesült a harcterek poklában, ahonnan egy sereg kitüntetés hozott magával. De mindezeknél is nagyobb kitüntetés volt bajtársainak nagy szeretete. Úgy az orosz, mint az olasz fronton a legelső sorokba ment ki, ahol a halált osztogatták, hogy katonáinak, akikkel együtt éhezett, szükségét szenvedett, nehéz óráit, néha az utolsó vigasztaló, erősítő szavaival megkönnyítse. Már akkor sem ismert felekezeti vagy osztály különbséget, már akkor sem kérdezte a szenvedőktől, hogy mely vallás gyermekei, milyen társadalmi osztály keretébe tartoznak. Nem egyszer fordult elő, hogy az elesett zsidó katonák sírhantja felett ő mondta el a halotti imát, mivel nem volt a közelben rabbinus. Heroikus katonaéletének egyik eseménye volt, hogy a Kárpátokban súlyosan megsebesült. Reménytelen állapotban szállították be az ungvári kórházba, ahol a seblázhoz még a tifusz is csatlakozott. De szívós természete, Istenben való hite túlszegítették a halálos kóron. Alig, hogy felépült, újra jelentkezett a frontra, hogy tovább szolgálhassa a legtisztább krisztusi értelemben felebarátait. Az olasz front hadi kórházaiban teljesített emberbaráti szolgálatot egészen az összeomlásig.”¹⁹

A *Soproni Hírlap* beszámolója szerint: „Tanszékéről a harctérre ment, mikor reánk szakadt a világháború világpusztító vihara. A harctéren a tábori lelkészek hőseinek, Fineesznek példájára látja el az istentisztelet tábori szolgálatát. Bátorságot önt a harcosokba, a kötelességteljesítés nehéz munkájára buzdítja őket. Vitéz katonáknak, érdemjelekkel díszített, nagy rangú és velünk ünneplő jelenlevő bajtársainak tanúságtétele alapján mondhatom, hogy városplébánosunk a kárpáti harcokban ott feküdt a rajvonalba, katonától katonához kúszott és úgy edzette a harcosok lelkét. A harcvonalba ápolta a betegeket és a sebesülteket, vigasztalta a bajban levőket és elintézte családi ügyeiket. Fogalom volt

¹⁷ Papp Kálmánt 1946. május 3-án nevezték ki Apor Vilmos utódjául. Mindszenty József esztergomi érsek 1946. június 16-án szentelte püspökké, Grósz József kalocsai érsek és Meszlényi Zoltán esztergomi segédpüspök segédletével.

¹⁸ A levelezőlap keltezése „Sopron, 1959. nov. 2.”

¹⁹ Sopronvármegye XXXVI. évfolyam, 145. szám. 1933. július 1. 2. *Sopron abbéja. Az egész város ünnepe volt Papp Kálmán városplébános ezüstmiséje. Thurner polgármester Papp Kálmán heroikus életéről.*

az ezredben. Ott volt, ahol bömbölt az ágyú és okádta a halált, ott volt, ahol búgott a gránát és záporozott a srappel. Ott volt étlen-szomjan a harcosok mellett, ahol a halál két kezébe fogta a kaszáját. Heteken át nem aludt és harctéri emlékül megmaradt a mi városplébánosunknak álmatlansága, amely még ma is gyötri. Ott volt a harcosok közelében, hogy szükség esetén a haldoklók üvegesedő szemében megcsillogtassa az örökélet reménysugarait. ...

A bajtársak megbecsülésében nem nézte, ki melyik templomban imádja Istenét. Láták zsidó hős sírjánál is imádkozni. Sokan látták és a marcona harcosok arcain végigfolytak a meghatottság könnyei. Mikor erről beszéltek nekem a tanúk, eszembe jutott Goethe mondása: *Wundertätig ist die Liebe, die sich im Gebet enthüllt* (Csodatevő a szeretet, amely imádságban bontakozik.) Imádkozott bajtársaiért, de azok is imádkozhattak érte. Bizonyára ők imádkozták vissza az örökkévalóság küszöbéről, ahol már érezte a túlvilág szelét, mikor a halállal vívódott az ungvári csapatkórházban. A csodatevő imádságos szeretet kérő szavára Isten kegyelme és irgalma megtartotta őt és ő sietett a harctérre enyhíteni a harcosok gyötrelmeit és bajait. Velük maradt az összeomlásig, amikor *segített menteni az állam vagyónát, segített menteni a lelkek értékét*, segített menteni a fegyelmet, úgy hogy a parancsnok rendben hazahozhatta a csapatát.

Harctéri élményeiről ő maga soha nem beszél; érdemjelei, amelyek beszélhetnének róluk, ritkán láthatók a mellén, de beszélnek ezekről az érdemekről bajtársai, fellebbvalói és közkatonái.²⁰ Mikor már városplébánosunkká volt megválasztva, a város kocsiján vittem valamerre. Mikor leszállt a kocsiról és elment, kocsisom, mogorvaságig szótlan ember, sugárzó arccal nézett utána, majd azt kérdezte: „Ez a főtisztelendő úr az új városplébános? Ezt az urat én ismerem. Mikor súlyos betegen, elhagyatottan feküdtem Olaszországban a milnói kórházban, fölém hajolt és megvigasztalt.”²¹

Emil Teisinger tábornok 1938-ban összeállított háborús emlékiratához fűzött levelében így írt Papp Kálmánról: „Der Pfarrer von Ödenburg, dessen Bekanntschaft ich gelegentlich der Denkmalsenthüllung erneuerte, ist ein mir ungemein sympathischer Mensch. Vielleicht wird ihn dieser Auszug aus meinem Tagebuch auch interessieren. Falle Sie es ihm zu lesen geben sollten, bitte ich Sie ihn von mir recht herzlich zu grüssen.”²²

²⁰ Korcsmáros Nándor már 1917-ben megemlékezett Papp Kálmán harctéri lelki gondozói tevékenységéről. „látjuk, amint a *földkurátor* Papp Kálmán, jön a lövészárokból. Haldokló fiúval beszélt. Ezzel a szóval oldotta föl bűnei alól: „Magyar vitéz vagy, édes fiam!” A haldokló szeme olyan volt, mint vert ezüst pikkely. Nyugodt. Nem volt benne halálfélelem. Megszorította a kezét szorító kezét és ez volt a korán elhagyott élethez utolsó szava: „A hazámért halok meg tisztelendő atyám!” *Korcsmáros Nándor*: Károly-Bakák. Budapest, a cs. és kir. 19. gyalogezred kiadása. Horánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája. 1917. 88–89.

²¹ Soproni Hírlap. XX. évfolyam, 146. szám. 1933. július 1. 1. „A bajtársak megbecsülésében nem nézte, ki, melyik templomba imádja Istenét”... A polgármester beszéde Papp Kálmán városplébános ünnepén. Hasonló hangnemben írt ez alkalomból az Oedenburger Nachrichten is. (66. évfolyam, 146. szám. 1933. július 1. 2.)

²² Storno Miksa Teisinger tábornok naplókivonatához mellékelt levele. Sopron, 1939. december 22.

A háborús napló

Az elmúlt évben Papp Kálmán irathagyatékának rendezése során kerültek elő a császári és királyi 19. gyalogezred tábori lelkészének naplói és fényképei. Eddig az 1914–1918 közötti évekből csak ötoldalmi feljegyzését ismertük.²³ E „háborús napló” csak az állomáshelyeket, sorolja fel; itt ott egy-egy tőmondatban megemlíti a tábori szentmiseket, szabadságait, betegségét. A szűkszavú naplójegyzetek egyértelműen a háború után készültek, talán egy később megírandó visszaemlékezés vázlataként.²⁴ Papp Kálmán irathagyatékában ugyanakkor ránk maradtak az 1914 – 1918 között lejegyzett eredeti kéziratot naplói is. A hét kisméretű jegyzetfüzetbe, illetve 1918-ban már egy zsebnaptárba – sokszor olvashatatlanul kis betűkkel – ceruzával írt sorok Papp Kálmán bevonulásától leszerelésig tartalmaznak napi bejegyzéseket. Hosszabb beszámolóit Papp Kálmán külön lapokra írta, jelezve ezt az eredeti naplófüzetekben is. Nem elégedett meg ugyanakkor ezzel sem, számos helyen rajzokkal illusztrálta mondandóját. Így „műszaki rajzot” készített a frissen használatba vett kézigránátokról, illetve lerajzolta az egyes harcálláspontokat, csaták helyszíneit. E rajzok között egyedülállóak a 19-esek katonai temetőinek térképei. Az egyes füzetek élén mindenütt szereplő bejegyzés szerint a „Tulajdonos: Papp Kálmán, áll. főreálisk. hittanár, cs. és k. tábori lelkész / Állandó lakása: Győr, Klétyár út 12. sz. földszint. / Tulajdonos halála esetén e könyvecske átszolgáltatandó főt. Németh József, nevelő úrnak, Wien III. Jacquin-Gasse 17.”

Még a naplók felbukkanása mellett is revelációként hatott Papp Kálmán harctéri fényképeinek előkerülése. Arról, hogy fényképeket készített, a naplókban is beszámolt. 1915. március 1-i naplóbejegyzésében már arról írt, hogy „Koffler hazamegy Győrbe, elhozza masinámat.” Pár nap múlva – amikor egy fába fúródott srápnell hüvelyt találtak, „amely nem explodált”, s felmerült, hogy azt kivágva elküldik Győrbe – ennyit jegyez kis füzetébe: „Sajnáltam, hogy fotogr. gépem nincs itt”

1916. február 1. „Neuberger dr. ismét jött, lefotografáltam.” „Délután Fröhlichnél voltam, fotografálni akartunk. Magyarázta a teleobjektív szerkezetét.

„Febr. 8. Borús idő, később havazik. Először takarítás alatt fotografáló gépemmel temetőbe Fröhlich sírját levenni.”

Márc. 29. „Igazán itt a tavasz. Gyönyörű meleg idő, ragyog a napsugár. Mindjárt reggel lő néhány srápnell az orosz ide a falu fölé. Először a gyár lefotografálására akartam indulni. [...] Kori a gépemmel itt nálam csinál 2 felvételt, csak a hátsó lencsével, – gyönyörű. Csanádi is. Az éjjel dolgoztak künn, most fotogr.[afálom]. Ebéd után nála előhívjuk, – aztán kimegyünk a gyárhoz fotografálni. [...] Este vacsora után elmegyek Korihoz, [...] a felvételekből számomra 3-3 kópiát csinál lámpavilágnál.”

²³ A „Soennecken's Ringbuch”-ban az idézett harctéri feljegyzéseken kívül csupán Papp családfájának feljegyzése olvasható. A gyűrűs füzet többi lapja üresen maradt.

²⁴ A napló egy tollal íródott, s a kisméretű regiszteres füzetbe ezen kívül csak családfáját, illetve „Győr 1946. decemberi statisztikáját” jegyezte be.

Papp Kálmán mintegy félezer harctéri felvétele nem csupán naplóit illusztrálja. Nemcsak tiszt és katonatársait, hanem a futóárkok, deckungok hétköznapi életét, a katonák munkáját és szórakozásait, de halálukat is megörökítette.²⁵

Az alábbiakban részleteket közlünk Papp Kálmán első világháborús naplóiból, illetve harctéri fényképfelvételeiből. A sokszor a szálláshelyen, vagy a deckungokban lejegyzett események későbbi stilizálását, „megírását” jól érzékeli a tábori lelkész egyik első levele:

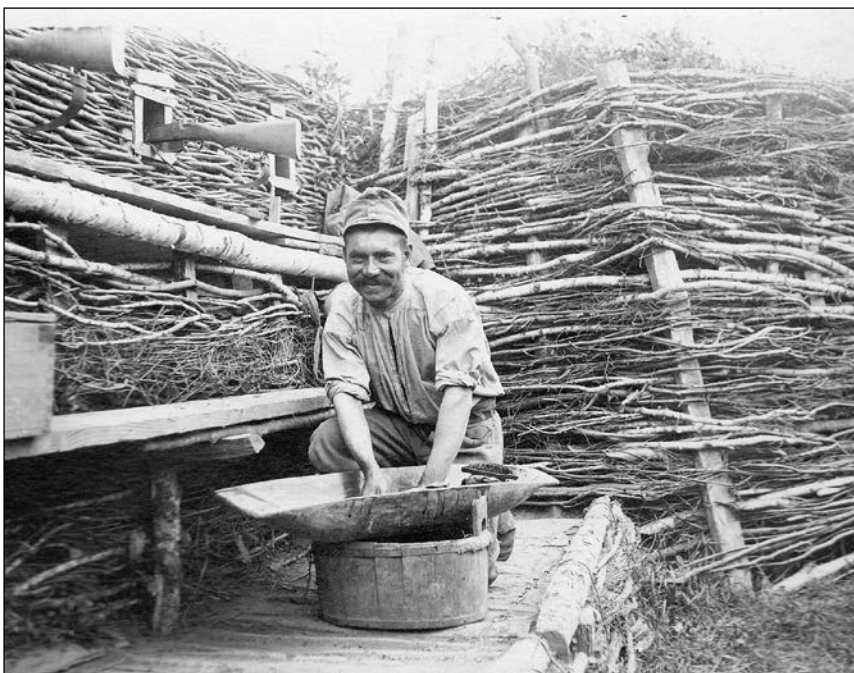
„1914. dec. 27. vasárnap. d.u. 2 óra.

Az első igazi nyugodt nap, amelyen írásba kezdek. Amióta ideérkeztem ezredemhez, mindig, állandó harci zajban voltunk, a legelső sorban a fronton. Most végre tegnap délutántól fogva egy napi pihenője van az ezrednek, de este már megint megyünk.

Mióta eljöttem Pozsonyból, annyi mindenben mentem keresztül, annyira új világba kerültem, hogy ezt leírni csak élő szóval tudom. Csak annyit írhatok, hogy hamar beleszoktam az új életbe és elég jól érzem magamat. Az ezred-kommandánsával (alezredes), ezred-orvossal és az adjutánsal együtt a Regimentstabnal vagyok. Tehát nem a rajvonalban a puskatűzben, hanem mögötte különböző távolságban: néha 100 lépés, néha 8 kilométer. Lakásunk nincs, csak éjjeli szállásunk többnyire lengyel, orosz parasztok házaiban. Mindig a földön alszunk szalmán, – mert az ágyak hihetetlenül piszkosak. Mióta itt vagyok, csak egyszer vetkőztem le éjjelre, különben mindig teljesen felöltözve alszunk. Ez az, amit legnehezebben szokom meg. Egyszer étkezünk napjában: este 5-6 tájban. Ezredesünk páratlan jó ember, jó katona, aki úgy jár-kezel az ellenség tüzeiben, a rajvonalban, mint az utolsó infanterist. Ezért aztán természetesen a Stab többi tagjainak sem kényelmes az élete. Az ezred legénysége majdnem kivétel nélkül magyar (Győr és veszprémmegyei), – a sok gyilkolásban már szinte embertelenül bátor, merész.

Karácsony este akartam levelet írni kedves testvéreknek, de nekünk nem volt karácsonyunk. Délután 5 órakor a harc vonalban a honvédek váltották fel az ezredet, az ezrednek pedig tovább kellett masírozni. Éjjel 11 óráig mentünk. Bizony lóháton ülve el-elgondolkodtam a holdfényes éjszakában, hogy ugyan mit csinálnak most a Testvérek? Milyen másképpen ünnepelik ők karácsony szent estéjét! Olyan nehéz lett a szívem! Másnap karácsony napján reggel újra lóra ülni 6 órakor és 12 órakor értünk az ellenség hadállásaihoz. Itt aztán volt karácsonya legénységünknek. Olyan srápnell és gránátéső zúdult rá, hogy edzett katonák is elhültek. De azért vitézül megállták helyüket. A térképen keresd

²⁵ Bár az első világháború harctéri eseményeinek, a katonák hétköznapi életének dokumentálása és a hősiesség küzdelmeknek a hátszög felé való közvetítése a sajtóiroda feladata volt, a Nagy Háborúból számos amatőr fényképfelvétel is ránk maradt. E fotográfiák döntő hányada olyan portré, illetve csoportkép, amely a katonai postán – és ezzel a megfelelő cenzúrán is átesve – jutott el a hozzátartozókhoz. Az ilyen képek készítői olyan hivatásos fényképészek voltak, akik tisztában voltak, és be is tartották a sajtóiroda számukra előírt írott és íratlan szabályaival. Az egyes alakulatok életét ugyanakkor sokszor dokumentálták olyan – a századok, ezredék vezetéséhez tartozó – amatőrök is, akik beosztásuknál fogva kikerülhettek a hivatalos cenzúrára és a jobban sikerült felvételeik közül csak azokat juttatták el a sajtóhoz, amelyekről pontosan tudták, hogy megfelelnek az aktuálpolitikai kívánalmaknak.

2. kép. Mosás a harcok szünetében, a lövészárokból. Fotó: Papp Kálmán. Győri Egyházmegyei Levéltár, Papp Kálmán hagyatéka

meg kedves Zsiga bá'm azt a helyet, ahol a Nida beleömlik a Visztulá-ba. Másnap végre misézhettem egy templomban. Először mióta itt vagyok. Most pihenünk, hogy meddig nem tudom.”²⁶

A levélben összefoglalt események a napló szerint:

1914. dec. 23. szerda

Idegessé teszi az embert, de lassankint megszokja, főképen társaságban. Ebéd nincs (egy darab szalámit és narancsot) napjában csak egyszer eszünk. Ebéd után lepihentem, az álmatlan éjjelt pótolni. Szünőfélben az ágyúzás. Utána átmentem a Hilfsplatzra. Gránát nyom a + vörös-nél. A paplakban az orvos. A srapnell tetejét áttörte. Nép elmenekült. A sebesültek lenn a hídnál, de oda nem ajánlott. Megtudtam az Angriff²⁷ eredményét. Két század átment a folyón (Hauszmann kapit.[ány] és Éder hadnagy), a muszka átlötte a hidat, de azt helyrehozták. Lőnek puskával szüntelen. Este a stab lennmaradt, enni is nagyon későn kaptunk. (Sárgaság.) Hamar elaludtam. Éjjel csönd.

²⁶ Levél Palkó Zsigmondnének. (Papp Kálmán nővére.) Az érkeztető pecsét szerint az írást 1915. január 7-én vehette át a címzett.

²⁷ Támadás, roham.

1914. dec. 24. csütörtök

Reggel 6kor jöttek az őrmesterek: az angriffot elhagyták. Nem lehetett. 20 sebesült és 6 halott, eredmény semmi. Hilfsplatzon voltam, orvosok, betegek. Lovat nyergeltettem, hogy elmenjek a divizionspf.-hoz Probosovice-be. Eltévedtem Zlota-ba. Pelczyska-ba mentem a Gefechts-trainhez. Állandóan tüzelnek. Lovam nem akart menni. Pelcz[ysk]-án már a honvédek voltak. Visszamentem Jurkowba, mert onnan tovább megyünk. Vissza Jurkowba Müller főhadnaggyal. Alig voltam itthon 2 óraker jött a 18. honvédezred parancsnoka Tilczer egy főhadnaggyal; átadása a pozícióknak. Kolosy-ba megyünk. Tavasi idő. Hamar megvacsoráztunk (kolbász, sütemény). Szomorú karácsony este, temetőnél gyülekeztünk. (Ott a honv.[édektől] 2 halott) Néha-néha jött egy golyó. Egyik ló lábát. Elindultunk lóháton. Hol a karácsonyfa? Keszthely! Rettenetes sárban. Többször le kellett szállni. Végre megérk.[eztünk]. Kolosy-ba. Micsoda szállás. Jó éjszakát! (Kihagytam: délután 4 óraker 3 halottat temettem, akik a hídon átkelésnél haltak meg. Szomorú temetés a pajták mögött. Míg jöttünk, mentünk sípoltak a golyók. 3 pionier megragadta a halottakat, sírba.) Úgy mentünk Kolosy-ba, hogy rezervében pihenünk. Ott este várt a parancs: reggel 6kor indulunk Stary Corcynba tűzbe.

1914. dec. 25. Karácsony ünnepe

Tagwache. Alezredes az első. Lovas vezetővel. Lovam igen víg. Kincsem. Kocina-ban találkoztam Lukács Dezsővel, miséről jött a templomból. Tovább Stary Corc[yn]. felé. Most jött a rettenetes. Egy darabig deckungba. A bat. parancsot kapott, hogy vonuljon ágyúink mögé. Felkelt az egész sereg én velük, s indultunk a földeken keresztül. Balról jelennek meg a robbanó gömbök úgy 100 lépésnyire. Egy perc múlva a bal szárnyon és a második percben köröttünk, nyolcasával ropog a srappnell. Mellettem egy őrmester káromkodva: széledjetelek. Röpköd a srappnell. Sötét lett a világ. 5-öt egyszerre, lábak repültek. Azután 3-at. Besiettem przemisli tüzérek ágyúja mellé, s aztán a dekungban. Mint valami szoba. Jó darabig ott (a tüzér jajgatott), azután a mezőn át az útra. Orvos privatdienerje. Az út elején nevetve néztem a doktort, aki morgolódva, félve nézett hátra – de most már nem nevettem. Onnan egy Szűz Mária kép melletti mélyútba. (A képet el akarta döntetni Schiller.) Itt voltak gránát lövések (mint egy ház, akkorára vájta ki a földet.) Két splitter²⁸ el is akartam tenni, de ott felejtettem. Ekkor kaptam a parancsot Obstl-tól, hogy menjek vissza Kocinaba, (Tüz[érek]nek is vittem parancsot), s maradjak ott a továbbiakig. Féltett engemet, szinte megijedt, hogy életveszedelemben voltam. Ő pedig úgy járt kelt a golyók között, mintha korzón járna.

Felültem a lóra. Kocina-ba, szállást kerestem. Plébánia tele tisztekkel. A pap nem tud latinul. Tűzzel templomba mentem. Végre egy házban. Előbb vacsoráztam, azután Vál fährnich-kal²⁹ és Kovalcsik főhadnaggyal lepihentem. Ágyúk dörgése behallatszott. Tegnap este még Jurkowban meglepetés ért: Gombócz fährnich jön be az ajtón. Stramm

²⁸ Repeszt.

²⁹ Zászlós, tisztjelölt.

3. kép. Katonák az első vonalban Brody előtt, Sydonowka romos kápolnája mellett. Fotó: Papp Kálmán.
Győri Egyházmegyei Levéltár, Papp Kálmán hagyatéka

páterünk. Viccek: Egy 26-os baka szólítja meg. Nem tudja őrmester [?] úr, hol van 26-os regiment. Kutya fene egye regimentjét, mindig bujkálja magát, már 3 napja keresem. Fújnak sturmra, kidugom fejemet a deckungból, – senki sem mozdul. Fújnak megint, kidugom fejemet, senki. 3szor is. Szépen visszafeküdtem.

1914. dec. 26-án. szombat

Enyhe idő, megint ágyúk dörögnek. A 72-es regiment visszajött, már a Nidán túl volt, de feladta állásait. Kb. 8 óraker plébániára, csupa tiszt. Gazda asszony. Még aludt a pléb. [ánián], lenn a földön egy pap. Kov.[alcsik] és a kadét és sok katona a tréntől. Templomban miséztem és prédikáltam. Mise alatt is dörögtek az ágyúk. Katonák sírtak. Mise előtt 3 asszony jajgatva jött a templomba, ledobta magát hosszába a földre, és jajgatott, sírt.

4. kép. Megérkeztek a karácsonyi csomagok. 1914, Kolosy. Fotó: Papp Kálmán. Győri Egyházmegyei Levéltár, Papp Kálmán hagyatéka

Ellopták valamijüket. Előtte nap délután pedig egy 19-es baka egy lovat lopott. Mise után jött az ezred, fáradtan, éhesen. Pedig nem igen ehettek, mert a tegnapi menage megsavanyodott. Egyszer csak meglepve látom meg szakállasan a Major Kálmán-t komisz baka ruhában. A trénnél van a kocsisok között. Kovalcsik megígérte, hogy átveszi iroda altisztnek. Elindultunk Komiena-n keresztül vissza Kolosy-ba. Útközben Melichai kapitány szidta a háborút. Azok a komisz, haszonleső költők, svindlerek, akik harci dalokat írnak. Ide szeretném hozni őket. Nem házasodik meg. Egyedül áll egészen, nincs senkije. Nagyon pesszimiztikus.

Beértünk újra vissza Kolosy-ba, elszállásolhattunk, s utána kedves karácsonyi ünnepség. Obstl. Rech hazulról hozatott kis karácsonyfáját feldíszítette. A stab privatdinerjei és lovászai szivart, süteményt kaptak, bőven megvacsoráztunk, s utána nyugalomra hajtottuk fejünket. Vacsora alatt kártyákat írtunk – édesanyámnak, Testvérnek – azután Pozsonyba. Visszagondoltam az én jó anyámról és nehéz lett a szívem. [...]

1915. jan. 10.-e. vasárnap.

Szakad a hó, amellet azonban olvad. Locs-pocs-ban indultam el a templom felé, amely nagyon messze van. Csukva volt, bakák jöttek le a kapujából. A plébániára mentem (brigade lakása), ahol a pap fia vezetett a gör.[ög] kat.[olikus] parochushoz. Fafödélű ház, a konyha galíciai, ott volt a felesége, egy csomó vászonceléd, tyúkok és a tisztiszol-

5. kép. Körhintázó tisztek. Fotó: Papp Kálmán. Győri Egyházmegyei Levéltár, Papp Kálmán hagyatéka

gák. Szíves, mézes-mázos volt a pap. Misézhetem is, de ostyám nincs. Mutatta az övökét darabokra vágott zsemlyedarabok. Felmentem a templomba, – a 12-esek feldkurátja (Zsidek) is éppen akkor jött. Ikonosztázion csukva, mise alatt nyitva. Miskönyv ószláv. (Legenda, Jézus ballába lenyomata.) Sz[en]t. Miklós képe az oltár előtt egy asztalon. Breviáriumoztam. Utána Zsidekkel elmentem lakására (doktor maródivizitet tartott), ahol Bűrchner Laci öccsével találkoztam, kártyát is menesztettünk Tatára. A 12-esek jól élnek, pezsgő többször, állandóan sütemény. Egy katonai foghúzás. Délután kis alvás. E közben hozták hírü, telefonálták, hogy Hauszmann kapitány századjából egy patroutt elfogtak az oroszok Duszatin-ban (5 ember, de egy megszökött) Alezredest felizgatta nagyon a hír. Utána tüzérhadnagy és kadét jöttek, itt hálnak nálunk s holnap felderítő útra mennek az Ostrava völgyébe. Beszéltek a kézigránáról – a tüzfecskendőről (rohamok ellen, iszonyatos hatással, – eléget, megszenesít mindent. Német találmány.) Crannowi kastély, gyönyörű parkjának és épületjének összelövetése. Éjjel parancs, hogy nem maradunk itt Szmolnik an Beligrod-ban, hanem el (vissza) Maniow-ba, kantonier szolgálatra (ott lakni és ezáltal a helységet tartani.) [...]

1915. jan. 17. vasárnap

Reggel öltözködésnél odajön hozzám Pista: T.[isztelendő] úr; tegnap mostam az alsó nadrágot, két nagy tetűt találtam benne! „Igazán?” – feleltem jókedvűen. Nem baj – mondja ő – az alezredes úr alsó nadrágjában is volt egy csomó. [...]

1915. jan. 25. hétfő

Reggel későn keltem. 10kor eltemettem a két halottat. Meglehetősen eldurvul az ember itt a háborúban, de egy tekintetben nem tudok megkeményedni: ha olvasom azokat a leveleket, amelyeket a katonának írtak, vagy ő írt szerettének, – amelyekben remegnek életéért, – s mikor halottan látom az illetőt. Most is majd sírtam. Ruszin paraszt házában. Az öreg férfi hosszira eresztett hajjal, ingén nem gomb van, hanem egy brossal tartja össze a nyakát, a bross tükör. Fiatal asszony, férje katonának vonult, ingét csak a nyakon összetűzve, középen hasítva, hogy a mellük néha kilóg és hasukig látni. Rökkánál figyelem. Valentin hadnagy borzasztó állapotban. Ebéd egy darab szalonna. [...]

1915. febr. 17. Hamvazószerda

Kiséáltam a patak felé, ahol magános házak állanak. Egyik házból énekszót hallok, áhítatos dallam. Csodálok.[oztam]. Eleinte arra gondoltam, hogy a rutének áhítata. Hamvazószerda. Bemegyek a házba, láttam 5-6 baka az asztalra hajol – imakönyv (Stampay) és énekelnek: A kereszt fához megyek, Mert máshol nem lelhetek ... Látom mennyire lélek-szükséglet náluk az ima, a vallás, a felemelkedés. Ezek aztán igazán szívből imádk.[oznak] énekelnek. Nagyon meghatott. C'est le revers de la medaille. Sok komisszág, durvaság mellett jól esik ezt a másik oldalát nézni az éremnek. [...]

1915. márc. 7. vasárnap

Megint milyen vasárnap! Reggel 4kor volt angriff: 26 és 79-es. Ez utóbbiak megkéstek, azért csak reggel. Sok veszteség (kb. 120-50 halott). A pienierok kommandansa berukkolt (egy fiatal kis mérnök, kadétopirans), 2 híd kész a Sanon itt Procisze és Stup. között. Az oroszok erősen ágyúznak. Protokollum-írás. Olyan fáradt, bágyadt, életunt hangulat vesz rajtam erőt. A mi ágyúink alig tüzelnek, – minden fél órában egy-egy lövés, – az oroszok 4-8-asával, – félóra alatt 62 lövést. Borzasztón elfog a düh a mi tűz.[érségünk] ellen. Itt csak azzal lehet győzni, – rajvonalat tüzelés alá fogni. A mi ellenzékünk! (Faragónak egy levelet) Nincs municiójuk. Majd este kapnak – de minden Geschütz naponkint csak 15 lövést adhat le. Gyalázat. Semmi étvágyam délben.

Dezsőhöz: délelőtt kinn volt, látta egy baka kibújt a deckungból, hogy a szomszédba menjen, az oroszok egyszerre sortüzet: mint a nyúl odaesett. Egy másik baka nyugodtan sétált, sortüzek, semmi baja. Ott volt, ahol a gránát berúgott és felgyújtotta a szomszéd házat, zsidó-korcsmárosé (ahol mi Szmolnikba menet megpihentünk.) Égett, világított. Ő beszélt 2 bakájáról, akik a rajvonalban világos nappal felugrottak rüstung és gewehr nélkül fehér zsebkendővel átmentek az oroszhoz. A főhadnagy utánuk lőtt, de nem talált. Egy Palásthy nevezetű zugsführer futott hozzá: megütötte engem granat... felfofozlak, ha vissza nem mégy, ha a gr.[ánát] megüt, akkor nem futsz te disznó. [...]

6. kép. Mise után, a Zalosce melletti fakápolnál. 1916. Gyertyaszentelő Boldogasszony napján. Fotó: Papp Kálmán. Győri Egyházmegyei Levéltár, Papp Kálmán hagyatéka

1915. márc. 9. kedd

Reggel Márton kapitánnyal felmentem a stellungba. Az orosz a Schwarze Kuppét lőtték. Gyönyörű szép út. Utána temettem halottat. Varga pionér Győrszabadhegyről ezt a keresztfeliratot készítette: „Isten njugasztalya Ittfekszik Egy 19. Magyaryerek. Eltemettük Márczijas 8-kán 1915. Bognár István Rábacsécsény. Áldás száljon Hamvajira. Irta Varga Mihály, 19. Pijonér Győr. [...]

1916. febr. 9

Nedves, sáros idő. 9 óra tájban Ruppenthallal a pionieroknál beszélgettem. Megint elégedetlen és szocialista. Dél tájban jön a marsbaon. Ezredes ideizen, ő Schuszterral megy elibük. Én is velük Javorszky és Biczóval együtt a falu elején várjuk őket. Elöl jön Csanády az ordonáncokkal, azután sorban a századok. Sorban felállanak a falu elején lévő rögtönzött kápolna előtt. Először ezredes beszél hozzájuk magyar nyelven. Igazán szép. Üdvözlőket, kötelességüket, reméli teljesíteni fogják, – egy lépést se hátra, magyar fiúk. Utána én beszélek. Mint az ezred papja:

1) vidáman, jó kedvvel menjenek. Ne azon búsongjanak, meddig tart még a háború, annak befejezése úgysem tőlük függ. Ne a kellemetlenségeket, szenvedéseket hanytor-gassák, azzal úgysem segítenek. Férfiasan, katonásan szembenézni a fáradalmakkal. Ka-

tonák, a király ruháját viselik, nem asszony szoknyát. Tehát katonai bátorsággal és ne vén-asszonyos fejlődéssel menjenek ki a stellungba.

2) Olyan a stellungunk, mint a töltés, a gát hazánk folyóinak partján. Megakadályozza, hogy az ellenség hullámai elöntsék szép hazánkat. Büszkék legyetek erre, s annál pontosabban teljesítse mindegyik kötelességét. Élő gát minden ember – egyesén is függ a haza védelme.

3) Előről a drótkerítés felől olyan a stellungunk, mint a lánc. Egy-egy szeme a magyar baka, akiket a katonai fegyelem tesz erőssé. Háborúban a fegyelemsértésre nagy büntetés. De ne ettől a büntetéstől való félelem, hanem lelkiismeretük tartassa meg velük a fegyelmet. Ezredünkben eddig ez volt szokásban. Méltók az elődökhöz.

Mikor eljöttek hazulról, templomban. Én is Isten áldásáért imádkozom. Áldjon meg beneteket Atya Fiú Szentlélek! Miatyánk, Üdvözlégy. Éljen a király Éljen a haza.

Azután ezredes az új kadétaspiránsokat és önkénteseket szólította előre és beszélt hozzájuk. Intelligensek, – ez az intelligencia kötelességeket is ró rájuk. Éppen olyanok, mint a többi bakák. Ha otthon selyemágyban és gummirádlisban jártak is – itt a menázsit eszik és mancsaftdeckungban laknak. Jó példával járjanak elő. Szomorú tapasztalatai vannak ezredesnek egy néhány intelligens önkéntessel szemben. Bánásmódjuk tisztességes legyen a bakákkal. Ne gondolják, hogy a mancsaft paraszt, tehát úgy bánhatnak velük, mint a kutyával. Majd elbánik ő azzal az önkéntessel, aki ilyeneket tesz. Neki az ezredesnek a magyar paraszt drága, megbecsülni való és a jóra való parasztkakát ezerszerre többre becsüli mint a hanyag kadétot, ha mindjárt doktor diplomája is van. Ez semmi a háborúban. Gyönyörű jellemvonása ezredesünknek a paraszt megbecsülése. Ilyen ezredorvos forma léha, üres világnézetű emberek tanulhatnak tőle. Amíg romlatlan vérű magyar paraszt lesz, s a míg ez dominál Magyarországon, addig marad meg erősnek a magyar haza. Vége lesz, ha azok kerülnek uralomra, akik romlott, léha lelkületükkel, antikeresztény felfogásukkal sajnos irodalomban, színházakban városokban úgyszólván dominálnak. Móricz Zsigmond piszkos karcolatai a harctérről (eigentlich a harctér mögöl). Ma elolvastam Lengyel M. Tancosnéját is³⁰ (Lola- halálosan pista Lászlóba. Ez a cigarettafüstöt hajába fújja. – Irodalmi érték: 0. Egyetlen mondat nincs, mit érdemes felírni. [...]

1916. márc. 17. Milno, Galicia

Majd térdig érő sárban kimegyek a stellungba. 16. sz. rezerv. mögött iszonyú sárban várakoznak az emberek a „rezső”-re, hogy vigyék fel az állásba. Ha egyik-másik megcsúszik a sárban, vagy behengeredik, a többiek nevetnek. Egy öreg népfelkelő: „mellyen a magyar ember, – kineveti a másikat ha bajban van. A német azt mondja: Jézus-Maria, – és segíteni akar!” Egyik igen sok rezsőt a hátára vett és czipeli: „Öreg elmehetnél a masinogeveresekhez traktálnak!” De mind jókedvűen dolgozik, pedig rengeteget kell fáradnia és csak úgy cuppog bakancsa alatt a sár, alig tudja vonszolni magát. Mint forrás, buggyan be a stellungba a víz (Targer csodája) vízimalom. Jávorszky-hoz megyek be, azután Sámsony-

³⁰ Lengyel Menyhért: A Tancosnő.

7. kép. Vízhordó baka. Fotó: Papp Kálmán. Győri Egyházmegyei Levéltár, Papp Kálmán hagyatéka

hoz, ahol Kunnert találok. Mindketten igen el vannak keseredve. Akik a hínterl[and]ban vannak dekorációkat kapnak (Szabó kapit.[ány] állítólag verdienstkreuzot kap), itt, elől dolgoznak a tisztok, életük veszedelemben és dek.[oráció] helyett szidást kapnak ezrede-süktől. Általános hangulat a tisztok között. Igen káros hatású, elkészerítő, – ezredesnek az a felfogása, hogy most nincs gefecht, tehát nem jár dekoráció, a munka „hundpflicht”. [...]

1916. VII. 29.

Ma nem akarok ellovagolni. Tegnap este jött Loos, a IV. baontól, úgy szólván egyedül menekült meg. Ma éjjel itt aludt. Rettentő dolgokat mesélt el. Az egész baonból 160 ember nem k[er]ült meg. Konyinszkonál voltak stellungban, – a muszka támadott, trommelfeuer³¹ – hiába. De azután rettentő tömegek jöttek, jobbra benyomták a 85-ösöket, onnan felgöngyölték a 76-os baont, aztán a mi IV. baonunkat. Embereink az utolsó pillanatig lőttek, – egy sem adta meg magát. Efölötti dühükben az oroszok mikor benyomultak az állásba lekaszaboltak mindenkit. Groó nem tudott futni, hogy mi történt vele és Rumpeltessel, nem tudni, – Gavora valószínű fejlődés. Pedig reggel kitüntette magát századjával, – egy komp.-val visszafoglalta a 84-es egész baon elvesztett abschnittot. Foglyot nem ejtettek, hanem mindenkit felkoncoltak. Vid egy hatalmas orosz tányalábolt és földhöz vágott. Hurráh, – Gavora vaskorona rendje! [...]

³¹ Pergőtűz.

1917. nov. 2. Halottak napja³²

Ma reggel, – gyönyörűen kelt fel a nap, az égen egyetlen felhő nem látszott, a Krn havas ormai a reggeli nap fényében csillogtak – elindultunk Kredából, a határszéli szlovén faluból a menekülő, futó olasz sereg nyomán. Utunk a Natisone folyó völgyében vezetett. Lenn a völgyben a kristálykéék víz rohan kigyózva, két oldalt magas hegyek és a hegyoldalon kanyarog tovább a széles országút a határ felé. Az olaszok még ezt a részt uralmukban tartották, keskeny vágányú vasutat építettek az út mellé; az olasz útépítő mesterség dicsősége lehet.

Menetlépésben indul az úton az ezred, elöl a brigadéros, utána ezredünk stabja, közöttük én is gyalog – nem ülök lóra, mert hűvös van és a gyönyörű panorámát is jobban élvezni akarom, – aztán roham – századunk és így tovább egymásután négyes sorokban a többi századok. Egy-egy zászlóalj mögött a muníciós kocsik, konyhák. Néha megáll a kigyózó embervonal. Előttünk a tüzér szekerek egy-egy meredekebb résznél megakadnak. Az út mellett jobbra a folyó, balra itt-ott is zöld-uniformis rongyokat látok, jobban megnézem: alatta egy elesett olasznak hullája. Ennek itt a keze kinyúlik a fűből a fehér országútra, a kézfej csontjai csupaszon állanak, a húst lerágták róla a patkányok. Odább a másíknak fél-feje hiányzik, az agyvelőrészek odaszáradtak a ruhájához. Még tovább a folyóban egy ló hullája. Combjából valamelyik arra menő éhes katonánk egy darabot már kivágott. És ilyen lóhulla egy-egy kilométer hosszú úton van legalább 3-4. Aztán elfordult olasz teher-autó, körötte szétszórva a nehéz gránátok, melyek közül egyet is csak megemelni erős feladat egy embernek. Gépfegyverrészek, fegyverek, acélsisakok, véres kötszerek lépten-nyomon.

9 óra. Elérünk az olasz határhoz. Két összelőtt emeletes kis ház egymással szemben. Egyik az olaszoké, másik a miénk volt. Háromszoros éljen harsan keresztül a századokon, fotografálok, – megyünk tovább, most már olasz földön ugyanolyan sziklás hegyek közt. A völgy egy helyen összeszorul, annyi hely van, hogy a folyó mellett az út keresztül furakodik. Itt a menekülő olaszok robbantani próbálták az utat. Nem sikerült, csak kevéssé sérült meg. Nem messzire ettől homokzsákokból állást hevenyészett a visszavonuló olasz ellenség, hogy feltartóztassa az előrevonuló csapatokat, – aligha került a sor ellenállásra.

Az úton szemközt velünk hosszú csapat közeledik. Olasz foglyok, német katona vezet, kíséri őket feltűzött szuronnal. Egy századra való, utána még egy, – és ettől fogva egész estig, míg be nem értünk, az utat emberekből álló két kigyózó tömeg foglalta: egyik mi voltunk fegyveresen útban Cividale felé, a másik tömeg olasz foglyok fegyvertelen tömege, lehettek vagy 15 kilométer hosszúságban, ellenkező irányban mozgott az osztrák határ felé.

Házcsoport tűnik fel, az első olasz falu az út mellett. Emeletes házak, – egy-kettő szép, modern, úri épület. Csak voltak, legtöbbszörnek a fala áll csupán, – mindegyik megromolva, ablakok kitorve, tető ledöntve – körülöttük füstölgő, bűdös parázs, piszok, rombolás.

³² Három különálló lapon, ceruzával írva.

8. kép A 19-esek átkelése a Tagliamentón. 1917. november. Fotó: Papp Kálmán.
Győri Egyházmegyei Levéltár, Papp Kálmán hagyatéka

Déltájban menetelő oszlopunk megáll egy másik falu mellett. Elöl valahol megakadtak a szekerek, nem mehetünk tovább. A bakák beosonnak a házakba. Egyik három gesztenyével, másik körtével, legtöbb boros üveggel tér vissza. Van itt minden. Házak nagyrészt üresek, a lakók elmenekültek. Egy-pár öreg ember, gyerek, ijedt, kétségbeesett arccal álldogál a házak mellett, félénken emeli meg láttunkra kalapját. Hatalmas robbanás reszketteti meg a levegőt. Mi az? Hátralovagolok, – egy német katona játszott kézigránáttal, felrobbant, s vagy 200 kg. súlyú láda vele együtt. Jajgatás emberhús-cafatok, vér.

A nap már lefelé indul az égen ismét megindulunk. (Nagy mezőváros felé.) San Pietro-ba érünk. A főutcán visz keresztül utunk, minden üzlet feltörve, kirabolva, értékes holmik, vászon, fehérnemű a sárba taposva. Bank. Benézek egy úri házba. Finom ebédlő asztal – mahagóni összehasogatva, kristály-tükör széttörve, fiókok kihúzva, összezúzva. Emberek tették ezt, vagy bestiák? Összeszorul a szívem. A falu túlsó szélén pihenünk. Itt már alacsonyak a hegyek, széles a síkság, melegen süt a nap. Az úttól jobbra-balra gyümölcsös, zöld őszi vetés, szederfák, szőlőlugasok, kukorica – minden dróttal körülkerítve. termékeny olasz föld odább kanyarog a kék Natisone. Letelepszünk a földre, készül az ebéd a tábori konyhán. Rossz gulyást tálalnak, a földön elnyújtózva sietve megesszük aztán sietünk tovább. Utánunk a 83-asok jönnek zenével.

Már egészen besötétül, mikor hátrahagyva az ezredet lovamon egyedül előrekocogok be Cividale-ba. Az úton messziről két vörös szem világít elém: a németek már próbatat végeztek a keskeny vágányú vonat zsákmányolt mozdonyával. (14 jutott kezünkre.) Szabó kapitány, a kvartélycsináló a város előtt az alpinik kórházánál vár bennünk. Itt lesz ezredünk beszállásolva. Techn. Komp. már itt van. Bemegyek, fel a II. emeletre, – zaj, piszok mindenütt. Az idegeim alig tudják elviselni. Szinte remegve vetem magam agy székre szobámba, – mely egykor a kórház irodája volt, az iratok felforgatva, a tinta kiöntve és csak egy kis csönd, nyugalom után vágyakozom. De hiába, nemsokára megérkezik az ezred, a stab. Szobámban 3-an fogunk lakni, azonkívül étkező is lesz, mellettünk lesz Szabó, – ők is rajtunk járnak keresztül. Elkészül a vacsora, hozzáülünk de igen nyomott a hangulat. Nem ízlik az étel nekem sem, csak békét szeretnék. Közben Kovács és a többiek szomorú dolgokat mesélnek el. A falvak, de különösen Cividale feldúlva, négy tüzet az olaszok gyújtottak (raktárak) legszebb Natisone-hidat a városban felrobbantották – aztán a mieink az üzleteket kirabolták, mindent felhasogattak, a magánházakat is felforgatták. Civil lakosság a városból majdnem mind elmenekült, csak a plebsből maradt néhány a falukban. Akik visszamaradtak azoknak is szomorú a sorsuk. Akárhány leányon, asszonyon erőszakot követtek el katonáink. Mivé lesz az ember? És arra gondolok, hogy ha ezt a borzalmat otthon. [...]

1918. jún. 16. vasárnap

Reggel csak 9-kor bújok ki odúból, doktor mellől, nagyon rossz érzéssel. Sáros, lucskos a deckung előtt 96-osok fekszenek sorban a sárban, rüsztung³³, piszok mindenütt. Mosakszom, feketekávét iszom, – aztán mit csináljak? Sötét lyukba, – künn a sárban? Gránátok hullanak el[öttü]nk a szigetre, mögöttünk a tüzéségre. A házba a sebesültekhez. Még mindig 106-osok. Borzalmas veszteségük volt, – a szigeten, az állás előtt sorban fekszenek a hullák és a sebesültek, csak jajgatnak, de nem lehet rajtuk segíteni. Mihelyt valaki mutatkozik, gépfegyvertűz és gránátok. Egyesek úgy másznak be, ha bírják. Rettegetes állapotban vannak. És a kínzó érzés, hogy nem lehet segíteni az állás előtt fekvőkön, nem lehet őket behozni. És hozzá ennyi áldozat árán még sem sikerült az egész akció. Kit szidjunk? A németeknek biztosan sikerült volna.

Az általános helyzetről meglehetősen orientálás nélkül vagyunk, csak úgy beszélünk, hogy Montello kezünkben van és délre is egyik corps átkelt a Piavén. Délben már hoznak off. menazsit, estig feketekávén és wurston, kenyéren élünk. Estefelé nagy ágyúzás délre tőlünk. Az a hír kel nemsokára szárnyra, hogy az 58 divízió szintén átkelt a Piavén és diadalmasan halad előre. Talán már éjjel mi is mehetünk, átkelhetünk. Nagy öröm és vigasztalódás, hogy azután megint a lehangoltságnak adjon helyet. E két érzés hullámszik bennünk e napokban. A szakadó esőben a Rgtskmdóra megyek (Damm-ba³⁴ beépített deckung), – ezredes és a többi urak már ott állnak készenlétben, hogy visszamenjenek

³³ Felszerelés

³⁴ Töltésbe

9. kép. A felrobbantott Piave híd Bulleno mellett. 1918. Fotó: Papp Kálmán.
Győri Egyházmegyei Levéltár, Papp Kálmán hagyatéka

Villa Baldini, majd Bellusiba, – nem tudnak semmit a déli sikerekről, – sem Spresiano bevételéről. No hát! Megint csalódás. Pedig pontonokat és tüzérséget is láttunk a szigetre menni. Megint vissza és csak bebújunk az odúba, úgy 12 óra tájban elszenderedem. Ma éjjel két század megy ki halottakat eltakarítani, sebesülteket behozni. Sebesülteknek hullá-szaguk van. Eső, vér összefolyik a fadragén, úgy fekszenek a piszkos lében. [...]

1918. jún. 19. szerda

Micsoda érzés volt: éjjel 3-kor megérkezni Belusiba, ahol kvártýérlól [!] gondoskodva volt, civil nyitott ajtót és szobámba vezettek, ahol otthoni berendezés, női ruhák illata és – ami fő: ruganyos ágy, a deszkán való fekvés eddig úgyis megviselt. Idegeim is zaklatottak. Megmosakodom, lefekszem, – a szomszéd szobában civilek. Reggel arra ébredek, hogy

ketten átsuhannak a szobán. Szép terras, valami vendéglőféle. 5 nap óta ma délben először meleg étel. Ebéd után kis alvás, aztán indulás 3 órakor, mars Rai, Fae-n át Rustiane-be. Telek Bandival 9kor érünk oda. Honvédek, magyar csapat mindenütt. Vacsora és egy szobában Sen lefekszünk.

1918. jún. 20. csütörtök

Fáradt – kietlen úr- az egész világ. Csavargok. templomba megyek – körötte sírok, de benn elég rendben minden, semmi rombolás, pedig a falú evakuálva van. Feldrabbi, Roy ott van nálunk, a feldrabbi mindjárt érdeklődik a zsidó tiszt felől (Menczer) aki elesett. Délben még elég jókedvvel ebédelünk, délután kezd szakadni az eső, vigasztalan, sötét esős idő. Úgy 7 óra tájban parancs, hogy készenlétben legyen az ezred (marsbereit) megyünk – valószínűleg a Piavén túl Stellungba. Szép jövő vár reánk.

Este 10 órakor ott kellett lennünk a salgaredai Kriegs-brücke-nél, hogy átkeljünk, de 9kor még mindig marsbereit állunk. Zuhog az eső. Végre jön a parancs az indulásra. Csupa vizek vagyunk, térdig sárban állunk, míg az egész Kolonne kifejlődik, hogy indulhatunk. Megyünk, az első negyedórában már cuppog a víz a bakancsunkban. Házak az út mellett, ablakukból világosság szűrődik ki, irigyen nézzük: beh jó volna ott éjszakázni. Vörös kereszt autók jönnek sebesültekkel – a 14. Divis. San. Col.-tól. Megyünk tovább – már gránátlyukak, maszkirung. 44-es San. Col., szép majorban. Ráfordulunk széles útra, meg-megállunk, igen lassan megy a mars, látszik, hogy a hídon torlódások vannak. Gránátokat lő az olasz messze hordó ágyúiból, halljuk már a zuhogást. Sebesülteket hoznak 4-en. Gyalog is jönnek könnyű sebesültek.

1918. jún. 21.

Elmúlt már éjfél. 1 óra tájban házromok közt vezet el az út. Muníció hever szertesztét. Goschenhoffer kapitány mellettünk. (A Hilfsplatz a Rjl végén, a zsandárok előttünk.) Egy nehéz gránát tíz lépésre tőlünk bevág és utána G.[oschenhoffer] a földön hever, majdnem engem is magával ránt, felkel, hebegni kezd, nem sokára állani, remeg, sír, támogatni kell. Rettentő benyomás. Visszaküldjük a Gef. trénhez. Tipegünk lassan tovább. Hol itt, hol ott egy gránát. Olasz scheinwerferek³⁵ működnek. Világító rakéták. Borzasztó lassúnak tetszik a mozgás. Sár rettentő. Végre a hídroz érünk. Csónakokon végig deszkák. 4-es sorokban ott állunk már. Türelmetlenség tetőfokra hág. Végre elindulhatunk, alig várom, hogy a másik oldalra érjek. Zúg a Piave, – amint a hídon megyek, egy nehéz gránát a vízbe. Hajnali 4 óra felé jár az idő. A másik oldalon rettenetes tömeg (vagy 2 ezred) és tüzésérg vár, hogy szabad legyen a híd. Világosodni kezd lassan, Istenem, mi lesz itt, ha a nap feljön, repülők jönnek, lövik a hidat, – csupa emberhalál és vér. A másik oldalon a 2. Baon pihen, sárban, gránátöltésben. Tovább indulunk, félelmes érzés, mögöttünk a Piave, csak ez az egyetlen keskeny híd, – itt aligha van visszatérés, – csak fogság

³⁵ Reflektorok, fényszórók.

10. kép. A 19-esek katonai temetője, valahol a Piave mellett. 1918. Fotó: Papp Kálmán.
Győri Egyházmegyei Levéltár, Papp Kálmán hagyatéka

vagy halál. Elhatároztam, hogy ha visszavonulás lesz, – inkább a rohanó Piaveba vetem magam, de fogoly nem leszek. Elgondoltam már, hogyan vetem le ruháimat, mit vehetek magamhoz és hogyan kell úsznom, merre vegyem az irányt. Gyanús, hogy tűzerek ágyúk visszajönnek.

Megindulunk. Prigly MSK-ja, – vonszolják a tragtierokat. Borzasztó út az agyagos sárban. Gránáttölcsek fenekén vér, sár, emberi velődarabok. Hullák szerteszét, – olaszok, mieink, megkékülve, sárral-vérrel bemocskolva. Egy-egy láb, – fejdarab. Vonszoljuk magunkat, minden ember csupa sár. Vince százada, elérünk a töltéshez. Itt volt az olaszok állása. Deckungok szétrombolva. Levéldarabok, ruhacafatok, könny, gázmaszkák, mu-

níció szertesztét. Belebotlunk kézigránátokba. Közben a messze hordó ágyú keményen lő. Az út húzódik, mikor lesz már vége? Kis folyón átbukfencezünk. Szembe állandóan sebesülteket hordanak. Egyik készülődő ponton híd roncsait lövi erősen az olasz, – a víz százszorosan veri vissza a gránát recsegő robbanását. Tovább-tovább, mint az elátkozott Ahasvér. Meddig tart az emberek küzdelme. Az izzadság foly rólunk, lábunk belesüpped az agyagba, remeg a fáradságtól. Drótsövény szakgatja szét ruhánk. Közben látjuk az itt lévő csapatok lyukait a töltésben. Sárga parolás osztrák bakák, nyomorúságos a képük: sár, fáradság, kétségbeesés. Idejöttünk? 3 olasz fesselballon fönn van már és takarnunk kell magunkat, hogy az ágyútűz reánk ne irányuljon.

A századok közt megyek – csodálkoznak, hogy én is itt vagyok. Előttünk haladó I. baon felett egy gránát csap le, bele a tömeg közé, hatalmas porfelleg, sár, víz csapódik fel, végigfut a borzongás hátunkon. Jajgatás, ordítás – az emberek szétfutnak. A tiszt meg nézi, máris elkezdi kiabálni, ne álljon meg a menet, tovább, sebesültekhez szanitéc, halottakat ott hagyni. Odanézünk, egy tőből levágott kéz, bélcafatok – két ember roncsai, egy ló felfordulva. Az egyik ember gallérja a bokron, káplár volt. A sebesülteket viszik egy összelőtt házba. Én imádkozom. Két súlyos sebesültnek utolsó kenetet, hamarosan feloldozás – és futnom kell tovább.

Végre megérkezünk a vasúti töltéshez (Oderso-Treviso), – megáll a Kollonne. Itt maradunk? Oda vetem magam egy töltésbe vájt Lyukba (vízzel, piszokkal tele) és pihenek, a bakák szintúgy körülöttem. Annyira fáradt vagyok, hogy nem tudok velük beszélni. 9 óra felé jár az idő. És itt a szabadban deckung nélkül fekszik az egész ezred. Mellettük egy olasz beton-gépfegyverfészek van. A fáradságtól nehéz a fejem, szemem becsukódik, de aludni nem tudok. Az olasz tüzéség pedig megszakítás nélkül lövi a Piavét, és köröttünk a terepet. Sebesülteket állandóan szállítják tovább, de sirlalmas látni, hogyan vonszolnak a szanitécék egy-egy súlyos sebesültet, a sárban benn akad a lábuk, megbotlanak, leejtik a sebesültet. Közlebb jönnek a gránátok, rájuk szórják a földet (messze hordó nehéz ágyúk – mást sem hall az ember, mint grán.[át] susogást és robbanást.) És olyan bizonytalan a helyzet köröttünk. Mennyire vagyunk előre, hol vannak az olaszok, miért vagyunk itt. És olyan tehetetlennek érezzük magunkat az olasz tüzéség megsemmisítő ereje előtt. Mi tulajdonképpen tartalék vagyunk.

És így nehéz tüzéségi tűzben állunk egész nap. Egyik robbanás a másikat éri. Lassankint egészen apatikus lesz az ember. Fejem zúg, a föld meg-megremeg. Ha egy házba bevág, – magasra felcsapja a tetejét. Az idő lassan múlik. 1 óra, 3 óra délután. A levegő hullák és égő testek bűzétől terhes. repülők, olaszok járnak fölöttünk: decken. Befekszem a M. G. fedezékbe (Hubai, Buchwald) talán tudok aludni. Elgondolkodom: Istenem, ha most édesanyám, Béla tudná, milyen helyzetben vagyok, kétségbeesnének. Milyen jó, hogy nem látnak a távolba. II. baonskmdo jó helyen: alagútban. Szükségem elvégezni, – nehéz künn, – hullanak mindenütt bakák. 3 óra délután. Még mindig nem múlik el ez a nyomorúságos nap: enni nem tudok, bár hátizsákomban van ennivaló, aludni sem, olyan bódult félálomban, – idegeim a végsőkig vannak feszülve, még egy napig nem bírom ki. Szabó üdvözlöl és azt mondja menjek a Gef. trenhez. Az éjjel oda is fogok men-

ni, csak a visszamenetel is nehéz állandó tűzben. Úgy 6 óra felé fokozódik a tűz, egész pergés lesz, – a mieink is lőnek, tüzeink, mintha gázzal lőnének, – borzalmas hangzavar, levegő, földrázkódás, robbanások egymásutánja, mintha égiháború lenne.

Mindenki hallgat, nincs kedve senkinek se beszélni, csak azt várjuk, mikor vág be testünkbe a gránát. Mert már jobbra-balra mindent fölszántott, most ránk kerül a sor. Gépfegyver szól elől, gyalogsági tűz, – vajjon mi lehet ez? Mi támadunk? Az olaszok? Múlik az idő, de a tűz nem szűnik. meddig bírják idegeim. Várom, hogy csak kicsit is szűnjék a tűz, elindulok pihenni a Gef. Trénhez. Megnézem órám: éjféle 12 óra. Közelednek a töltésnél alakok: szakácsunk és Kolibri a vacsorát hozzák. Csudálkozom, hogy ilyen tűzben kijönnek. Odahozzák: nem eszem. Póstát hozzák, ennek megörültem. Testvérenek egy lapja Hévízről, többen aláírták – jól mulatnak a cigánymuzsika mellett. Istenem! Olyan visszásan hatnak a kedves sorok ebben a szituációban. A hold magasan van már az égen. Fényénél olvashatok nagyjában. De a zaj zavar. Enni nem tudok, akarom őket tovább küldeni a Rgtskmmdóra, (hallom, hogy ezredes és a többiek is nagyon idegesek, őket még jobban vereti az olasz gránáttal), ekkor fönn a töltésen egy csapat közeledik, vezetőjük lekiált hozzánk, kik vagyunk. Rgtshilfspl. 19 – Anschliessen, hallatszik a parancs. Nekem sem kell több. Köpenyt magamra, sisakot, sietve indulok, Pistát hívom, szakácsot és indulunk a töltésen. Klempa a III. baonnal a csapat, melyhez csatlakozunk.

Mögöttünk erős gyalogsági tűz, ágyúk is lőnek, de már nem oly eszeveszetten. A hídra lő, – úgy vesszük észre. Tehát vonulunk vissza – az egész ezred, s az olasz valamit észrevett. Hamar a hídhoz érünk, fellélekzem, amikor meglátom 76-os techn. komp. megy át rajta. Belefurakodunk és sietünk át a hídon. Semmi baj sem történt. Pedig féltem, hogy mire odaérünk, szét lesz löve a híd. Még a túloldalon egy darabon amelyet löni szokott sietünk, aztán meglassítjuk lépteinket, tejet kérek szakácstól és jóízűen iszom. A jó Isten megsegített, – akik szeretnek jól imádkoztak értem, – hála legyen mindenkinek. Fáradt vagyok, alig bírom a vagy 8 km utat megtenni, de most már minden könnyebb.

3 óra után Ruslign-be, Móric lakásába, – egy szobába, ahol már 3 ismeretlen aludt, a padlóra vettetek egy pokrócot, levetem ruhástim, sárosan magamat a padlóra és alszom. Álmom kínos, még hallom a gránátok suhogását, fel-felriadok.

1918. jún. 22. szombat

½ 10kor indulás Arseri di Sopra-ba – az ezred oda masírozott. 12 óra után az út mellett ezredest, Sarussyt meglátom. Ebédelek, már feledve minden, de az idegek szinte fájnak. Hilfsplatz Gef. trén. Lefekszem a szabadba. Estére új helyünkre megyünk: Arseri di Sotto. Házban a Rgtskmdo, éjfél lesz, mire lefekszem, szobában csendben. Hála Istennek.

Bevezető

Becht Rezső (1893–1976) soproni író életéről, 34 íves visszaemlékezése, *A bűvös henger* keletkezéséről, sorsáról részletesen írtam egy korábbi tanulmányban.¹ Egy másik publikáció Becht frontszolgálatának és hadifogságának eseményeit mutatta be, sok idézettel.² A Nagy Háború befejezésének 100. évfordulója tiszteletére szerkesztett tematikus szám nyújt lehetőséget arra, hogy közreadjuk az író bejegyzéseit a háború kitörését követő soproni eseményektől egészen fogságba esésének első napjaiig, 1915. január végéig. Ezt követően közöljük még a hazaút utolsó szakaszát, majd a beilleszkedés nehézségeit bemutató részleteket. Hosszú ideig tartott, amíg a fiatal Becht újra fel tudta venni a hétköznapi élet ritmusát. Szép irodalmi példa az átállás nehézségeire Németh László *Irgalom* című regényében a főhős, Kertész Ágnes Bechtnél egy generációval idősebb tanár édesapja, akit itthoni környezete bolondos, nem egészen beszámítható öregembernek tartott a fogságban felvett szokásai, összehasonlító nyelvészeti elméletei miatt.

Becht Rezső 1893-ban született, édesapja takarékpénztári tisztviselő volt. A soproni Evangélikus Líceumban érettségizett, majd kereskedelmi főiskolát végzett Lipcsében. Tanulmányait befejezve rokoni segítséggel Bécsben helyezkedett el. A háború kitörését követően ősszel kötelező önkéntesi szolgálatára vonult be a 13. soproni tüzérezredhez, majd tényleges önkéntesként október 31-én hagyta el a várost társaival. Négy hónap múlva az Uzsoki-hágó közelében, futárszolgálat közben esett orosz fogságba, ahonnan 1920. november 9-én, 27 évesen érkezett haza. Fogolyként Lembergben és Kijeven keresztül először a novo-nikolajevszki,³ majd a berezovkai hadifogoly-táborokba került.⁴ 1918 novembere és 1920. szeptember 6. között a Vlagyivosztok közelében fekvő Nikolszk-Usszurijszk városában raboskodott. Az 1967-ben lezárt memoárban a frontélményekről és a hadifogságról szóló rész⁵ terjedelme 10 ív, 12 fejezet, 240 oldal.

¹ *Turbuly Éva*: Soproni hétköznapiak egy régi századfordulón. Helytörténeti adalékok Becht Rezső (1893–1976) *A bűvös henger* című önéletrajzi munkájában. *Soproni Szemle* 65. (2011/3), 278–296.

² *Turbuly Éva*: „Valami felfoghatatlan történt velem.” Frontszolgálat és hadifogság Becht Rezső: *A bűvös henger* című visszaemlékezésében. *Soproni Szemle* 69. (2015/2), 131–152.

³ Ma Novoszibirszk

⁴ 1915 és 1918 között, a Bajkál-tó közelében.

⁵ Az I. rész VII–XIII. fejezete, valamint a II. rész 1–5. fejezete.

Becht világháborús visszaemlékezése több szempontból is kiemelkedik a hasonló műfajú írások sorából.⁶ Időben hat évet, térben csaknem 20 ezer kilométert ível át. Így az elbeszélés pillanatkép helyett egy hosszabb életszakasz eseményeit, a hadifogolyélet változásait mutatja be. Bár több évtizeddel az események után íródott, a naplóra hagyatkozva egyszerre nyújtja az azonos idejű rögzítés hitelességét és az érett, a világtörténelem későbbi tragédiáit átélő író reflektálását a negyven évvel korábbi eseményekre. Az érdeklődő, az orosz nyelvet tudatosan és gyorsan megtanuló, a lokális társadalmak jellegzetességeit friss szemmel figyelő író elbeszélését tárgyilagosságra törekvés és értékelvűség jellemzi. Az ő szemével látjuk a foglyok életének egyedi és ismétlődő eseményeit, a táborok önszerveződésének különböző formáit, a testi-lelki terheket. Bemutatja az 1917 utáni Oroszország zűrzavaros világát, a naponta változó hatalmi viszonyokat. A visszaemlékezés különlegessége az utolsó fejezet, amiben Becht az osztrák Vöröskereszt által bérelt Nankai-Marú hajóra való kalandos feljuttatásáról és a két hónapig tartó hajóútról számol be.⁷

A Bűvös henger fejezeteit id. Sarkady Sándor közreadásában először a *Soproni Füzetek* publikálta több mint húsz év alatt, 1988 és 2009 között. 2014 júliusától 2019 márciusáig a *Sopron Anno* internetes portál a jelen sorok írójának válogatásában és közreadásában hetente jelentetett meg egy-egy rövid közlést a visszaemlékezésből. A gépelt kézirat eredeti példánya a Soproni Levéltárban található.⁸

Az első világháború

Első rész, VII. fejezet⁹

Diákkorom lengő árnyai, a balsejtelmek, szorongások és lidércek most egyetlen vaskos, alaktalan fogalomná tömörültek – HÁBORÚ! Annyi baljós jel, fegyvercsörgetés, uszító szótíradák, fenyegető moraj és szívet elállító ijesztgetés után itt volt a Rémm, és vasköpenyét ráborította életünkre. Menekülés nem volt.

Most, hogy már itt volt, szinte testet öltve, a bizonytalanság reszketését felváltotta a rendkívüli izgalmak első perceit követő megkeményedés és elszántság. Amilyen mértékben indultak meg, egymásba fogazva a háborús gépezet kerekerei, olyan mértékben növe-

⁶ Berezovkai és Nikolszk-Usszurijszki hadifogoly emlékekről például: *Székely Gyula*: Képek a szibériai hadifoglyok életéből. Nagyvárad, 1929. <http://mek.oszk.hu/12100/12178/12178.pdf>, valamint Winter András visszaemlékezése: http://hosokvoltak.blog.hu/tags/winter_andras, *Spóner Péter*: 42 nap a világ körül. In: Herman Ottó Múzeum Évkönyve 40. (2001) 315–333. Keresztessy Elemér hadifogoly naplója. http://epa.niif.hu/02000/02030/00033/pdf/HOM_Evkonyv_40_315-333.pdf

⁷ *Turbuly* 2015. 132–134.

⁸ MNL GYMSM Soproni Levéltára XIV.103. 8. d. Becht Rezső iratai.

⁹ Soproni Füzetek 1998. 41–55., gépelt kézirat I. rész 211–233.

kedett a lélek ereje mindennek elviselésére. Sőt, néha már az az érzés is kezdte kidom-
borítani mellkasát, hogy vállalok minden megpróbáltatást és kockázatot, ha ennek árán
emberibb emberré válhatok.

...

Riadt szemű anyám és testvéreim körébe hazaérve, apám – a fatalista – mélységes
komolysággal és megadással állta az események rohamát, mely engem a szülői háztól el
akart szakítani. Felbolydult bollyá lett a város. Az állomások ontották a tartalékosokat,
akiket a nagy vörös plakátok kimarkoltak dolgos hétköznapiak csendjéből. Katonaladá-
ikat lábukhoz állítva, kábultan álldogáltak hosszú sorokban a kaszárnyák udvarán, vagy
üldögéltek a járdaszélen, körülöttük az asszonyok sötét ünneplőben, kisírt szemüket az
emberükre függesztve, aki elszántan tömte a pipát és nem értette, mi is történik vele.

Sárga, harsány rézfúvóhangok büszke indulókká fonódva kísérték a már csukaszür-
kébe öltözött, felvirágozott menetszázadokat az állomásokra. Kétoldalt a családtagok lo-
holtak, a feleségek, testvérek, gyerekek, menyasszonyok, – megannyi könnyforrás, amely
évekig fog csobogni, hol buzgón, hol elcsendesedve, de mindig keserűbben és keserűb-
ben, minél tovább tart majd a kálváriaút a háború végéig vagy a hősi halál híréig.

Vibráltak az idegek, mint a járványkórház termeiben a levegő az egyetemes láztól.
Oroszország, Németország, Franciaország mozgósított. Az oroszok augusztus 2-án át-
lépték a német határt. Augusztus 4-én Vilmos császár csapatai benyomultak a semleges
Belgiumba. Erre fel szinte naponként robbantak a hadüzenetek. Megkezdődtek „Az
emberiség utolsó napjai”, ahogy Fackel-Kraus¹⁰ – elhamarkodottan – az első világhábo-
rút nevezte.

Minket, egyéves önkénteseket, akik békében egy év alatt elérhettük a tiszti rangot,
az első jelentkezésnél hazaküldtek a kaszárnyából, mert az általános felfordulásban nem
tudtak mit kezdeni velünk. Így néhány napig szemlesütve lézengtünk civil ruhában a vá-
ros utcáin, míg felvehettük a szabó által éjjeli-nappali munkában elkészített, kékeszürke
extrauniformist és a puhaszárú csizmát, a rácsatolt ezüstös sarkantyúval. Mi, soproniak
odahaza lakhattunk, noha még tisztelegni sem tudtunk, pedig a tűzérkek nemcsak fe-
szesen szalutálni kellett, fejvetéssel egybekötve, hanem még a nehéz lovassági kardot is
egyetlen fogással súlyba kapni.

A Nagy Frigyes főherceg laktanyában szinte elveszett az a harmincegynéhány ön-
kéntes és a pótütegre való legénység. Önkéntes és legénység között az volt az igen lénye-
ges különbség, hogy bár sem az önkéntes, sem a köztüzér nem szolgált önként, az első,
mint érettségizett ember, békében csak egy évet volt köteles szolgálni, míg a másik hár-
mat. Koblic százados, a parancsnok, akit valószínűleg nem kitüntetésből hagytak hátra,
az egyedüli tényleges tiszt volt, aki néhány tartalékos zászlóssal, hadnaggyal és főhadnaggyal,
meg egy pár öreg tűzmesterrel próbált rendet teremteni a kavardásban.

¹⁰ Karl Kraus (1874–1936) osztrák költő, esszéíró és újságíró. Fő műve a Becht által idézett dráma, Az emberiség utolsó napjai. Kraus volt a Die Fackel (A fáklya) című, 1909 és 1936 között Lipszében megjelent satirikus folyóirat kiadója, ami az említett dráma mellett ismertté tette a nevét.

Majdnem félszázad távlatából visszatekintve, annak az 1914. évnek augusztusában és csodálatosan szép őszében egy valójából kiforgatott embernek látom magam. A felelőtlenség mámore fogott el. Megszűntem komoly dolgokkal foglalkozni, hiszen nem tudhatam, túléltem-e a háborút, a siralomház pedig nem alkalmas hely a művelődésre.

Hajnalban sarkantyút pengetve, lovaglópálcámmal csizmám szárát verdesve, lovas katonához illő, szétvetett járással kilépkedtem a laktanyába, hogy ott hadfivá képezzenek ki. Elsőben lovagoltunk két órán *longe-on*¹¹ körbe-körbe, barátságatlan lovakon, és ugráló gyomorral hallgattuk a lovaglótanár tömör megállapításait, melyeknek legszelídebbje szerint úgy ülünk a lovon, mint majom a köszörűkövön. Utána a nyeregtől feltörték szenvedő lépteivel a kantinba mehettünk éhünk és szomjunk csillapítására és a harctéri hírek szakszerű megbeszélésére. A délutáni elméleti és gyakorlati kiképzés után kirajzoltunk a laktanyából, mint a játékkatonák a skatulyából, hogy élvezzük a „*halálraszántaknak*” – főleg a lányok részéről – kijáró csodálatot. Ez az odaadó és olvadó vonzódás hozzánk csak fokozódott, amikor a Déli pályaudvarra befutottak az első vöröskeresztes vonatok a szerb harcterről, és az állomás előtt felsorakoztak a hordágyak, rajtuk a viaszsárga sebesültek. A mankók koppanása, a bepólyált fejek és felkötött karok, a jodoform émelyítő szaga és a várakozó tömegre nehezedő bénult csönd összeszorították a bensőnket, de a női szíveket is, melyeket aztán mi, a hasonló sors fenyegetettjei, igyekeztünk megvigasztalni.

A háború a hejehujázó, zászlókat lobogtató és hazug szólamokat hangoztató kezdet után mind komorabbá vált. Az első sikerek után szeptember 3-án az oroszok beveszik Lemberget, szeptember 16-án körülzárják Przemysl várát – és október 4-én már Maramarosziget is a kezükben van. Koblic kapitány most már lázasan készül, hogy első hívásra útnak indulhasson a pótüteggel. Minden reggel ott nyargalásunk a Bécsi-domb alján az ágyúinkkal és gyakoroljuk eljövendő szerepünket a világtörténelemben.

Október közepén Koblic kapitány ünnepélyesen közölte az önkéntes osztaggal, hogy az ezredtől kapott engedély alapján hat önkéntest is kivihet az első pótüteggel a „becsület mezejére”. Nosza, lépjen elő, aki erre a kitüntetésre méltónak érzi magát! Rövid tétovázás után néhányan kiléptek, köztük (a hiúság alattomos rúgására) én is. Megtettem a végzetes két lépést, mert nem volt bátorságom ahhoz, hogy gyáva legyek, mint a többség. Így lettem „önkéntesből” valódi harctéri önkéntes, aki belenyúlt a Sors küllőibe.

Mi nyolcan valami vizsgafélét tettünk le és megkaptuk a címzetes káplár két selyemcsillagát és az ígéretet, hogy a harctéren hamarabb leszünk tiszték, mint az itthon maradó társak, akiknek először Pozsonyban végig kell járniuk a tiszt iskolát.

...

Édesanyám kötőtűi mind szorgalmasabban táncoltak azokban a késő októberi mézfényű napokban. Gyapjúharisnyákat kötött, meg térdmelegítőt, sálát, – meleg páncélt az orosz tél hidege ellen. Szívesen nyúzta volna véresre az ujjait, ha az orosz golyók ellen is tudott volna valamit kötni! Riadt szemmel várt haza mindennap a kaszárnnyából. Megjött az in-

¹¹ Vezetőszáron

dulási parancs? – kérdezte reszkető pillantása, és boldogan rakta elém kedvenc ételeimet, ha megnyugtattam, hogy nem, nem érkezett meg.

Október 31-én aztán megjött a parancs, hogy a pótüteg haladéktalanul induljon. Bevagonírozás délután egykor a Déli-pályaudvaron. Amikor már nyolc órakor megzörrent a kulcsom a kapuban, anyám szemét előntötte a könny. Szótlanul levettem az extrauniformist és felvettem az átalakított aeráris¹² mundért, a harctéri csizmát és a feketére futtatott kardot. Nem éreztem semmiféle magasztos hősi érzést, csak rengeteg szenvedésnek borzongató előszelét. Néztem az ágyamat, a zongorámat, néztem a hallgatag ebédnél szüleim és testvéreim arcát és magam sem értettem, hogy honnan jön az erő a búcsú elviselésére.

...

Már túl voltunk mindenben. Gyűrönten, álmosan ültünk a „20 ember vagy 6 ló” feliratú marhakocsi ajtajában, fújtuk a füstöt és a katonanótákat, míg szaladt velünk a vonat a Vág völgyén felfelé. Este tízig tartott tegnap a bevagonírozás és a búcsúzás gyötrelme. Amikor a kaszárnya udvarán felállott az üteg és Koblic kapitány lelkesítő szólamai után a kürt „Imára!” harsogott, szaporákat nyeltünk. Amikor aztán lóháton kiléptettünk a kapun és ott láttuk a szülőket, testvéreket és ismerősöket, akik elkísértek a Déli-vasút rakodó pályaudvaráig, akkor lenyeltük a szívünket és igyekeztünk gondtalan, kemény harcosoknak látszani.

Az én lovam egy magas, szinte emeletes, csontos állat volt, alig lehetett felkapaszkodni rá. Amikor már fent ültem, akkor különösen impozánsnak érezhettem magam. Hogy ez a derék ló, melynek nevét sajnos elfelejtettem, eredetileg nem volt ilyen szép fényes barna, hanem fehér, s csak erős hipermangán bedörzsölésnek köszönhette harci színét, azt a kívülállóknak nem tudták. Jó, hogy nem láthatták a lengyelországi őszi esők után, amikor csíkozottá lett, mint a zebra, és én szemlesütve ültem rajta a bajtársak csúfolódásai közepette. Szerencsére hamarosan szögbe lépett, lesántult és az ellentétek törvénye értelmében átmenetileg egy általam Nida névre keresztelt, zsákmányolt, apró, bozontos orosz lovat kaptam, melynek az a diffamáló¹³ tulajdonsága volt, hogy nyelvét félméternyire kilógatva hordta, amivel talán az emberek és a háború feletti véleményét akarta kifejezésre juttatni.

Node, nagyon előre siettem az eseményekben. Egyelőre még Bazin körül jártunk, de máris felettebb tisztátalannak éreztük magunkat, mert csak csajkából mosakodhattunk és nem tudtunk mit kezdeni a zsíros menzás edénnyel.

A tájat meleg őszi napfény tette vakítóvá, édesanyám térdmelegítőjét és sálját pedig feleslegessé. Virágos temetők mellett robogtunk el. Mindenszentek ünnepe volt, a halál gondolata úszott a levegőben, mint az ökörnyal, szemben mind sűrűbben jöttek a sebesültszállító vonatok, a hangulat óráról-óra nyomottabbá vált. Hiába igyekeztünk azzal vidítani magunkat, hogy a soproni leányok, Lily, Zenta, Pipi és a többiek milyen oda-

¹² Kincstári.

¹³ Szégyenletes, becsületsértő, rút.

adással búcsúztattak bennünket virággal és kirántott borjúlábbal a vasúti restiben, majd később a GySEV-pályaudvaron – a felhő a szívünk felett mind nehezebb lett.

Az időjárás is gyászosabbra fordult, minél északabbra kerültünk. Senki sem énekelt már, a vöröskeresztes vonatokat néztük elgondolkozva. Mire másnap este megérkeztünk Krakkóba, már hideg esőben rakodtunk ki. Éjfél tájban indult az üteg tovább Krakkón keresztül. A lovak patái csattogtak és csúsztak a sűrű ködtől és esőtől nedves kövezeten, a Mária-templom, a dóm és a Wawel csak sejlett a nedves feketeségtől.

Aztán elmaradtak mögöttünk a házak, a civilizáció, magába ölelt bennünket az örök átok, az ismeretlen végzet ködeibe burkolt háború, és én a nyeregben imbolyogva félálomban elindultam azon az úton, amely egészen a Nagy Óceánig vezetett, sőt azon túl, körül egész Ázsián.

...

Nem akarom ezt a hat esztendőre terjedő utat részleteiben leírni. Már ezren és ezren köteteket töltöttek meg háborús élményeikkel és a hadifogság keserveivel. De nem bírom megállni, hogy mintegy a magam okulására – egy ideig el ne játsszam a bűvös hengerrel, reá bízva, milyen emlékszilánkokat dob fel a múltból, hogy belőlük pompafényű csillagokat formáljon.

Az első csillagkép figuráit a lengyel késő ős fakó háttere keretezi. A bágyadt napfény, melynek ferde sugarain tegnap még felizzva siklottak alá a Krakkó mögötti erdők levelei, szétolvadt a leszálló ködben, majd egészen kihunytt a szemerkélő esőben. Nyirkossá válik minden, még a szív burka is. A szemerkélő esőből olmos csurgás lesz, amely átrágja magát a legvastagabb kabáton is, egészen a bőrig, becsurog a sapka széléről a nyakba, megdermeszti a kantárszárat tartó kezet, átáztatja a nyeret, befolyik a csizmaszárba. Óráról-órára dagad a sár, mintha szürke tésztáját kovász dagasztaná a dombok között kanyargó úton. Ez az út hirtelen felfelé mutat, egyenesen a szederjes égbe, vagy a végső kétségbeesésbe.

És csakugyan. Amikor az üteg felkapaszkodik a kopár dombhátra, akkor a ziháló lovak gőzfelhőin keresztül olyan látvány tárul elénk, amelytől összekoccannak a fogak. Ameddig a szem ellát, az alattunk elterülő hullámos táj sárga és szürke egyhangúságában mindenfelé fekete emberkígyók és szekérkaravánok vánszorognak a keleti látóhatártól nyugat felé. A fekete vonalak egyetlen hieroglifává fonódnak össze, de mindnyájan rögtön megértjük, az osztrák-magyar hadsereg visszavonul!

Dermedten ereszkedünk le a négyszeresre széttaposott országútra és megyünk, megyünk – a parancs szerint – szemben az Ivangorod alól visszavonuló Dankl hadtesttel.

Két napon át tart ez az ellentétes menetelés, kővér lovakkal, új ágyúkkal, jó felszereléssel, a lerongyolódott, piszkos, holtra fáradt visszavonulók között. Találkoztunk a soproni 18-as honvédekkel. Fénytelen szemmel, szinte közömbösen néznek bennünket, csak egyikük, egy tanár nevet ránk keserűen: „*Na várjatok csak! Egy hét múlva ti se lesztek különbek nálunk!*”

Sár, sár, fekete, barna, szürke sár csillog hályogosan mindenfelé. Itt híg, ott nyúlós, amott szinte megbéklyózza a lovak lábát és elnyeli az ágyúkat. Ahol legsekélyebb a sáróceán, ott libasorban, bokáig, néha térdig vízben gázol a gyalogság. Megroppant derékkel,

beesett arccal, lehorgadt fejfel, többnapos szakállal, toprongyosan jönnek, jönnek tiszték és legénység, lépnek, mint a kintől részegek, akiknek már minden mindegy, csak lefekhesenek valahol, akárhová.

A szájak némák, csak néha tör a részvétlen ég és a benne lomhán repdeső varjúsereg felé egy-egy fékevesztett káromkodás. Utána megint csak a bakancsok cuppogása és a derékszíjról himbálódzó csajka meg pléhkulacs csörgése hallik. Néha valamelyik elkezd előre dőlni, tesz még néhány lépést, aztán megadással beleheveredik a sárba. A lovak bódogatással vonszolják magukat és felhorkannak, ha az út mentén egy-egy felpuffadt lótetemről felrebbennek az enyészet fekete madarai.

Ránk szakadt a sötétség. Nem látok tovább, csak az előttem baktató ló tomporáig. „Hol vagytok? Mikor ébredtek már fel?” – kérdelem magamtól konokul, miközben a nyeregben imbolygva el-elynom az álom és a múlt délibábjait rezgeteti előttem.

Másnap találkozunk Dankl hadtestparancsnokkal és törzsével. Visszafordítanak északnyugat felé, s most már mi is egy irányban hömpölygünk a nagy árral a sárból gyűrűt novemberi tájban, ahol a domboldalakon kiveszett a fű, csak itt-ott gubbaszt egy kis erdő, és a dombtetőn álló magányos tölgy ágain akasztott szökevények vagy kémek hintáznak.

...

Órákig egy nyomorúságos kis lengyel városkában szorongunk, melynek utcáit eltömte a visszavonuló hadsereg. A városka neve Oswiecim. Akkor még egyikünk sem sejtette, hogy milyen gyászos hírhedségre tesz majd szert ez a hely huszonöt év múlva, egy második világháborúban, amikor már Auschwitz lesz a neve.

...

Végre bágyadtan kitekint a felhőrongyok közül a nap. Fényében látjuk úgy igazán, mivé tett bennünket már ez az első hét, a lengyel sár, az alvás romos istállóban vagy kifosztott majorokban. És mégis, mikor elől az élen örömteli kiabálás kél, mert az egyik napos domboldalon ott táboroz megtépten, de látásunktól felvidultan az ezredünk, és viszontlátjuk azokat, akik augusztus első napjaiban büszkén lovagoltak ki a Frigyes-laktanya kapuján, akkor szinte szégyelljük magunkat, mert a harctéri szakállak és kopott mundérok mellett mi csak kinyalt díszkatonák vagyunk. Úgy fogadnak, mint a sokat tapasztalt anyakotlós elmaradt, gyámoltalan csibéit.

Lóról szállva menetelünk tovább ezer kérdés és felelet közt. Az egyiknek, Irén húgom vőlegényének, akinek zászlósi uniformisán már a nagy ezüst vitézségi érem csillog, levelet hoztam.

...

A szomorú lengyel falvak között is a legszomorúbb Mihalowka. Meredek falú völgykatalan mélyén és lejtőin gubbasztanak a sárkunyhók, bennük apró termetű, ijedt szemű aszszonyok, vakaródzó aggastyánok és félmeztelen, maszatos gyerekek bújnak meg. A legnagyobb nyomorúság, amit el lehet képzelni. Szolgálatban vagyok és taposom a sarat a katlan fenekén gőzölgő táborig konyhák és a fájdalmasan fel-felnyerítő tűzérlovak között.

Az ágyúk fent, a dombtető árnyékában vannak, a tiszték és a legénység az őrség kivételével a kunyhókban keresett menedéket, mert a még ügyetlenül épített fedezékekbe becsurog az eső.

Apró parasztszekerek időről-időre sebesülteket hoznak onnan előlről, ahonnan tompa ágyúdörgés hallatszik, éjjel meg nagy tüzek festik vörösre az eget. A szekerekből vér csöpög, a vizes szalmán rázódo sebesültek kórusban üvöltenek a kintól.

De más fajta betegeink is vannak. Az ötödik ütegben reggel három tüzer esett össze – kolerában! Minket, pótütegbelieket még odahaza beoltottak kolera ellen is, de a többi üteg védtelen, akárcsak ezek a barlanglakó, nyomorúságos parasztok körülöttünk. Az ambulancia mellett egyre szaporodnak a betegek. Sárga és szürke arccal fekszenek a szitáló esőben a hordágyakon, a tábori konyhák gőze és az éhes kóborkutyák között. Időnként egynek-egynek fennakad a szeme és leesik az álla – meghalt.

A viskókban is sorban hullanak a gyerekek, asszonyok, vének. Amíg a katonaszakács a tűzhely előtt a tészta gyúrja, és mellette a bús fiatal asszony a gerendáról lelógó kosárban a csecsemőt ringatja, addig hátul a kemencepadkán a nagypapát a kolera görcs facsarja. Szinte megváltás, amikor a kozák felderítők nyomán megszólalnak az ellenséges ágyúk, vijjognak a srapszelek, és az alattomos járvány helyett a gyors pusztulást ígérő katonahalál parittyakövei zúgnak és pukkannak felettünk.

A fogatok között ülök, kétszáz lépésnyire az ágyúk mögött, egy sekély földteknőben, és várom a jelet, hogy a hatosfogatokkal előrerúgtassak az ágyúkért, ha az orosz tüzéség rátalál az ütegeinkre, és széleseben állást kell változtatni a gránáttűzben. A kesztyűmet foltozom és fütörészek, mert el szeretném hitetni magammal, hogy nem félek. Nappal valamennyien hősök vagyunk, rettenthetetlen harcosok. Ám éjszaka, amikor az emlékezés és a vágy puha szárnyain hazalendülünk, akkor a széljárta sátorlap alatt, vagy a fedezék nyirkos hidegében a hősből riadt gyerekek lesznek, akik az álom kábulatában visszasíriák magukat az anyjuk ölébe.

- Mama, mama... – nyögi mellettem Vili és felzokog. Az egész fészekalja önkéntes megmozdul, zörög a szalma, sóhajok kelnek és valahol a Kárpátok felett találkoznak az anyai ágyból felénk szálló sóhajokkal.

...

Valahányszor elmegyek mostanában Sopronban a temetőben Vili sírköve mellett, ezt a felzokogást hallom. Nagynevű ügyvéd lett belőle, de 68 éves korában, karácsony estéjén dróttal felakasztotta magát, mert idegei nem bírták elviselni az új életformát.

...

Megjött a tél, sívít a fagyos szél, -8 °C. Pótütegünket feloszlatták, kiárusították. Minden ütegaparancsnok vihetett belőle, ami a saját ütegeből hiányzott. A végén megmaradt egy jó meg egy rossz ágyú, s néhány ember, köztük én is. Amíg a többiek elől hadakoznak, addig mi hátul várjuk, mikor lesz valakiből hősi halott, hogy a helyére lépünk.

Az állatorvossal este felé kiállunk egy dombtetőre, és míg kelet felé Jangorod lángol és félelmetes robajjal folyik a harc, addig mi a lengyel naplementében gyönyörködünk.

Vékony hólepel borítja a szelíd ívelésű dombokból komponált tájat, mely felett ma még szomorkás mazurkák zenéje leng, de holnap talán már egy Chopin polonéz lovasrohamának dübörgése fogja az eget verni. A dombokon magas, zilált koronájú, sok vihart kiállott fenyők válnak ki élesen a rózsas- és narancsszínű alkonyati ég kárpitjából. Alattunk az út mellett néhány száz muszka fogoly ballag a lenyugvó nap felé, magán az úton pedig véres sebesültekkel, fagyott kezű és lábú honvédekkel és kolerásokkal megrakott szekereket húznak a kis bozontos, lengyel lovak. Félelmetes Verescsagin-kép¹⁴ az országút, végigvibrál rajta egy elnyújtott, szinte állatias jajgatás, felette károgó varjak keringenek. Sötétedik. A természetben is, az emberi szívekben is.

...

A harmadik ütegben egyetlen gránát hat altisztet megölt. Hatunknak azonnal indulni kell Golaczowya, egy leégett, feldúlt faluba. Csak az iskola maradt épen, itt van a tisztí étkező, s a sarokban egy rozoga, rozsdás zongora áll.

Hauptmann Franz von Furtenbach ütegarancsnoknak, egy negyven év körüli, kissé fanyar agglégénynek a parancsvivője leszek. Megengedi, hogy a tisztekkel alhassak és velük étkezzek. Óriási kedvezmény! Ha többen lennénk önkéntesek, szó sem lehetne róla. Rögtön hozzák is a vacsorát, zsíros stercet aszalt szilvával. Újra tányérból eszem.

Vacsora után egy bécsi zászlós odaül a zongorához és a Mondschein-szonátát játssza. Hallgatjuk áhítattal, s nekem összeszorul a torkom a meghatottságtól, hogy ismét meleg baráti környezetben embernek érezhetem magam Beethoven zenéje mellett. A hangulat mind emelkedettebb lesz, már engem ültetnek a zongorához, és zeng felváltva a magyar nóta és a bécsi operett-dal. Senki sem gondol arra, hogy a templom, amely mellett az iskola és benne a zongora áll, aznap már három találatot kapott.

Elalvás előtt szomszédommal, Hackmüller Fritz linzi zászlóossal még soká beszélgetünk halkán. Egymás szájából kapkodjuk izgatottságunkban mondanivalónkat zenéről, könyvekről, művészetről. Dürer, Rilke, Klimt, Zweig. A kultúrember áttörte a háború reá hengeredett terhét, ahogy a gyöngyvirág tühelyesre sodort levele is átdöfi a reá nehezedő lombréteget.

...

Új lovam van. Koromfekete, szép állat, Gésa a neve, és tényleg van benne valami a japán gésák bájából. Ösztöne nemegyszer megszégyeníti az eszemet. Nélküle talán belefulladás volna a lengyel éjszakák sötétjébe. Néhány heti állóharc után az oroszok úgy megléptek, hogy csak a második napon vettük észre távozásukat. Megkezdődött az előnyomulás feneketlen sárban és szakadó esőben. E két csapáshoz csatlakozott esténként a harmadik egyiptomi csapás – a szurokfekete sötétség.

– *Jobbra nyitott kút! Balra mély árok!* – hangzik előlről. Hátulról meg zűrzavaros lárma, kocsirúd reccsenése, zuhanás robaja. Az egyik lőszerkocsinknak a rúdja törött el. Betolják egy pajtaféle épületbe, hogy megjavítsák, mi meg megyünk tovább. A hátunkon

¹⁴ Vaszilij Vasziljevics Verescsagin (1842–1904) neves orosz festő.

dobol az eső, vízben ülünk a nyeregben, de ez még mindig jobb, mint térdig fagyos vízben botorkálni, mint az ágyúfedezetnek kirendelt 18-as honvédek.

Éjfél felé a nevemet hallom. A kapitány hívat. Forduljak vissza és teremtsék összekötést az eltört kocsirúd javítóival. Szalutálok, megfordítom Gésát és indulok visszafelé. Nemsokára a menetoszlop végére érek, azontúl kezdődik a semmi, színültig megtöltve a legfeketébb sötétséggel. A fáradságtól úgysem látok már, csak a vacogató fázás tart még ébren a nyeregben. Gésa azonban megy, egy hang nélkül, ösztönös léptekkel, óvatosan, mintha valami kincset hordozna a hátán. Néha megtorpan, remegni kezd, de néhány sarkantyúnyomásra újra nekiindul. A fülem zúg, a szemem előtt tüzes karikák táncolnak, majd elszaladnak a végtelenbe, átadom magam a sorsnak, hiszen azt sem tudom, merre van kelet, merre nyugat.

Így kocogunk soká, mint elkárhozott lelkek az örök sötétségben, míg hirtelen távoli hangokra rezzenek fel, és a tüzes karikák helyett valódi, földi fényt, egy istállólámpás sárga fényét látom. A lőszerkocsinál vagyok. Gésa elégedetten felnyerít, én meg áradó hálával paskolom vizes nyakát és farát.

...

A hazai posta érkezése olyan, mint amikor ívlámpa gyullad az esti homályban. Szinte hallhatóan dobognak a szívek, míg a kiosztás tart, s aki nem kap levelet, az pillanatok alatt megöregszik. A többiek félrevonulnak, remegő ujjakkal felbontják a borítékot, aztán elmerül körülöttük a sivár harctéri világ, és néhány percre otthon vannak a boldogság szigetén.

Én úgy jöttem el hazulról, hogy szüleimen és testvéreimen kívül senkit sem hagytam hátra. Szívem szabad, nem vár szerelmes levelet, bűgő üzenetet. Magányos szirtnek érzem magam, mely egyedül dacol a forrongó hullámokkal. Ez megkönnyíti a megpróbáltatások elviselését. Ha pedig a fiatal test, tetves falusi kalyibák vagy széljárta szénapadlások és nyirkos fedezékek éji sötétjében ölelésre vágyik, akkor a képzelet szabadon választhat társat...

Én vagyok az egyetlen „önkéntes” az ütegben. Ha többen lennének, akkor nem lehetne ilyen kiváltságos helyzetem. Irigyelnek is a 2. és az 5. üteg önkéntesei. Olyanféle szerepem van, mint például a skót ezredekben az ezred bakkecskéjének, vagy hadihajókon a sziámi macskának. Ha nem is simogatnak a fülem mögött, mégis, ahol csak lehet, kedvesek hozzám a tiszték, még a savanyú Furtenbach kapitány is. Úgy vesznek, mintha már megvolna a kadéti rangom. De nem is vagyok most olyan zárkózott, kevésszavú, mint amilyen békeidőben voltam. Az örökös életveszély felpezsdít s a harc szüneteiben vagy előnyomulás közben, amikor este már sikerült kivakarózni a sárból, és valamelyik lengyel udvarház meleg szobájában körülüljük a tisztai vacsoraasztalt, melyhez én szereztem a tréntől a hordó vörösborot, akkor a pillanatnyi biztonság érzete valamennyiünkben felforr, és én is együtt énekelem a többiekkel a kapitány kedvenc dalát, ... vagy – a paritás kedvéért – a „*Hajmási Péter, Hajmási Pált*”. Egyvalaki van közöttünk, aki elkülönül a szoba sötét sarkába, mert tisztársai hidegek hozzá.

Néhány nap előtt, Dzion-Maly-ban, ebédelés közben, hatalmas, sárga lovon megjelent egy különös főhadnagy, akit – a magával hozott parancs szerint – hozzánk helyeztek, mint számfelettit. Az ütegparancsnok, úgy látszik, már tudott jöveteléről. Hűvösen fogadta jelentkezését és bemutatta a tisztikarnak, mint lovag Wasilowszky főhadnagyt, aki egyenlőre mint szálláscsináló és felderítő fog szolgálatot teljesíteni.

Wasilowszky főhadnagy merőben elütött a megszokott tisztí tipustól. Hatalmas termetét nem csukaszürke köpeny takarta, hanem az a keskeny vörös csíkkal beszegett fekete köpeny, melyet a tüzértisztek azelőtt odahaza hordtak. Barna császárszakáll keretezte férfiasan kemény arcát, melyből gúnyos-kedves, kék szempár világitott.

Valami titokzatosság övezte az első pillanattól kezdve, s mivel a tiszték, akik nyilván többet tudtak róla, alig érintkeztek vele, én – természetemnél fogva, amely mindig az üldözöttek mellé állít – annál inkább vonzódtam hozzá. Ezt meg is érezhette, mert menetelés közben nagy lovát, Nordstart mindig az én kecses, fekete Gésám mellé kormányozta. Így rúgtattunk előre kvártélyt csinálni az ütegeknek, és így mentünk együtt, lóról szállva, mint felderítők a tűzvonalba. Ez utóbbi már magában is veszélyes foglalkozás, de Wasilowszky társaságában különösen veszélyessé vált, mert őt nem zavarták a cirpelő golyók, ő felhágott a lövészárók peremére és fekete köpenyében addig látcsövezte a vesszettől lövöldöző ellenséget, amíg mindent tudott, amit tudni akart.

Ezeket a közös útjainkon, majd később a megfigyelőállás magányában egyet-mást megtudtam, ami megmagyarázta különös helyzetét. Gazdag, régi lengyel nemesi család utolsó sarja volt és teljesen egyedül állott a világban, család és rokon nélkül. A családi tradíciót követve katona lett és a Monarchiának már majdnem minden garnizonjában megfordult.

– Tudod –, magyarázta – már régen őrnagynak kellene lennem, de akárhol voltam, előbb-utóbb valami olyat mondtam, amit az átlag tiszt képtelen elviselni. Pedig csak az igazságot mondtam meg. Azt, hogy nem az alkohol, a némberek meg a kártya az élet legfőbb értéke és a tisztí pálya értelme, hanem az emberséges gondolkodás, az áldozatvállalás, a művészetek, a jó könyvek és – amit semmiképpen sem szeretnek hallani: – a szociális igazság megvalósítása. Ha ismernéd az életet egy galíciai garnizonban!

– Ó, hát olvastam én Roda Rodát,¹⁵ sőt hallottam is –, vettem közbe.

– Nagyszerű! Akkor úgys el tudod képzelni a galíciai garnizonok életének humoros oldalát. De a tragikusát, a szellemi züllést és az erkölcsi pudvásodást – azt nem. Ha kártya helyett Mörike verseit látták a kezemben, vagy ha a tarnopoli zsidóktól nem Kontusowka-pálinkát vettem, hanem valami régi metszetet, s a beteg kasszirnőnél többre becsültem egy Bach-fugát vagy Beethovent, akkor már árulót láttak bennem és nekem estek, mint a varjak a bagolyinak. A vége aztán mindig újabb áthelyezés lett és további fekete pontok a minősítésben.

Ízig-veéig katona volt, jobban mondva – harcos, aki valamilyen eszméért küzd. Az ő hevítő eszméje a független Lengyelország volt, beleértve – természetesen – az oszt-

¹⁵ Alexander Roda Roda (1872–1955) osztrák író, publicista. Der Feldherrnhügel című katonai tárgyú vígjátékában szerzőtársával, Carl Rösslerrel a szüksémléletű és értelmetlen katonai hierarchiát gúnyolták.

rák uralom alatt lévő Galiciát is. Ezért gyűlölte halálosan az oroszokat és ezért bírálta vakmerően az osztrák-magyar hadvezetés hibáit. „Die Artillerie gehört in die Schwarmlinie!” – „A tüzérség a lövészárokbba való!” – hirdette. Ha pedig felhajtott egy pohár bort, mert elkeseredése tetőpontra hágott, akkor – enyhébb esetekben – kiabálni kezdett, hogy „a tüzérség ebben a háborúban tökéletesen csődöt mondott!”, vagy pedig – súlyosabb esetekben – kirohant a lövészárokbba, kikapta a puskát egy baka kezéből, felugrott az árok partjára és onnan lődözte az oroszokat. Egy ilyen tettéért helyezték át büntetésből hozzánk a nehéz haubitzoktól.¹⁶ Ott ütegpáncsnok volt, nálunk megtúrt számfeletti. Nem illett bele ebbe a háborúba, ahol láthatatlan fegyverektől hálnak meg a katonák. Wasilowszky lelke mélyén középkori lovag volt, akinek az agya egy új, igazságosabb világrendről álmodozott, mint egykor Morus Tamás, de vére a régi, buzogányos harcokra vágyott.

...

Amikor a Nida partján kiépítettük hadállásainkat és az üteget egy mély völgy felső lankáján beástuk, s a tisztikarnak is sikerült egy öreg malomban jó kvartélyt találni, akkor mi ketten Wasilowszkyval és Hackmüller zászlóssal a meredek dombtetőn épített megfigyelő állásba kaptunk beosztást. Ötven lépésnyire az állás mögött egy nyomorúságos falucska, Biczew házai kezdődtek. Egy ilyen háznak a szobájában kényelmesen berendezkedtünk.

Azok a napok, melyeket hármában itt, ezen a belövésnek kitett helyen töltöttünk, harctéri életem legboldogabb napjaivá lettek. Hackmüller, egy gazdag linzi csemegekereskedő család sarja, aki saját lovával vonult be, hozzám hasonló érdeklődésű és Wasilowszkyval rokonszenvező fiú volt. Mivel pedig abban az időben a háborúskodásnak megvolt a maga pontos menetrendje, tehát az oroszok a nap ugyanazon órájában szólaltatták meg ütegeiket és a tüzet szürkületig folytatták, azontúl már csak a gyalogsági járőrök és az előretolt figyelőállások lövöldöztek egymásra, mi hárman a napi munka befejezése után az altisztekre bíztuk a megfigyelést, magunk pedig visszavonultunk közeli parasztszobánkban. Miután Hackmüller kifogyhatatlan csemegekészletével feljavítottuk a vacsorát, nekiálltunk énekelni. Nem akárhogyan, hanem programszerűen: ma német dalestély, holnap operaest, holnapután szimfóniák füttyszóval vagy dúdolva. Amit az egyik nem tudott, tudta a másik, Wasilowszky pedig mindent tudott, és képes volt egy Haydn- vagy Schubert-miséet egyedül végigénekelni. Ragyogott a boldogságtól és édes fiainak nevezett bennünket. Hallgatóink is voltak, a tisztilegények és a szolgálaton kívüli tüzérek. Wasilowszky ugyanis, a tisztek egy részével ellentétben a légénységben is bajtársat látott, és szolgálaton kívül szívesen volt együtt velük. Eszünkbe sem jutott, hogy egyetlen jólírányzott gránát szétfröccsenhette volna hangversenyünket.

Édesen aludtunk ilyen esték után, s másnap reggel, a vastag, fehér hóban vidáman mentünk ketten előre, felderíteni az ellenséges állásokat és rajzokat készíteni róluk. Ez utóbbi az én feladatom volt. Ciuuu...pakk...pukkantak körülöttünk az orosz golyók, néha egy-egy gépfegyver is felugrott, de valami burok lehetett körülöttünk, mert bajunk sohasem történt.

¹⁶ Nehéz ostromágyút kezelő egység.

Karácsony estéjén teljes készenlétben voltunk, mert éjjeli támadást vártunk. De azért a fedezékekben kigyúltak a kis karácsonyfák, és minden ágyúnak is megvolt a maga fácskája. A malomban egy ideig szótlán álltuk körül a ragyogó fát, mely alatt nem volt ajándék, mert a trén a csomagokkal nem érkezett meg, aztán tétován elénekeltük a „*Stille Nacht*”-ot egyszer, majd még egyszer, sőt harmadszor is. Utána a szolgálatosok kimentek az ütegállásba, a többiek meg bebújtak vackukba és magukra húzták a pokrócot.

...

Köröskörül szaporodtak a hóval takart sírhalmok, rajtuk durva kereszt. Róluk nem beszélt senki, de elmentében mellettük, mindenki rájuk gondolt, azután saját magára.

Az elalvás előtti hazagondolást mind sűrűbben zavarják meg a tetvek. Soká titkoljuk egymás előtt, hogy vannak...vannak..., míg aztán a legmerészebb vagy a legtetvesebb férfiasan bevallja, hogy neki van. Micsoda boldogság, micsoda megkönnyebbülés követi ezt a vallomást! Egymást túlkiabálva, szinte büszkén kiáltozunk: Nekem is van! Nekem is van! Még Furtenbach kapitány is bevallotta vénkisasszonyos szeméremmel, hogy bizony őt sem respektálták a bestiák. Most végre nyíltan és nyugodtan lehet vadászni rájuk. Mindenki mellett kigyúlt a gyertya, és a tisztilegény buzgó asszisztenciájával megkezdődik az irtó hadjárat. Díjat tüzünk ki annak, aki megfogja a tetvek vajdáját. A díjat Náci nyeri meg egy kereszties díszpéldánnyal.

...

Wasilowszkyval már a hajnali félhomályban kilovagolunk a gyalogsági állásokba. Útközben egy parasztlegényre bukkanunk, aki gyanús. Wasilowszky megállítja és vallatóra fogja. A legény égre-földre esküdjözik, hogy ő nem kém, ne akasszák fel, idevaló a faluba, itt van a legjobb barátja, az majd bizonyítani fogja ártatlanságát. Előkerítettjük a legényt, az azonban, látva, hogy barátja halálos bajban vall, arcátlanul ellene vall. Ekkor a fogoly letérdel Wasilowszky lova elé és ünnepélyesen megesküszik, hogy csak répáért volt a veremben és nem kémkedett. A lengyel Wasilowszky tudva, hogy a vallásos lengyel paraszt nem tud hamisan esküdni, hisz neki és futni hagyja. Még ma is látom a legény rajongó, hálatalt tekintetét és boldogságát, hogy nem az álnok barátoknak adtak hitelt, hanem az ő szent esküjének.

Visszatérve a rajvonalból, kettős örömhír vár bennünket: megjött Wasilowszky főhadnagy kapitányi kinevezése, és olyan hírek szálldestak, hogy rövidesen más harctérre kerülünk. Kárpátok? Szerbia? Nyugati harctér?

Wasilowszky kinevezését a tisztikar teljes rehabilitálásnak vette s lelkesen ünnepelte az újdonsült kapitányt. Az én örömet csupán az aggodalom zavarta, hogy talán áthelyezik, és én elvesztem azt az atyai barátot és mentort, aki számomra szinte megszépítette a harctéri életet.

...

Szilveszterest Dalechowitzében, egy nemesi kúria kopár, fűtetlen szobájában. Ráz bennünket a hideg, a konyha megfeneklett valahol a minden eddigit felülmúló sártenger-

ben s így nincsen vacsoránk. Mégis nevetünk és énekelünk, éltetjük az új, 1915-ös eszten-
dőt, amely biztosan hazavezérel minket családunk körébe. Ezenfelül útban vagyunk egyik
harctérről a még ismeretlen másik harctérre. Másnap, 1915. január 1-ének havas, hideg
hajnalán újra átlépjük az osztrák határt – visszafelé. Fenyőgallyacskákat törünk emlékül,
hisz Oroszországba többé már nem kerülünk.

Átkelés a Visztulán, Bochnia, kövezett utcák, kivilágított üzletek, vendéglők. Szép,
szükszoknyás lányok, jól öltözött férfiak. Még ebben a galíciai kisvárosban is szinte ful-
doklunk a gyönyörűségtől a sáros, tetves, véres nomádélet után.

Éjjel bevagonírozás Brzeskóban. Ívlámpák, mámorító vasúti füstszag, csattogó üt-
közök zenéje. Aztán elnyulás a vasúti fülke bőrpárnás padján és alvás a ringó kocsiban.

Újra Krakóban. Nemes tornyok, villamos kocsik, ebéd fehérabroszos vendéglőben,
piros, ropogós kiflik, képeslapok!

Oderberg. Pezsgőzés, azután átlépjük a magyar határt! Reggelre Poprádon vagyunk.
Vacsora Kassán, majd éjjel kettőkor kirakodás fáklyafénynél Őrmezőn. Egy grófi urada-
lom intézőjénél szállunk meg. Magyaros vendégszeretet, meleg kádfürdő, angol WC,
zongora, matracos ágy. Boldogok vagyunk.

...

Hajtjuk ki az orosz Magyarországról. Homonna, Taksány, Nagypolány, Cirókaújfalu,
Zemplénoroszi. Nőnek a hegyek, nő a hó, szántalpakon vontatjuk az ágyúkat mind maga-
sabbra, keskeny hegyi ösvényeken, mély szakadékok mellett, melyekben lezuhant ágyúk
és lovak hevernek a hólepedő alatt.

Az egyik hegyi falu hagymakupolás görög-keleti templomában szorongunk néhá-
nyan a pravoszláv újévi misén. Fekete szakállú papok énekelnek az aranyozott ikonosztáz
mrev bizánci szentképei előtt, harangszóra emlékeztető érces és mégis lág hangon. Az
oldal ablakokon ferdén benyilazó téli napsugár átvilágítja a sűrű tömjéncsovákat s glóriát
gyújt a görnyedt, tarkaruhás rutén parasztok és asszonyaik feje felett. Soká gyönyörkö-
döm a szárnyaló lelkek áhítatában és az aranyfal előtt virító dohszagú ünneplő gúnyák
színes gomolyában. A hit és a szépség légköre békével és melegséggel tölti el szívemet,
s megerősödvé lépek ki a Beszkidek havas és véres világába.

...

38,7 °C lázzal és fullasztó köhögéssel vonszolom magamat és lovamat a nyaktörő utakon.
Ha jobb kedvem volna, most Hannibál alpesi átkeléséhez hasonlítanám azt, ami körülöt-
tem folyik, de Hannibálnak elefántjai voltak, nekünk meg csak éhes gebéink. Reggel 6-tól
este 10-ig mindössze nyolc kilométert teszünk meg, majd a következő napon Ostada
községben hajnaltól este hatig csupán két kilométerrel jutunk előbbre, annyira eltömte
az utakat a hadsereg. Végre január 25-én egész napi küszködés árán a serpentinúton fel-
jutunk a 800 m magas uzsoki hágóra és újra Galíciában vagyunk.

Két napra rá erős harcban bevesszük Lutoviskát és bekvártélyozzuk magunkat egy
zsidó családnál. A kaftános házigazda és két éjfekete szemű, fehérarcú leánya úgy körül-
udvarolják az osztrák-magyar tiszturakat, mintha halálos veszedelemből szabadítottuk

volna ki őket. A következő nap felderítő lovaglással telt el. Utána gyanútlanul átaludtam az éjszakát.

Azután elkövetkezett a végzetes dátum: 1915. január 29.

Hadifogságban

Első rész, VIII. fejezet¹⁷

Életem első nagy fordulópontja ez az 1915. évi január 29-e. Egyetlen csapással kettévágta azt a fonalat, melyet eddig sodortam szelíd békeszálakból és arra kényszerített, hogy ezentúl kötelet fonjak a szenvedések durvább, de szívet-lelket megedző szálaiból. Erőssé kellett válnom, hogy össze ne törjek a reám nehezedő megpróbáltatások súlya alatt, de egyben gyengédnek is kellett maradnom, hogy szívem és lelkem el ne durvuljon, és meg ne tagadja eddigi eszményeit.

Sok évvel ezelőtt megkíséreltem szavakba foglalni azt, amit a bűvös henger már akkor csillagba rendezett az emlékezés tükrei között. Amit akkor írtam a fogságba esésről és a fogság első idejéről, az hitelesebb, mint amit ma írnék, ezért hadd idézzem a negyven év előtti eszemmel, talán túl patetikusan, de az átélés nagyobb közelségének hevében írottakat.

...

Valami felfoghatatlan történt velem! Az a fekete, jeges hullám, amely zúgva felénk hömpölygött, átcsapott az esti szürkületbe merülő hegyen és magával rántott a sötét örvénybe. Egy negyedórával ezelőtt még fáradt voltam, a végsőkéig kimerült. A Halál, aki ma ezer alakban keresztezte már utamat, akinek árnyékában lázban égve lelt a hideg, ez a Halál minden erőt kiszítt csontjaimból.

Tizenkét órán át harcoltunk egymással. Ők láthatatlanul, mi nyíltan. Hússzor kellett végigfutnom a két erdő közötti nyílt részen, fent a hóval borított hegyoldalban, míg lent valahol, elrejtett ágyútorkok leselkedtek és szünet nélkül szórták a halált erre a háromszáz lépésnyi nyílt útra.

És most minden fáradtság kiröppent testemből. Helyébe valami dermedt, őrjítő csodálkozás libabőre vert ki, az inak a szakadásig kinyúlnak, az idegek pengnek a túlfeszítettségűtől, az agy egyetlen kalapáló kérdéssel viaskodik. Egy idegen, jeges gondolat elmosódott körvonalai vetnek árnyékot a lélekre, mind élesebben, mind fájóbban, és hirtelen testet ölt a felfoghatatlan, s az öntudatba éles szélekkel belemarja magát a fogalom – FOGSÁG!

Amikor azon a véres januári estén ez a gondolat, mint valami szikár, mezítelen alak, az emberi sors homályából elem lépett, a legyőzöttek szégyenpírja, a néma kétségbeesés és az erkölcsi megalázás keserősége kísért. Ma, amikor testem és lelkem már végig hor-

¹⁷ Az idézett rész: Soproni Füzetek 1999. 31–39., gépelt kézirat I. rész 233–250.

dozta ennek a fogalomnak a keresztjét és a sebek behegedtek, ma ezt a fogalmat egy szerény dicskoszorú övezi: az emberi szenvedésnek glóriája, melynek sötét sugarai mindazoknak a szeméből törnek, akik vég nélküli éveken keresztül, elsodorva és behavazva „odaát” éltek.

...

Ott, abban az összelőtt útmenti kocsmában, a mi aznapi kötözőhelyünkön, Lutowiskától északra, életemnek egy hosszú szakasza kezdődött. Felsebzett lábbal és dermedt lélekkel, az élet legmélyebb és legsötétebb szakaszain kellett átgázolnom, ám utam elvezetett a lélek ébredésének és növekedésének hűvös, magányos és mégis napfényes fennsíkjaira is. Ennek a hat esztendőnek egyetlen percében sem bírtam megszabadulni az álom gomolygó érzésétől, s ma, amikor ezek az évek már messze mögöttem fekszenek, ma még inkább álomnak érzem a múltba süllyedt időt.

Az évek fátylán keresztül egy fiatal tűzér önkéntest látok, kinek lányos arcát a nyílt tűzhely lángja bíborra festi. A tűzfény különös árnyékokat táncoltat a mocskos, kopár falakon – fürtös medvesüvegek, csúcsos csuklyás óriások árnyékát, hosszú, hullámos szakállal keretezett, vagy kiugró mongol pofacsontokkal púpozott arcéleket. Idegen beszéd érdes hangjai hóbölgnek szőrrel körülnőtt tátott szájából és a kifosztott tábori gyógyszerár félig ürített konyakos üvegeit részeg öklök rázzák a füsttől, mocsoktól, bőrtől, dohánytól, izzadt testektől és vértől bűzös levegőben. Valaki feltépi az ajtót és az üvöltő hordát elborítja a kívülről beáramló levegő gőze.

És a csupasz, sötét agyagpadlóról a haldoklók hörgése reszket és az elvérző sebesültek vízért siránkozó nyögése hallatszík, vagy a haslövéses honvéd velőtrázó sikoltozása, amikor valamelyik muszka durva csizmája belébotlik. Inferno!

...

Apránként keresztüllopdokodom a gőzölgő tömegen, óvatosan átlépkedve a haldoklók rángatózó testén, és így eljutok a szomszéd helyiségbe. Ennek ablakai alatt már az erdő sötétlik, benne a szabadság integet.

A szoba közepén azonban egy kozáktiszt ül és üvöltve szid két katonát, akik nem bírják lehúzni a lábáról a csizmát. Most a kozák parancsolóan reám mutat, majd a csizmára, mire én csak a fejem rázom tagadólag és újra visszavonulok a haldoklók és részegek közé. Itt az édeskés vérszagban és az émelyítő kipárolgás bűzében mind inkább tért hódít a magyar konzervgulyás illata. Ettől az éhség patkányai fogukkal nekiesnek a gyomrom falának, hiszen hajnal óta nem volt falat a számban.

Kint, az ajtó előtt az orosz gyalogság zajongását túlharsogja a lovak nyerítése. Patáik a fagyos talajt kaparják. A három fogoly huszár a szoba sarkában felfülel és fogoly lovaira gondol.

Céltalanul, csak valami homályos ösztönnek engedelmeskedve imbolygok ideoda. Meglökösnek, szidalmaznak és kinevetnek. Ekkor valaki kissé megrántja a köpenyem ujját és egy szakállas muszka lopva egy darabka száraz kenyeret csúsztat a kezembe. Ebben a pillanatban minden megváltozik körülöttem. A szívet markoló

jég leolvad, szemem köszönetet rebeg, nem is annyira a zsebben gömbölyűre kopott fekete kenyérdarabkáért, hanem azért az emberi pillantásért, amely az adományt kísérte.

Ennek a különös éjszakának az órái lomhán követték egymást és belefulladtak a folyton sűrűsödő füstbe és bűzbe. A haldoklók megbékélt hullákká lettek, a sebesültek hörgő haldoklókká. Mi, a sebesületlenek néma csoportba verődve vártunk sorsunkra. Az ablakok és ajtók előtt örök állottak, új arcok merültek fel az éjszakából, végigmustráltak bennünket és újra eltűntek a hóban és jégben. Néha egy-egy ágyúdörgés hempergett végig a hegyeken, – ütegem utolsó üdvözlete.

...

Miért szorította meg Wasilowszky kapitány oly melegen a kezemet, amikor néhány órával ezelőtt elindultam, hogy előre menjek a gyalogsághoz, Tilzer alezredeshez parancsért? Miért kényszerített valami megállásra és visszafordulásra, hogy még egy pillantást vessek a dombhát mögött tüzelő ágyúra?

Már a hajnali szürkületben, amikor elhagytuk Lutowiskát, hogy felderítő különítményként két század gyalogsággal a méter magas hóban előre törjünk és felkutassuk a visszavonuló oroszokat, már akkor valami borzongató érzés szorongatott. Halálra gondoltam, vagy sebesülésre, és fiatalságom megremegett.

Fehéren és békésen ölelt magába a Beszkidek észak felé lejtő világa. A hegyoldalban kigyózó útról le lehetett látni a galíciai síkságra, ahol semmi sem mozdult. Egy szűk hegyi ösvényen hirtelen megtorpant a menet. Baloldalt magas sziklák tornyosultak, jobbra sűrű fenyves zárta el a kilátást. Magasan felettünk, a hegytetőről egyik hegyi ütegünk kezdett beleugatni a csendbe. Mintegy varázsszóra minden megelevenedett. Jobbról, a fenyvesből darázsrajnyi puska golyó zúgott az ütegeinkre, a honvédek futólépésben előre rohantak és beásták magukat. Nem tellett bele két perc, máris tombolva megindult a gyalogsági harc. Csak mi álltunk zárt rendben, kilövési lehetőség nélkül, védtelenül a sziklák és a fenyves közé beszorítva.

Ekkor a nevemet hallottam és néhány pillanat múlva már Raffel zászlóssal törtettem a gyalogság után. Az út jobbra fordult, nyitottan az orosz állások felé. Lehajtott fejjel, hosszú, pattanó ugrásokkal futottunk a golyókkal szemben, míg egy hatalmas tölgy védelmében rátaláltunk Tilzer alezredesre és törzsére. A golyók tompán csapódtak a tölgybe, felülről meg a srapnelektől tépett ágak hulltak alá. A rajvonalból vérző emberek kúsztak a hóban. Egy öreg népfelkelő különös mosollyal haladt el mellettünk átlótt mellel.

Később az erdőszélen hasaltam egy fatönk mögött, golyózümmögésben, és kifizyeltem a fehér semmibe. A távolban egy hosszú sor kozák húzódott jobbfelé. Halk szisszenéssel nyelték a hópárnák a beléjük fúródó golyókat. A gégében nagy, fájó vágyakozás daadt, hogy „állj!”-t kiáltson azoknak odaát és a mieinknek. De a küzdők mind ádázabban lötték egymást, a megsebzett hó meg lengő fátyolként ereszkedett le rájuk.

És izmaink újra futásra feszültek, hegynek fel, visszafelé, egészen az ütegit, amely még mindig bénán várakozott. Hoztuk a parancsot: az üteg vonuljon vissza Lutowiskára, csak egy löveg megy állásba a 804-es magaslaton és onnan támogatja a honvédeket.

Megkezdődött tehát a visszavonulás fényes nappal, az oroszok felé teljesen nyílt útszakaszon. Elsőknek mi hárman, a kapitány, Raffel zászlós és én léptünk ki az oltalmazó erdőből. A láthatatlan orosz üteg hat ágyúja nyomban reánk összpontosította tüzeit. Fejünket a vállunk közé húzva (a kapitány még a térképtasakot is a tarkója fölé tartotta), görnyedten futottunk az életünkért, mint a tetten ért tolvajok, amíg csak el nem értük a túlsó erdőt.

Ettől kezdve az események összekuszálódtak. Látom magam újra visszafutni az üteghez, miközben hat orosz ágyú egyedül engemet lő. Fejest ugrok a mély hóba, abban lapulok, míg a sorozat el nem viharzott, s mikor fejemet kiemelem a hóból, borzadva látom, hogy egy-egy karhosszra tölem két srapnel a hóba fúródott, anélkül, hogy felrobbant volna.

Ami ezután történt, már csak homályos zűrzavar. Az első tiszt lóháton kiléptetett az első hatosfogat élén az erdőből, hogy parancs szerint egyenként vezesse a lövegeket és a lőszerkocsikat lépésben az ellenséges tűzben az innenső erdőbe. Néhány lépés után lefordultak az elsők a lóról, a lovak felágaskodtak, a lovászok csépeltek őket... nekem meg az volt a feladatom, hogy a hatosfogat elé állva, megakadályozzam, hogy a löveg a sebesültek felszedése nélkül tovább iramodjék, és így végig kellett kísérem minden egyes ágyút és minden egyes lőszerkocsit halálos útján. Hat ágyút, de csak öt lőszerkocsit, mert a hatodik lovai eltépték az istrángot és felborították a kocsit. Valahányszor elértük a védő erdőt és a sebesülteket leemeltük az ágyúról, nekem vissza kellett rohannom egy következő hatosfogatért. Újra meg újra, káprázó szemmel, doboló füllel, a halált várva, a lovakat fékezve, könnyörögve és szitkozódva, hogy fegyelmet és önuralmat kényszerítsek emberre és állatra.

Nem éreztem magam hősnek... egyáltalában nem éreztem magam, csak a végső szükség kábulatában cselekedtem. Mellettem a gránát széttépett egy káplárt, az egyik tüzer haslövessel vergődött... És én épen álltam a véres kavarodásban.

Még akkor is sebesületlen voltam, amikor az utolsó hatosfogattal elértem az oltalmazó erdőt. Itt megtaláltam a saját lovamat, nyeregbe szálltam és a megmenekülés boldogító érzése áradt szét bennem. Egyike volt azoknak a pillanatoknak, amikor az ember maradéktalanul boldog, lepkékönnyű és hálatalt. Szeretne mindenkit megölelni és mindenkivel valami jót tenni. A bennünk lévő gyermek visszakarta legkedvesebb játékát – az életet, s most erősen magához szorítja, mint kislány a babáját.

De a napnak még nem volt vége! A kötelesség, ez a szikár tirannus, felhajtott a 804-es magaslatra, ahol a 6. löveg okádtá egész nap visszafojtott dühét le a síkságra. Négy tiszt és egy irányzó kezelték, mert a legénység vagy halott, vagy sebesült volt. Már késő délutánra járt, a bágyadt téli nap elálmosodott.

Elöl egy idő óta csend volt, csak a mi ágyúnk lövedékeinek dörgése gördült végig a tájon. Egy öreg népfelkelő jött előlről és félénken el akart osonni mellettünk. Furtenbach kapitány megállította:

– Mért jön vissza?! – Megsebesült? – Mért nem tiszteleg?!

Az ember mintha valami nehéz álomból ébredne, kezét a sapkájához emelte és sután dadogta, hogy azért jön vissza, mert ott elöl már muszkák vannak. A kapitány szemüvegén keresztül vészjósló szikrákat szórt a boldogtalanra és epés vénleány arca olyan undort fejezett ki, mintha varangyra lépett volna.

- *Mit mond ez a gyáva kutya?! Muszkák?! Meg akar lógni! Hátra arc! Indulj! Vénaszszony! Agyonlőni, felkötni!* A magányos honvéd szótlanul megfordult és megindult vissza, ahonnan jött. Amikor egy órával későbben egyazon sors újra összevezetett bennünket, ő már békésen és megelégedetten üldögélt az összelőtt kocsmá sarkában és megpróbált barátságot kötni az oroszokkal, akik szlovák beszédét félig-meddig megértették. Látszott rajta, hogy megszabadult valami kegyetlen nyomás alól, melynek megtestesítője az ő szemében nyilván Furtenbach kapitány volt.

Én azonban egyelőre még az ágyú mellett a havon ültem, várva az estére, a meleg szobára és a megváltó álomra. A visszakergetett honvéd iránt érzett részvét még reszketett megértő lelkemben, arra azonban, hogy ott elöl valóban muszkák lennének, egy pillanattig sem gondoltam.

Ekkor újra felreccsent a kapitány hangja és kimerült érzéseim alig akarták felfogni, hogy el kell mennem előre megkeresni Tilzer alezredest, újabb parancsokért. Az elkeseredés forró, füledt hulláma a torkomat markolásza. Nyeltem egyet és mentem. A lovamat már visszaküldtem Lutowiskára, így gyalog kellett nekiindulnom.

Néhány lépésnyire az ágyútól ott állt magányosan, fekete köpenyébe burkolózva atyai barátom Wasilowszky kapitány és figyelte az esti ködbe merülő síkságot. Megálltam előtte búcsúra. Miért? Nem tudom. Melegen megszorította a kezemet a csak annyit mondott: „*Viszontlátásra!*” Mentem...mentem az esti homályban, lépésről-lépésre nehezdedő szívvel. Ha az ember olyan határtalanul fáradt, amilyen én voltam, akkor a sorsnak könnyű prédájává válik. A gondolatok csak zümmögnek az agyban, mint méhek a kasban, amikor a forró nap után pihenőre térnek. A külvilág pusztá díszletté lesz, az ember álmóttasan támolyog a macskatalpakon lopakodó sors kitért karjaiba. Zavart mosollyal leroskad az ember egy kilométerköre az út mentén és álmodozik. Hiszen annyi minden van, amiről álmodozni lehet, ha az ember találkozott a halállal és szereti az életet.

És mért ne üljek nyugodtan, várva Tilzer alezredesre, aki délelőtt azt mondta, hogy estefelé ezen az úton fog visszajönni. Csak ne volna ilyen rettenetes csend itt, mintha megsüketültem volna! A hatos sem lő már jó ideje a 804-esről. A gránátölcsérek oly komoran ásítanak a hóból, halottak társaságában az ember duplán elhagyatva érzi magát. Itt hevernek végig az úton azok, akikkel ma hajnalban elindultam, elpusztított világok, megváltott testek, melyek a legyőzött életnek még egy utolsó grimaszt vágnak.

Közvetlenül a kilométerkő mellett egy fiatal honvéd fekszik, a lábunk összeér. Feje egy kis hókupacon nyugszik, melyre veres ábrát rajzolt a vére. Elfelejtette becsukni a szemét és a száját, amikor a srapel gyújtója a gyomrába fúródott. Szeme fehérje mind jobban világít, ahogy sűrűsödik a homály. El kell hagynom szegényt. Túlságosan néma és mégis túl sokat mond. Folyton az anyját látom, aki otthon Sopronban, a Bécsi utcában vagy a Balfi úton, az életéért imádkozik.

Tovább támolygok. Előttem az úton két görnyedt árnyalak közeledik felém. Két sebesült keresi a kötözőhelyet. Sírnak és könyörögnek, hogy kötözsem be őket. Beszélek hozzájuk, vigasztalni próbálom őket, de szavaim konganak, mintha nem is én beszélnék. A két árny átöleli egymást és tovább vánszorog. Egy hordágy fölé hajolok, amit ott hagytak az út közepén. Újra látom a haláltusában fennakadt szem fehérjét. A vörös hab az ajkak körül mintha még pezsegne.

Úgy érzem, hogy percről-percre évekké öregszem. Így alig veszem észre, hogy három komáromi huszár utolért. A visszavonulási parancsot viszik a gyalogságnak. Az eleven emberek melegítő közelsége még egyszer erőt önt tagjaimba és az örömtől siketen és vakon sietek a három lovas után, akik hosszú, sötét köpenyükben úgy lebegnek előttem a kék hó felett, mint az apokalipszis lovasai. Alig érek be az erdőbe, a keskeny úton embercsoportot látok közeledni. Szinte felujjongok, hisz vége a kálváriának, jön Tilzer alezredes a törzsével. Gyorsan közeledünk egymáshoz, a három huszár már elérte a csoportot s leszállt a lóról. Még ötven lépés, már csak harminc. De most szörnyű sejtalem szorítja össze a torkomat és a lábam gyökeret ver. Idegen ordítást hallok, prémkucsmás katonák fegyvert fognak rám!

Valami felfoghatatlan történt! Az erdőből lándzsás lovasok rúgtattak fel az útra és vágtaiban lerántották oldalamról a pisztolyt. Magával sodort az idegen hullám. Mikor eszmélni kezdtem, két lovas közt kötözőhelyünk, az összelőtt kocsmá felé láttam magam botorkálni. Előttem a három huszár imbolygott, fejüket a lovasköpeny széles gallérijába húzva.

...

A sors órájának fekete mutatója hangtalanul szökkent előbbre. Lassan, sietség nélkül, minden pillanatot gondosan mérlegelve. Vártunk. A négy halott a padlón kihült, a halodlók nyögése mind halkabb lett, mintha homlokukon érezték volna a távoli anya áldott, nyugtató tenyerét. Lázás gondolataim körbe száguldottak, mindig ugyanabban a szűk körben, mint a cirkusz porondján a lovak. A konyakos üvegek kiürültek, tartalmuk megbénította őrzoink nyelvét. Kihuny a láng a tűzhelyen s a halottak felől dermesztő hideg kúszott csontjainkba. Csend lett, csak az ajtó előtt topogtak az örök a hidegtől.

Suttyomban cigarettára gyújtottam, s az utolsó „*Gianacles*” finom illata felépítette körém egy elsüllyedt világ képét. Szomszédom, az öreg huszár, szintén odahaza volt, mert egyszerű szívéből nehéz sóhajok törtek fel. Várunk, várunk, miközben egy különös betegség szívja a vérünket. Csodaváróan kihallgatok az éjszakába. Mert ma visszanyertem gyermekhitemet. Ám reményeimet a muszka gyalogság nehéz léptei tapossák szét éjfél-tájban, amikor felváltják az orosz Ferenc József ulánusokat, akik – a sors iróniája! – elfogtak bennünket. El kell búcsúznunk halott bajtársainktól, mert kihajtanak a ház elé és megszámlálnak.

Agyin, dva, tri, csetüri, pjaty. Pjaty voennoplennyüch. Öt hadifogoly. Új nevet kaptam, furcsa új nevet. E pillanattól kezdve majdnem hat esztendeig „*plenni*” a nevem. Az embereknek egy különös fajtáját jelöli ez a név, olyanokat, akik látszólag normális emberek, de egy szörnyű betegségben szenvednek, – lelki szürkeségben. És mi öten „*plennik*” szót-

lanul a vállunkra vettük ennek a névnek a keresztyét és megindultunk a passióút további állomásai felé.

...

Előttünk és mögöttünk, jobbra és balra tőlünk örök mentek vékony, éles bajonettel a hosszú puskán, középen mi lépegettünk a foglyok tragikus libasorában. A szem minden felé kutatta a menekülés útját, de a derékig érő hó lehetetlenné tett minden szökést.

Nehogy kiraboljanak, minden értéktárgyamat a legbelső zsebekbe rejtettem, ezért most kesztyű és fülvédő nélkül meneteltem a kegyetlenül hideg januári éjszakában a távoli börtön felé. Fehér volt az éjszaka, fehér, mintha nem lett volna vér és erőszak, gyilkosság és halál a világban. Az ember azt hitte volna, hogy áhítatos hívők kis csapata megy a szentestén a helyi templom felé az éjféli misére. A fehérséget egy feltúrt fekete vonal szakította meg – a soproni honvédek elhagyott lövészárka. Akik ma itt harcoltak, most néma halottak vagy lehorgadt fejű férfiak, akik valahol előttünk haladnak, szuronyok között ugyanazon börtön felé.

Elmaradt az erdő, a hegyek zárt lánczárártak mögöttünk, kezdetét vette a síkság, amely innen az Uralig terjed. És ebből a végtelen síkságból már hónapok óta végtelen emberfolyam hömpölyög a Kárpátok felé, tajtékozó dühvel ostromolja a hágókat, betört rajtuk, előzőnli a völgyeket, örvénylik, sistereg, rombol, s most, amikor mi visszakényszerítjük a síkságra, utolsó hullámával magával sodor minket, ötünket, s mind mélyebbre ránt abba a sötét örvénybe, melynek neve Oroszország.

Egyelőre csend volt. Hébe-hóba egy-egy lovas rúgattott el mellettünk, a patkók csattogását elfojtotta a hó, a lándzsahegyek csillámló hullámvonalakat rajzoltak az égre. Mentünk. Időtlenül, elveszve, idegen akarat parancsára idegen cél felé, félig alva, nehéz álmoktól gyötörve. Hirtelen apró házak derengtek fel a sötétebből. Falusi utca feküdt előttünk, melyben különös árnyak mozogtak. Ágyúk aludtak udvarok mélyén, apró tüzek parázslottak védett sarkokban. Feltaszítottak egy ajtót és mi szinte élettelenül roskadtunk a szalmára, hogy elfelejtsük mindazt, amit ez a nap rajtunk elkövetett. Egy cserkesz le akarta húzni a csizmát a lábamról, csak mosolyogtam. Végül belátta, hogy mit sem kezdhetne ezekkel a keskeny lábbelikkal, ezért elengedte a lábamat, s az erőtlenül lehuppant az agyagpadlóra.

Aludtam. A halál az elfáradtak és megtörtek vigasza. Árnyéka – az alvás, a naponta leomló függöny, amely életünk egy-egy parányi jelenetét zárja. Az álom a szív és az idegek játéka, ezzel a függönnyel. Hol felduzzasztja, hol lelohasztja a függöny redőit. Ha le tudja lohasztani, ha el tudja simítani, akkor életünk boldog napjaiba álmodjuk vissza magunkat. Ilyenkor selymes homokban fekszünk kék víz partján és felnevetünk a szálló felhőkre. Selymes homokomról durva kozákmarok rázott fel és belehajított az új nap jégszürke hullámaiba. Kábán néztem szét a mocskos konyhában. Gondolataim csak nehezen sorakoztak rendbe. Messziről jöttek: napos mezőkről, hús erdők mélyéről, nagyvárosok zúgó utcáiról és csendes szobasarkokból, fehér leányölelésből és bűnös órák édességéből. S amikor végre megérkeztek az új nap valóságába, egyetlen vad, metsző értelmet adtak – fogoly vagyok!

Ott álltam a sorstársak körében a fakó téli hajnalban és vártam. Bősz kiabálás és nagajka¹⁸ suhogtatás közben kihajtottak bennünket a kunyhóból, megengedték, hogy katonai felügyelet mellett elvégezzük a pajta mögött az elvégzendőket, aztán éhesen-piszkosan, gyűrötten megindultunk a bozontos kozák lovacsák között. Egyikünk sem szólt, mindenki bánata sok redőjű köpenyébe burkolózott. Gyönyörű reggel volt. Körös-körül villogó, fagytól szikrázó hómezők. A távoli erdők és hegyek felett ezüstös köd lebegett, melyet gyorsan felszűröcsölt a nap. És ebben a nagy ragyogásban nyílegyenesen felsorakozott muszka gyalogzászlóalj állott a falu mögött. Erőtől duzzadó, tiszta, friss és feszes óriások álltak ott vastag, jószabású, földszínű köpenyekben, jégszürke süvegüket legényesen a bal fülükre billentve. És tüzéroszlopok jöttek erős, gömbölyű lovakkal, kozák szittyák ügettek el mellettünk villogó lándzsákkal és lángpiros nadrágsávval. A hatalmas téli tájat szinte a láthatárig betöltötték a katonai alakulatok egymást követő hullámai.

Szívünk összeszorult. Bajtársainkra gondoltunk amott az erdők mögött, vékony, elrongyolódott egyenruhájukra, elnyűtt bakancsaikra, lesoványodott lovaikra, a mi szegénységünkre ezzel a gazdagsággal szemben. Nem is értettük, hogyan bírtuk eddig megfékezni az eleven és anyagi erőnek ezt a beláthatatlan tömegét, és a végső győzelem reménye kezdett elhalványodni bennünk. Ha az osztrák-magyar hadsereg katonái 1915 elején csak néhány órára láthatták volna az orosz hadtápterületet, akkor a háborút már abban az évben elveszítették volna.

...

Heteken és hónapokon keresztül csak pusztulást, csak romokat láttunk. Feldúlt házakat, szétzúzott életeket, lerongyolódott katonákat, kimerült harcosokat, akiket nem váltottak fel. Itt meg csupa bőség, telt, rózsás arcok, meleg ruha, erős lovak, felváltás, pihenés és erő, erő, kimeríthetetlen erő. A kozák ütegek hosszú sorai úgy álltak a téli reggel fényében, mintha Carszkoje Szelóban volnának a cári parádén. Gőzölögtek a tábori konyhák, a befűtött parasztházakból jóllakott katonák néztek ki reánk. Lépegettünk, mint szürke koldusok a kíváncsi gazdagok előtt, mint a bányászok, akik műszak után a tárna mélyéből felszállva, a fénytől hunyorogva lépkednek el a kíváncsi turisták előtt.

És mégis, ha csak tegnap is el tudtam volna képzelni, hogy valaha fogságba esem, ezt a vesszőfutást másképpen képzeltem volna el. Emelkedő öklöket, vérben forgó szemeket, fenyegető arcokat, vad szitkokat vártam volna. De ilyesminek nyoma sem volt. A fiatal katonák szeme természetes kíváncsisággal és enyhe gúnnyal mustrált bennünket, az öreg harcosok közömbösen tértek napirendre a megszokott látvány felett. De szemünk olyan szemekkel is találkozott, melyeknek mélyén bajtársiasság, sőt irigység lappangott. Csak elvétve csattant fel valamelyik kozák szájából egy vastkos megjegyzés, de az sem talált visszhangra.

Majdnem azt mondhatnám, hogy mindez fájó csalódást keltett bennem, hogy sértett ez a közömbösség, hogy a gyűlölet nélküli viselkedés megszégyenített. Arcpirító jelenetek képe toladott elém: öreg, fogoly orosz népfelkelőket láttam alázatosan

¹⁸ A kozákok által használt, rövid nyélre erősített fonott bőr ostor, a végén többnyire fém súllyal.

elvonulni csapataink mellett. Meleg nemezcsizma volt a lábukon, a „valenki”, és a mi legénységünk egy-egy jól irányozott rúgással a gyomortájékba, sorban leültette őket a földre, hogy csizmájukat harsány nevetés közben lehúzhassa. Úgy éreztem, hogy több gyűlöletet érdemelünk.

...

Ha az agyban ezer gondolat tülekedik és a lélek vad pánikban dörömböl az öntudat valamennyi kapuján, akkor a gyaloglás – megváltás. Minden lépés távolabb vitt bennünket a front valóságától és mind mélyebbre vezetett be a fogság még mindig valótlannak érzett világába. Minden lépéssel ritkult a valótlanság köde és minden lépés segített kialakítani valami magféléit, amely köré csoportosulhattak a kusza gondolatok.

Csak rövid ideig meneteltünk. Túl kevesen voltunk ahhoz, hogy magunkban hajtsanak a hátországba. Várnunk kellett. A legközelebbi faluban, egy felbolygatott hangyabolyban, beteltek egy parasztszobába. Újra az a kép, mint tegnap, az összelőtt kocsmában. Zajongó muszkák, hallgatag foglyok és a padlón egy haldokló honvéd. Irhaszag, kapadohánybűz, – ugyanaz az inferno, csupán a tűzhely lángja helyett most a téli napsütés áradt be a jégvirágos kis ablakokon. A harmincöt ember gőzölgő teste szinte szétrepesztette a falakat. Az ember halom hánykolódó tömegéből hegyként emelkedett ki a hatalmas kemence, melyen egy vigyorgó banya ült és mohón hallgatta a (nyilván) csepegő trágárságokat, amikkel a muszkák mulattatták.

Minket, foglyokat a homályos sarokba szorítottak, ahol egy csinos parasztleány néma szorongásban krumplit sütött. Szemünk leplezetlen sóvársággal cirógatta a piruló krumpliszemeket, de a muszkák velünk mit sem törődve, ujjongva bekapták valamennyit. Lábamat a kimerültség már térdig ólommal csurgatta tele, a gyomrom helyén csak facsaró ürességet éreztem, szemem előtt karikák táncoltak. És ekkor újra azt a titkos rántást éreztem a kabátujjamon, s a következő pillanatban ujjaim mohón fonódtak a zsebembe csúsztatott forró krumplira. A leány meleg, résztvevő szeme intett, hogy húzódjam még mélyebbre a sötét sarokba, ahol aztán titokban elköltöttem az adományt, amely ízesebb volt mindennél, ami valaha is gyönyörűséggel töltötte el inyemet.

Eljött a délidő, eljött a délután, a nap már ferdülő sugarakkal vágta a szoba vastag füstjét. Csak álltunk szótlánul a szoba sarkában, kitaszítva az emberi közösségből, mint a bélpoklosok. Öngyújtómat sikerült öt kockacukorért egy, valamit németül is tudó orosz katonának eladni, s ezeket a kockákat most lassan és áhítatosan olvasztgattam a nyelvem, miközben azon merengtem, hogy tavaly ezen a napon és ebben az órában Bécsben, és két év előtt Lipcsében vajon mit is csinálhattam?

Alighogy az utolsó kocka is elolvadt a nyelvem, és már alkonyodni kezdett, hatalmas láрма és oktalan izgatottság közben kihajtottak bennünket a szabadba. Amennyire lehetett, behúztuk magunkat köpenyünkbe és rogyadozó térdekkel útnak indultunk.

...

Ami ezután következett, az későbbi álmaim vissza-visszatérő lidércévé lett. A falu végén, az utolsó ház agyagfala elé állítottak. Tőlem két lépésnyire az öreg huszár állott, további

két-két lépésre a másik két huszár. Utánuk egy Vág-völgyi szlovák 13-as honvéd következett, majd az a 18-as baka, akit Furtenbach kapitány kergetett a fogságba, végül két kaftános, szakállas zsidó, akiket kémeknek tartottak. Velünk szemben, lábhoz tett fegyverrel, egy szakasz orosz gyalogos helyezkedett el. Balra tőlünk a végtelen síkság kezdődött, fehéren, némán. Az este borult le rá, jeges szélrohamokat hajtva maga előtt.

Két gondolat bilincseben vergődtem abban a komor órában. Az elsőnek monomániásan visszatérő tárgya egy meleg, barátságos otthon volt, terített asztallal, könyvekkel, zongorával, duruzsoló kályhával. A második nem is annyira gondolat, mint érzés volt, bal lábam nagyujja, amely a hidegtől őrjítőén fájni kezdett és azzal rémített, hogy lefagy. Ma már hálás vagyok annak az akkori fájdalomnak, mert segítségével kibírtam a farkasszemnézést a halállal remegés nélkül.

Ugyanis hirtelen valami delejes ütés rázta meg dermedt sorunkat. Egymásra meredtünk, s a szlovák, aki megértette a muszka beszédet, rémülten felkiáltott: „*Agyonlőnek, mert dum-dum golyót találtak az egyik fogolynál!*” Testemet forró hullám borította el, szinte megégette a szívemet és összeforrasztotta a torkomat. Majd minden vér kifutott belőlem és szívem, gyomrom, agyam jégkéregbe fagyott.

A halál órája! Az élet sohasem lehet csábítóbb, gazdagabb, mint mikor az ember huszonegy évével, egészségesen, telve életerővel a vesztőhelyen áll. Minden idegszálam felágaskodott, fellázadt, ordított a legyilkoltatás ellen – azután az agy rádöbbsent, hogy minden hiába. Az emlékezés súlyos, doboló esője zuhogott reám, ám a múlt képei csonka cserepekké hulltak szét, melyek közül szüleim mit sem sejtő arca, egy barát, egy leány pillantása villant felém. Valami vad szédülés szikrázó karikái kezdtek táncolni szemem előtt, az utolsó napiparancs egyik mondata hasított belém: „*Az oroszok a cs. és kir. hadsereg hatalmukba esett katonáit agyonlövik és megcsonkítják*”.

És ekkor, a lelki pánik tombolása közben nagylábujjam hadat üzent a halálfélelemnek, Dávid felvette a harcot Góliáttal és – győzött. Mind, élesebben, mind kegyetlenebbül mart a fájdalom lábujjamba. Topogni kezdtem, *danse macabre-re*¹⁹ mozdultak lábaim. Már nem bírtam visszatálcálni sötét gondolataimba, csak egyetlen aggodalom töltött el, az, hogy a nagylábujjam le talál fagygni. Így azután a megkegyelmezést és a kivégzőosztag elvezénylését nem is annyira életem, mind inkább lábujjam megmenekülésének éreztem s boldogan tapostam a havat, hogy mielőbb felmelegedjék, amikor őrünk egy roskadozó pajtafélébe hajtottak bennünket.

A hazatérés

Október 31-én, pontosan hat évvel azután a nap után, amelyen egykor a harctérre indultam, délután ötkor, kitarul előttünk a trieszti kikötő amfiteátruma. Szívünk a torkunkban dobol, nagyon csendesek vagyunk, de legcsendesebb az a társunk, aki most, ebben a vágyakat beteljesítő órában, lélegzett utolsót.

¹⁹ Haláltáncra

4 1/2°-ot mutat a hőmérő, kegyetlenül fázunk. De ennél nagyobb baj az, hogy a dühöngő bórától nem lehet kikötni. Le kell horgonyoznunk és elkezeredetten nézzük, hogy a 9-es szélvihar pörgeti a hajót a horgony körül, úgy hogy hol a sötét tengert látjuk, hol Trieszt mólói kivilágított vendéglőinek és kávéházainak sorát. Az a hír járja, ha holnap nem sikerül a mólóhoz farolni, akkor a Nankai tovább megy Hamburgba. Szerencsénkre sikerült. Két kis vontató-gőzös segítségével baj nélkül elértük a mólót és leereszthettük a hajólépcsőt, melyen elsőnek a tegnap elhunyt társunkat vitték le Európa földjére.

A többi már magától pergett: A magyar fogadó-bizottságtól megtudom, hogy Sopron magyar, s ezért a hajón lévő 23 beteg magyarhoz csatlakozom és velük együtt a készen álló két vasúti szerelvény magyarok részére fenntartott kocsjában helyezkedem el, de persze tartom a kapcsolatot régi barátaimmal, elsősorban Pepivel. Pogyászom a szalmazsákkal és a hűsége nagy mosdótállal kevesbedett. Az első a hajón hagytam, a másodikat még az utolsó hajnalon a tengerbe dobtam, nem mulasztva el szolgálatait, némi szemnedvesség kíséretében megköszönni. A derék lavór soká fenntartotta magát a hullámokon, s mintha integetett volna, de aztán egy brutális hullám ráugrott és a víz alá nyomta.

Csodálatos érzés volt két hónapi szüntelen hintázás után újra szilárd földet tudni a talpam alatt. A kerekek zakatolása a biztonság melegével töltött el és álomba ringatott a kemény fapadon. Chiusafortében ébredtünk. Tarvisioban már havas táj fogadott. Villachban ünnepélyesen köszöntöttek bennünket, a polgármester üdvözölte a hazatérő „hősöket”, mire a rezesbanda tust játszott.

A Tauern-alagút északi végén a déli hideg után őszi langyosság fogadott. A szelíd európai napfény, a táj és benne a melegszívű emberek, boldog kábulatban tartottak. Így vitték végig két vonatunkat fél Ausztrián. Mindenütt zene, üdvözlő beszédek, zászlók, kivonult iskolák. Mintha világra szóló győzelemből jöttünk volna, nem hadifogságból, ahol legfeljebb sajátmagunkat győztük le.

Újra emberek voltunk. Salzburgban sötét este tetőfokra hágott a lelkesedés, mert itt élt Breitner öreg édesanyja, akihez vállukon vitték oda fiát.

November 6-án, délelőtt 10 órakor, Wien-Hütteldorf állomáson átadtam Jaksch Pepit özvegy édesapjának és testvéreinek. Az állandó együttlét ezzel megszakadt, de az élet sötét alagsorában kötött barátság tovább tartott Pepi 1957-ben bekövetkezett haláláig, azután pedig átszállt özvegyére és egyetlen fiára.

Este volt már, amikor mi magyarok, tovább indulhattunk, és késő éjszaka lett, mire Bruck an der Leithánál átléptük a magyar határt. A vonat nem ment tovább, gyalog jöttünk át magyar területre. Egyik társunk, egy idegbeteggé lett százados, leborult a földre és zokogott. Hogy mi, többiek, mit csináltunk, azt nem lehetett látni, mert sötét volt.

A magyar vonaton, mellyel azonnal indulhattunk tovább, két idegen hadifogoly ült be közénk, meg a bennünket kísérő tiszthelyettes, aki állandóan felzavart bennünket gondterhes gondolatainkból a vörös idők eseményeinek hajmeresztő ismertetésével és a fehér terror dicsőítésével. Nem talált visszhangra sem ő, sem a két idegen, akiknek sunyi kérdéseiből hamarosan rájöttünk, hogy politikai ágensek, akik színvállásra szerettek volna bennünket bírni.

Éjjel háromkor, Győrben, az ottani Izraelita Nőegylet megvendégelt, aztán vittek tovább Csótra, a leszerelő- és megfigyelő táborba. Fűtetlen barakkokban fagyoskodtunk itt testben, de lélekben is, mivel a parancsnokló alezredes olyan fenyegető hangú üdvözlőbeszéddel fogadott, mintha valamennyien a bolsevizmus szálláscsinálói volnánk.

Annál emberibb volt az a főhadnagy, akinek a tábori parancsnoki irodában azonnal jelentettem, hogy egy éves önkéntes káplár vagyok csak és nem hadapród, ahogy az orosz listákban szerepelek. Nevetett, a vállamra csapott és csak annyit mondott: Jól tetted, pajtás! Úgyis feljebbvalóid tudtával tetted. Ha nem tetted volna, aligha állnál most itt.

Két, gyötrelmes várakozással telt nap után végre elindulhattunk gyalog Pápára, ahol kölcsönként pénzen ketten egy szobát béreltünk a szállodában.

És a következő nap reggelén a soproni vonaton egy idejétmúlt csukaszürke tűzérköpenyben topogó emberrel évődtek a soproni hetivásárra igyekvő parasztlányok. De a hallgatag katona csak a tájat nézte, és mikor a deres mezők felett feltűnt a Károly-magaslat, majd az öreg tűztorony, akkor... de ezt úgysem lehet szavakkal kifejezni!

Fél órával később remegve megnyomtam a csengő gombját a Deák tér 3. számú házon és azután... azután minden rendbe jött, mert mindannyian hiánytalanul együtt voltunk.²⁰

Újra otthon

A hat éven keresztül gyöttrő vágy beteljesülése elernyesztette a lélek rugóit. Újra én voltam. Nem volt mire vágnom. Célja vesztetten kerestem a helyemet az itthoni, idegenre vált világban, azok között, akik a vér jogán legközelebb álltak hozzám, s akiket mégis eltávoztatott tőlem ennek a hat ázsiai évnek az élménytömege. Ők nem érthettek meg engem, én nem érthettem meg őket. Ami nekem fontos volt, az számukra alig jelentett valamit; ami az ő életüket kitöltötte, az enyémet üresen hagyta. Be kellett látnom, hogy Szibéria éket vert életem régi és most kezdődő új szakasza közé, s ez az ék, sajnos, a családi élet kereteit is feszegette.

A polgári élet klasszikus formáitól merőben elütő lét stigmáit hordoztam arcomon és lelkemben egyaránt. Másképpen láttam, éreztem, gondolkoztam, mint az itthon voltak. Napokig még a tiszta, puha ágyat sem bírtam, s legszívesebben az ágy elé, a szőnyegre feküdtem volna. Nyugtalanra tett a langyos, fűtött szoba, a habos függönyök omlása, az íróasztal, a párnázott székek és a könyvespolc, a fürdőszoba és a körülült ebédlőasztal.

Éreztem, hogy fájdalmas csodálkozással kutatják az arcomat, réveteg pillantásomat, nehezen fakadó szavaimat, azt az idegen aurát, amely körülzárt, mint valami üveggalitka, melynek fojtó levegőjében gyakran kivert annak az érzésnek a hideg verítéke, hogy eltévedtem az életben és sohasem találok már vissza az emberek közé.

Egyedül voltam. Sivatagi remete lettem, aki menekült az emberek elől.²¹

²⁰ Soproni Füzetek 2004. 33–35., gépelt kézirat II. rész, V. fejezet, 128–130.

²¹ Soproni Füzetek 2005. 14., gépelt kézirat II. rész VI. fejezet, 131.

Az alábbi rövid írás az alsólászlói kastély felépítésének körülményeit próbálja meg pontosítani a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában és az Osztrák Állami Levéltárban található források alapján. Alsólászló a 15–16. században a borsmonostori apátságához tartozott, míg a közeli Alsórámóc, valamint két másik szomszédos település, Répcefő és a Répcefő túlsó, nyugati szomszédságában elterülő Felsőráámóc különleges helyzetben volt a középkor végén, ugyanis nem, vagy csupán részlegesen terjedt ki rájuk a szomszédos lánszeri és lékai uradalmak, és az azokat birtokló nagyhatalmú családok, elsősorban a Kanizsaiak fennhatósága. A szomszédosi birtokok közül a mai Répceköhalom (*Kewhalom*), Répcebónya (*Bonnya*), Léka (*Lewka*), Németgyirót (*Goththarth*), Lantosfalva (*Lathorfalwa*) és Pörgölény (*Pergelin*) már hosszú ideje a Kanizsaiak lékai uradalmához tartozott, Vámosderecske (*Derecske*) és a 16. század végén létrejött Borosd Lánzsérhoz, Répcekaroly (*Karll* vagy *Kerel*) pedig a borsmonostori apátságához.²

Alsó- és Felsőráámóc a középkor végén

Alsó- és Felsőráámóc a 15. század végén nagyobb részt a monyorókeréki Ellerbach család birtokában volt, emellett a lánszeri uradalomhoz is tartoztak birtokrészek. A család utolsó férfitagja Ellerbach János élete végén súlyos anyagi gondokkal küzdött, gyakran fordult kölcsönért Bakóc Tamás egri püspökhöz, a későbbi esztergomi érsekhez. A lassanként 40 ezer forintra hízott adósság fejében Ellerbach 1496-ban fiúörökös nélküli halála esetére minden birtokát lekötötte a nagyhatalmú főpapnak, és általa fivéreinek és unokafivérének, az Erdődi rokonságnak. Ez nem egy klasszikus zálogszerződés volt, ahol a zálogbirtokos átveszi a lekötött uradalmak birtokát és haszonélvezetét, amelyet azután csak a

¹ A tanulmány elkészítéséhez szükséges külföldi kutatásokat a Magyar Ösztöndíj Bizottság 2018. évi Klebelsberg Kuno ösztöndíja tette lehetővé. Köszönet illeti továbbá Horváth Richárdot értékes megjegyzéseiért.

² Elég csupán Kanizsai János 1517. évi felvállására utalni. *Nagy Imre*: Sopron vármegye története. Oklevéltár második kötet (A továbbiakban: SO II.) Sopron, 1891. 616. Derecskét egy 1425. évi ítélettel sorolja Lánzsér várának tartozékai közé. SO II. 99. Borosdot (Weingraben, Ausztria) csak 1588-tól említik forrásaink, korábban valószínűleg a derecskeiek szőlőbirtokai feküdtek itt. *Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes Oberpullendorf*. Bearbeitet von Judith Schöbel. (Österreichische Kunsttopographie 56.) Horn, 2005. 674. Vö.: *Josef Loibersbeck*: Im oberen Rabnitztal (1. Teil). Volk und Heimat 16. (1956) 9. szám. 16. Répcekarolyra: *Uő*: Im oberen Rabnitztal (3. Fortsetzung). Volk und Heimat 16. (1956) 12. szám. 15. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL-OL) P 45 (Békássy család) 1. tétel (Évrendezett iratok) - 1570. - No. 32.

szerződésben foglalt feltételek teljesülése (általában a zálogösszeg visszafizetése) esetén ad át ismét a zálogba adó félnek. Inkább beszélhetünk egy zálogszerződésnek álcázott végrendeletéről, Ellerbachnak ugyanis haláláig nem kellett lemondania birtokai haszonélvezetéről, 40 lakott jobbágytelek erejéig végrendelkezhetett kegyes célokra, familiárisainak viszont már csak a püspök egyetértésével adhatott birtokokat, amelyek magszakadás esetén immár az Erdődiekre szállnak vissza.³ Az is erősítheti gyanakvást, hogy Ellerbach azóta elveszett monyorókeréki síremlékén az azt felállító Bakóc fogadott fivérének (*frater adoptivus*) nevezte az elhunytat.⁴

Az Ellerbachok három uradalma közül a minket érdeklő birtokok ekkor a vörösvári (Vasvörösvár, Rotenturm an der Pinka, Ausztria) uradalom részei voltak. A zálogszerződésben Ellerbach felesége részére Vörösvár várát jelölte ki özvegyi lakhelyéül, és a hozzá tartozó birtokokat, amelyek között a két Répcefőt (azaz Alsó- és Felsőrámócot) is megnevezték, rendelte Katalin asszony ellátására. Ugyanakkor ez nem jelentette azt, hogy az Erdődiek ne számítottak volna ezekre a birtokokra is, hiszen Ellerbach Vörösvár várát is felsorolta a zálogbirtokok között, az Erdődieknek csupán annyit kellett tenniük, hogy megvárják az özvegy halálát, vagy újbóli házasságát, azután ráteheték a kezüket az egész Ellerbach-örökségre.⁵ Mivel azonban az oklevélben jogot biztosítottak az özvegy Katalin asszonynak, hogy 1500 forint erejéig szabadon végrendelkezessen ezekből a birtokokból, Bakóc püspök igyekezett minél előbb megállapodni vele a vörösvári uradalom kárptólás fejében történő átengedéséről. A legfontosabb azonban a királyi jóváhagyás megszerzése volt, hiszen Ellerbach halála esetén az ősiség törvénye alapján a kincstár lefoglalhatta az elhunyt birtokait, ha nincs fiúörököse. Ez azonban nem okozott problémát a II. Ulászló bizalmát élvező Bakócnak, már 1496-ban megkapta a királytól a beleegyezést és a királyi jogokat (tulajdonképpen a háramlási jogot) is neki, illetve rokonainak engedték át.⁶ A beiktatás sem várattott sokáig, a két Répcefő esetében 1496. május 10-én került rá sor, ám ekkor Bakócék még számíthattak Ellerbach támogatására. Azonban halála (1499) után Katalin asszony a hosszú özvegyiség illetve az időközben esztergomi érsekké lett főpap által kilátásba helyezett kárptólás helyett feleségül ment Balthasar von Stubenberghez, a szomszédos Rohonc-szalónaki uradalom birtokosának, Georg Baumkirchnernek az unokaöccséhez, és nem volt hajlandó átadni a várát, különösen azután nem, hogy megszüle-

³ MNL-OL Diplomataikai Levéltár (a továbbiakban DL) 101 229., *Reiszig Ede*: A monyorókeréki Elderbach (Ellerbach)-család, Turul 54. (1940), 34.

⁴ A síremlék eltűntére: *Pál Lővei*: Das Baumkircherrelief in der Burg Schlaining. Die Geschichte und Herausbildung eines Darstellungstyps. In: Andreas Baumkircher und das ausgehende Mittelalter. Hg. von Rudolf Kropf und Gert Polster. Eisenstadt, 2015. 194. Feliratát újabban kiadta *Mikó Árpád*: D. O. M. All'antica feliratok és a reneszánsz stílus a Jagelló-kori Magyarországon. In: „Nem súlyed az emberiség!”... Album amicorum. Szörényi László LX. születésnapjára. Főszerk.: Jankovics József. Budapest, 2007. 1198.

⁵ „ac utriusque Rebczefew in Soproniensis comitatibus” – MNL-OL DL 101 229. „si ipsam dominam Katharinam in viduitate alteri marito nupserit, tunc id dominus episcopus vel fratres sui antedicti, aut eorundem fratrem suorum heredes pro eiusdem castro et oppido, ac omnibus bonis praesciptis tria milia floreni auri eidem domine solvere dantur et teneantur” – Uo.

⁶ MNL-OL DL 88 806.

tett fia, Erasmus von Stubenberg. További problémát okozott egy távoli Ellerbach-rokon, Johann Burkhardt, de vele szemben a nádori törvényszék az érseknek és rokonainak adott igazat. Végül csak hosszú évtizedek múlva, az 1529. évi bécsi török ostrom idején tudta Bakóc fivére és örököse, Erdődi Péter visszaszerezni Vörösvárt.⁷

Erdődi Péter a későbbiekben gyakran elidegenítette a vörösvári uradalmat, de majd fia, (II.) Péter lesz az, aki 1557-ben el is cserélte Monyorókerékkal együtt a szlavóniai Medvevár, Rakonok és Verbovec váraiért Zrínyi Miklóssal. A megállapodás része volt Zrínyi fiának, Györgynek és Erdődi ekkor egyetlen gyermekének, Annának a házassága. 1558-ban azonban Erdődinek fia született az új házasságából, Tamás, akit két év múlva még egy fiú, (III.) Péter követett, ráadásul Zrínyi György sem kívánta elvenni az Erdődilányt, ezért immár az Erdődiek nem kívánták a birtokcserét, amelyet viszont addigra már végre is hajtottak. Ebből hosszadalmas per kerekedett, amelyet csak Erdődi Tamás tudott győztesen lezárni 1613-ban.⁸

Oláh Miklós kísérlete

Az uradalom Sopron megyei birtokainak története ezekben a zavaros évtizedekben meglehetősen nehezen követhető. Amit tudunk, az annak köszönhető, hogy a láncséri uradalom élére egy olyan nagyhatalmú személy került, mint Oláh Miklós esztergomi érsek. Oláh, elődjéhez, Bakóchoz hasonlóan szintén azon volt, hogy befolyása révén biztosítson rokonságának néhány gazdagabb nyugat-magyarországi uradalmat. Választása a láncséri uradalomra esett, amelyet 1553-ban vásárolt meg 47.600 forintért az előző évi palásti csatában török fogságba esett, majd kivégzett Erasmus von Teuffel fivéréitől.⁹

⁷ *Bubryák Orsolya*: Az érsektől a szabadkőművesig. Az Erdődiek mint nagybirtokos család a Dél-Dunántúlon 1500–1800. In: A Pejacevich család művészeti öröksége. Likovna baština obitelji Pejačević. Szerk. Veress Ferenc. Sopron, 2016. 40–41., *Az Erdődi–Stubenberg pereskedést részletesen ismerteti Hermann Zsuzsanna*: „Keseregjenek vétkük büntetésén.” Ítélet Vörösvárról és végzés Rákoson. In: Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére. Szerk. Csukovits Enikő. Budapest, 1998. 82–92., 95–96. A Johann Burkhardt Ellerbach elleni per 1507-ben zárult. MNL-OL DL 107 159. Bakóc 1517-ben Erdődi Péterre hagyta az Ellerbachtól megszerzett birtokait. *Szántófy Antal*: Bakács Tamás végrendelete, Magyar Sion 7. (1869) 525. Erdődi Péter várairól és kastélyairól készült egy keltezetlen, valószínűleg 1527-re datálható, de mindenképp 1522 után keletkezett lista, amely Monyorókeréket és a zálogként birtokolt Köszeget számba vette, Vörösvárat azonban nem. Österreichisches Staatsarchiv (a továbbiakban ÖStA) Haus-, Hof- und Staatsarchiv Länderabteilungen, Ungarische Akten Fasc. 2. Konv. F. fol. 11., datálása: <https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/BecsSeg/140955/> (Utolsó letöltés: 2018.08.20.) Erdődi kőszegi zálogbirtokosságának évkörére lásd: *Elisabeth Gmoser*: Geschichte der Herrschaft Güns als kaiserliches Kammergut unter österreichischer Verwaltung (1491–1647). Eisenstadt, 2002. 91. Egy 1570-ben kelt irat Balthasar helyett fivéré, Kaspar von Stubenbergert említi, mint egykori földesurat. MNL-OL P 45 1. tétel - 1570. - No. 32. Meg kell jegyezni, 1529. végén Erdődi I. János oldalán állt. ÖStA HHStA Urkundenreihen, Allgemeine Urkundenreihe 1531. IV. 10.

⁸ *Bubryák O.*: Az érsektől i. m. 41–42., 53., *Varga Szabolcs*: Leónidasz a végvidéken – Zrínyi Miklós (1508–1566). Pécs–Budapest, 170–172.

⁹ Láncsér magyar kézbe juttatása a közakaratra is megfelelt, az 1553. évi 30. tc. 1§-a rendelkezett a vár magyar kézbe történő visszavételének szükségességéről. Magyar országgyűlési emlékek 3. Szerk.: Fraknói

Az adásvétel során a lánzséri uradalomhoz tartozó répcéfői részbirtok is Oláhékhoz került, azonban azt ekkor nem tudjuk meg, hogy melyik faluban vált érdekeltté az érsek, hiszen ekkoriban már nem is kettő, hanem lassan három Répcéfőről beszélhetünk: az Alsó- és Felsőrámóc közt a 16. század derekán hosszú idő után ismét megjelenik Schwendgraben, korabeli magyar nevén Középsőrépcfő.¹⁰ Egy későbbi adásvétel során azonban kiderült, hogy Oláh esetében Felsőrámócról volt szó.¹¹ Lánzsér, ahogy korábban a Teuffel fivérek közös birtoka volt, most az érsek családjának vált osztatlan tulajdonává: a primás mellett három unokaöccse, Oláh Tamás, Császár Miklós és Bóna György is társ-

Vilmos. Budapest, 1876. 459. Koppány Tibor állítása azonban, ti. hogy Lánzsért Erasmus a fivéréől szerezte meg, aki apósától, Hans Weispriachtól örökölte, nem teljesen állja meg a helyét, hiszen Weispriach 1571-ig élt, nem kellett semmit örökölni 1548-ban, Lánzsér esetén egyértelműen Erasmusszal üzetelt, Christoph von Teuffel legfeljebb kapcsolatot létesíthetett kettejük között. *Koppány Tibor*: Kastélyok a végvárak mögött. Késő reneszánsz és kora barokk kastélyépítészet a 16-17. századi Dunántúlon. Budapest, 2014. 198. Vö.: *Csermelyi József*: A kaboldi uradalom és a kaboldi báróság 15-16. századi története, Turul 90. (2017) 120.

¹⁰ A történelem furcsa firtora, hogy a 19. század közepén pont a legfiatalabb település kapta meg az ősi Répcfő nevet, miközben a másik kettőt Rámóc-ként magyarosították. Az osztrák műemléki topográfia szerint Schwendgraben már 1459-ben létezett, és ebben az évben osztották fel a három birtokot a lánzséri és a vörösvári uradalom között, azonban hivatkozás híján, tekintetbe véve, hogy sem Csánki Dezső, sem az 1549. évi portális összeírásokat feldolgozó Maksay Ferenc nem írt három faluról, ezt az adatot önmagában kétkedéssel szemlélhetnénk. Az évszám Ernst Zickeróra megy vissza, de ő csupán arról írt, hogy 1459-ben a kirchschlagi uradalmat a földbirtokos Pottendorfok elosztották maguk között, az alsó- és felsőrépcfői, illetve schwendgrabeni birtokrészek ekkor Christoph von Pottendorfhoz kerültek. *Ernst Zickero*: Kirchschlag und seine Denkwürdigkeiten. Wien, 1871. 13-14. Vö.: Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes Oberpullendorf i. m. 602., 668. Levéltári jelzetet ehhez csak Christiana Haider közölt [Niederösterreichisches Landesarchiv, Urkundensammlung des Ständischen Archivs (Privaturkunde) Nr. 4515.], de ezt még nem volt alkalmam ellenőrizni. Christiana Haider: Die Herren von Pottendorf. Kézirat. Wien, 1970. 162-163.; Csánki Dezső ugyan Schwendgrabennel azonosította az általa szerepeltetett Répcfőt, azonban a bejegyzésben valójában csak Alsó- és Felsőrámócról írt. *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában III. Budapest, 1897. 627., Maksay esetében figyelembe kell venni, hogy a szerző szerint több mint 60 egykori településről nem maradtak fenn adatok a dikális összeírásban, nagyobb részt a Habsburg-fennhatóságú, és az Alsó-ausztriai Kamara által felügyelt nyugati uradalmakból, de például Lánzsér környéke is hiányos. Répcfő esetében csak Erasmus von Teuffelt tüntette fel földesúrnak, Erdődi Pétert nem. *Maksay Ferenc*: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén II. 661-662., 672. Schwendgrabenre még három említést találtam 15. századi forrásokban, ebből kettő arról szól, hogy Georg von Pottendorf 1476-ban elzalogosította 300 forintért *Räbnitz* és *Schwentengraben* nevű birtokait Wilhelm Mischullingernek, a másik pedig egy 1493. évi említés, mivel II. Ulászló ekkor átírta az 1476. évi zálogosításról szóló oklevelet és kiegészítést. MNL-OL DL 88 778.

¹¹ MNL-OL A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 3. kötet - 615. oldal (Letöltve: https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii/view/hu_mnl_ol_a057_03_0790/; 2018. július 15.). Az osztrák műemléki topográfia birtoktörténet-rekonstrukciója szerint az Ellerbach- majd Erdődi-birtokrész mellett 1482 óta a lánzséri uradalom Alsó- és Felsőrépcfőn is részbirtokos volt, továbbá ifj. Jurisics Miklós idejétől a községi uradalom is rendelkezett szórt birtoktestekkel erre, amely helyzet később birtokviták táptalaja lett. Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes Oberpullendorf i. m. 602., 668. Ezekből az állításokból az 1482. évinek utánajárva kiderült, az Ulrich von Grafenecknek szóló birtokadomány csupán egy, *Robnycz* nevű birtokot említ. *Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története. I. rész 1-7. köt., II. rész 1-6. köt. Sopron, 1921-1943. I/6. 2.

birtokossá váltak.¹² Az adásvételhez 1553. július 11-én kapták meg a királyi jóváhagyást, másnap pedig I. Ferdinánd a néhai Erasmus von Teuffel birtokrészét, amely a hadvezér fiúörökös nélküli halála miatt a kincstárra háramlott, szintén az Oláh-rokonságnak adományozta.¹³

Oláh hamar felfigyelt a Felső-Répcementi falvakra. 1556-ban királyi engedéllyel ezer forintért megvásárolta Erdődi Pétertől az ő birtokrészeit, amelyeket a lánzséri uradalomhoz hasonlóan megosztott az unokaöccseivel.¹⁴ Érdekes módon a március 23-án kelt királyi megerősítést kilenc hónappal később, november 19-én egy másik, hasonló tartalmú oklevél kiadása követte.¹⁵ Ekkor ment ki az iktatás ügyében kelt parancs is az esztergomi káptalannak. Maga az iktatás azonban csak részleges eredménnyel járt, ugyanis az utolsó pillanatban, már a bevezetést követően a káptalanban megjelent egy bizonyos Tápánfalvi Bálint, aki ifj. Jurisics Miklós és az egyik szomszéd, Erasmus Puchheim nevében is ellentmondott. Jurisicsnak jó oka volt ezt tenni, ugyanis az 1556 novemberi királyi iktatóparancs szerint a birtokok ténylegesen az ő kezében voltak. Ennek mikéntje nem teljesen világos, ugyanis adataink szerint 1550-ben vásárolta meg a kiskorú Balthasar von Stubenbergtól, bizonyára a korábban említett Stubenbergekné leszármazottjától 1000 rajnai forintért. Kérdéses, hogy a Stubenbergekné ekkor még volt-e valós birtoklásuk a Felső-Répcementén, vagy pusztán jogigényt adtak el. Forrásaink az előbbire utalnak, mivel Jurisics ellentmondás nélkül ült bele a birtokba.¹⁶ Az iratok tanúsága szerint az Erdődiek legfeljebb csak részben tudták visszaszerezni a vörösvári uradalom számára ezt a három falut, ugyanis perbe keveredtek ifj. Jurisics Miklóssal. 1552 végén Jurisics panaszt tett amiatt, hogy Erdődi az ítéletet be nem várva elfoglalta a három falut és arra kényszerítették a helyieket, hogy Vörösvárnak teljesítsék úrbéres szolgálataikat. I. Ferdinánd tehát 1553 első napján parancsot adott a birtokok Jurisics részére történő visszaadására.¹⁷ Péter később, némileg szabálytalan módon, megpróbálta visszaiktattatni magát, de törekvése elbukott Jurisics ellenállásán. Utóbbi sem volt rest, néhány nappal később bepanaszol-

¹² MNL-OL A 57 3. kötet - 160 - 161. oldal (Letöltve: https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii/hu_mnl_ol_a057_03_0125/; 2018. július 15.)

¹³ Uo., MNL-OL A 57 3. kötet - 168 - 169. oldal (Letöltve: https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii/hu_mnl_ol_a057_03_0132/; 2018. július 15.)

¹⁴ MNL-OL A 57 3. kötet - 303 - 304. oldal (Letöltve: https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii/hu_mnl_ol_a057_03_0278/; 2018. július 15.). A vételárra lásd: MNL-OL P 45 1. tétel - 1570. - No. 32.

¹⁵ MNL-OL A 57 3. kötet - 353. oldal (Letöltve: https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii/hu_mnl_ol_a057_03_0353/; 2018. július 15.)

¹⁶ „et nunc in manibus egregii Nicolai Jwryssyth existentibus” – MNL-OL P 45 1. tétel - 1556. - No. 1. Vö. a MNL-OL P 45 1. tétel - 1567. - No. 7. jelzetű irattal, ugyanis abban az szerepel, hogy az eredeti jelentést hibásan küldték ki, de I. Miksa parancsára ezeket az 1567. évi átírásban kijavították. „Wolfgangus Englbrecht ab Auspurg et tutor magnifici Balthasaris a Stubenberg vendidit nomine Balthasaris a Stubenberg portionis totalis in possessionibus Also et Feolseo Repceffeo et Swengrub in comitatu Soproniensi existentium habitas Nicolao Jurisiti iure perpetuo [...] Venditio facta anno Domini 1550.” – MNL-OL P 45 1. tétel - 1550. - No. 8.

¹⁷ MNL-OL P 45 1. tétel - 1553. - No. 12.

ta ellenfelét hatalmaskodás és jobbágyainak elhurcolása miatt. Erdődi sem erőszakkal, sem peres úton nem tudta visszaszerezni birtokait, ezért végül inkább áthárította a terhet az esztergomi érsekre.¹⁸ Élhetünk a gyanúval, hogy Erdődi nem tájékoztatta kellőképpen Oláh Miklóst a valós birtokviszonyokról, ezért az érsek később pert indított ellene, amelynek során 1559. február 17-én Bejci Ambrus, Oláh ügyvédje kérvényezte a II. Ulászló-féle megerősítő oklevél bemutatását, amelyet Erdődi Péter nem tagadott meg, hiszen az az ő egykori birtokjogát, következésképp az érseknek történt eladás jogosságát szavatolta.¹⁹ Az ekkoriban zajló perekhez köthető, hogy 1560-ban Oláh, jogai védelmére átíratatta az 1556-ban kelt iktatási jelentést.²⁰

Ahogy 1556-ban Oláh, 1550-ben Jurisics is szembekerült a Puchheim családdal, mégpedig néhai Christoph von Puchheim özvegyével, Barbarával és fiával, Adam-mal. Bepanaszolta őket a nádori helytartó előtt, hogy gyanús jogcímmel tartják kezükben a három falu egy-egy részét, de egyben megoldást is kínált: amennyiben zálogbirtoklásról van szó, hajlandó az eredeti zálogösszeg kifizetésével visszaváltani a Puchheim-birtokrészt. Azonban tudjuk, hogy törekvése nem járt sikerrel.²¹

1559-ben I. Ferdinánd ismét hozzájárult, hogy az érsek és unokaöccsei birtokvásárlásához, ezúttal Erasmus von Puchheim örökbirtokát vették meg 1200 rajnai forintért. A Puchheimiek a kirchschlagi uradalomhoz tartozó birtokrészt szerezték meg, amelyet Georg von Pottendorf 1476-ban elzálogosított Wilhelm Mischullinger soproni ispánnak, aki Erhard Vorlaufra ruházta. Az ő özvegyének a kezével együtt szerezte meg később Friedrich von Weyssing, aki Georg Baumkirchnernek adta tovább, az ő özvegye pedig Pe-

¹⁸ „Dumque praefatus dominus Petrus Erdewdy de dicta Monyarokerek, se in dominium praescriptorum portionum possessionarum dicti Nicolai Jwryssythy, in dictis possessionibus Also et Felsew Repczeffew habitarum, solum vigore praeinsertarum litterarum eiusdem serenitatis vestrae, absque homine vestro regio introduci, ac easdem sibi ipse per testimonium nostrum praefatum statui facit voluisset.” – MNL-OL P 45 1. tétel - 1553. - No. 11. Erdődi november 8-án próbált birtokba kerülni, I. Ferdinánd hatalmaskodás miatti idézőparancsa pedig november 19-én kelt. MNL-OL P 45 1. tétel - 1553. - No. 21. Fontos leszögezni, hogy Jurisics birtokossága legfeljebb *de facto* köthette ebben az időszakban ezeket a falvakat a kőszegi uradalomhoz, *de iure* nem voltak rájuk érvényes az a különleges helyzet, amely az 1491. évi pozsonyi békében a kőszegi uradalmat jellemezte, vagyis hogy kivették a magyar kormányhatóságok alól. Más különben nem folyhatott volna birtokper ebben az ügyben sem a pozsonyi kúrián, sem az országbíró előtt, nem szerepelne Jurisics birtoka az 1554. évi Sopron megyei adóösszeírásban és I. Ferdinánd sem olyan formában engedte volna át azokat az érseknek, ahogyan megtette. Ifj. vagy neuhofi Jurisics Miklós 1550-ben nem tartotta a kezében Kőszeg, ugyanis csak nagybátyja, Jurisics Miklós kőszegi báró 1543. évi halála után volt rövid ideig Kőszeg ura, majd 1556-tól 1572-ig ismét. *Bariska István: A Szent Koronáért elzálogosított Nyugat-Magyarország*. Szombathely, 2007. 49. Vö.: *Csermelyi József: Határon innen, mégis azon túl. Záloguradalmak Nyugat-Magyarországon – terminológiai kérdések és válaszok*. In: *Mícea mediaevalis VII. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk.: Farkas Csaba [et al.] Budapest, 2018. 26–27., *Harald Prickler: Der Tabor von Unterloisdorf-Mannersdorf*. In: *Festschrift für Heinrich Kunnert*. Eisenstadt, 1969. 124. Az Alsórázócon (*Also Repcze*) is birtokos Puchheimot a szomszédos földesurak között említi az 1556. évi káptalani jelentés. MNL-OL P 45 1. tétel - 1570. - No. 32.

¹⁹ MNL-OL DL 88 806.

²⁰ MNL-OL P 45 1. tétel - 1570. - No. 32.

²¹ MNL-OL P 45 1. tétel - 1550. - No. 18.

ter Weldischhofert jutalmazta meg vele, aki 1507-ben Christoph von Puchheimnek adta el.²² Az I. Ferdinánd által megerősített, 1559. május 21-én kelt felvallás szerint Erasmus von Puchheim a magyar törvények miatt kényszerült eladni birtokát. A kedvezményezettek köre a korábban vizsgáltakhoz képest kissé átalakult, Oláh Tamás már nem szerepelt köztük, viszont Oláh Lukrécia és az ő révén fia, ifj. Liszthy János igen.²³

Puchheim igényétől ezzel ugyan megszabadultak Oláhék, az iktatáson is túlestek, azonban az utolsó pillanatban, a helyszíni iktatás és a káptalani jelentés kelte közötti 16 napos intervallumban egy bizonyos Kardos Balázs jelentkezett az esztergomi káptalannál, és ura, petrinyei vagy petrovinai Horvát Gergely nevében ellentmondott a birtok átruházásának.²⁴

Horvát Gergelyről nem derül ki sok minden, csupán annyi, hogy egy végvári katonáról van szó, aki Győrben huszárkapitány volt. Az osztrák szakirodalom szerint ifj. Jurisics rokonságához tartozott.²⁵ Valóban, Horvát Gergely feleségét Jurisics Katalinnak hívták, továbbá 1558-ban Miklóstól vásárolta meg a Felső-Répcse menti birtokokat 5000 magyar forintért.²⁶ Minden bizonnyal katonai szolgálatai járultak hozzá ahhoz, hogy 1547-ben adományt kapjon néhai Botos László botosfalvi kúriájára és birtokára, ám emiatt pereskednie kellett a Demeteri és Szopori családokkal, végül pedig 1566-ban eladta Szelestei Leónak.²⁷ Nem az 1560. évi ellentmondás volt Horvát első lépése az érsek és családtagjai beiktatása ellen, már 1559-ben is három ízben tiltakozott az adásvétel ellen a vasvári és

²² MNL-OL DL 88 778., DL 88 974. Vö.: *Josef Loibersbeck*: Im oberen Rabnitztal (5. Fortsetzung). Volk und Heimat 16. (1956) 14. szám. 15., *Prickler, H.*: Der Tabor i. m. 125.

²³ MNL-OL A 57 3. kötet - 614 - 617. oldal. Puchheimék birtoka hosszú ideig nem szerepelt az adóösszeírásokban, de ez 1554-ben kiderült és lezárult az adócsalás korábbi lehetősége a család számára. *Prickler, H.*: Der Tabor i. m. 125–126.

²⁴ MNL-OL P 45 1. tétel - 1561. - No. 7. Vö. a MNL-OL P 45 1. tétel - 1567. - No. 8. jelzetű irattal, ugyanis abban az szerepel, hogy az eredeti jelentést hibásan küldték ki, de I. Miksa parancsára ezeket az 1567. évi átírásban kijavították. Az események itt kissé sűrűn követik egymást, az iktatás 1560. november 30-án volt, a tiltakozás pedig december 12-én. Egy másik oklevél szerint viszont december 2-án volt az iktatás és 11-én a tiltakozás, Horvát emberének neve pedig Tót Mátyás volt. MNL-OL P 45 1. tétel - 1560. - No. 20.

²⁵ Győrben szolgált már 1558-ban is. MNL-OL E 185 (Archivum familiae Nádasdi). Horváth Gergely levele Nádasdy Tamásnak, No. 4., Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes Oberpullendorf i. m. 668. Egy 1563. évi oklevélből tudjuk, hogy könnyűfegyverzetű katonái huszárok voltak: „egregius Gregorius Horwath de Petrenye, certorum militum hwzsaronicorum levis armature sacrae caesarae ac regiae maiestatis hic laurini existentium capitaneus”. MNL-OL P 45 1. tétel - 1563. - No. 4.

²⁶ MNL-OL P 45 1. tétel - 1558. - No. 2., 1550. - No. 8., 1563. - No. 2. A P 45 - 1. - 1550. - No. 8. szerint 1559-ben történt az adásvétel, amely lehet téves visszaemlékezés is, ám tudjuk, hogy Horvát a vételár egy részének kifizetéséhez 1560. április 24-ig kapott haladékot, tehát a tényleges birtokbavétel akár 1559-ben is megtörténhetett. 1556-ban feltűnt egy Nikolics Miklós nevű zálogbirtokos is, aki szintén Jurisics köréhez tartozott, de a Horvátnak történt eladás idején már ismét Jurisics kezében volt a birtokegyüttes. *Prickler, H.*: Der Tabor i. m. 125–127.

²⁷ MNL-OL P 45 1. tétel - 1547. - No. 2., ill. 1548. - No. 3. és 5., továbbá 1563. - No. 4., 1566. - No. 9. A per egyik legérdekesebb momentuma az volt, amikor az 1560-ban kiadott nádori utasítás értelmében 1561-ben elvégzett beiktatás ellen épp az egyik kedvezményezett, Horvát Gergely gyermekei tiltakoztak. MNL-OL P 45 1. tétel - 1561. - No. 13.

a győri káptalanoknál.²⁸ A tiltakozások azonban nem váltották be a hozzájuk fűződő reményeket, ezért a huszárcapitánynak pert kellett indítania, mondván: Puchheim azzal, hogy az érseknek és Oláh-Császár Miklósnak adta el a birtokrészét, azzal tőle, a szomszédtól megtagadta a szokásjog által kijáró elővásárlási jogot.²⁹ Horvát ellenében az Oláh-rokonság végül meghátrált, birtokigényüket valószínűleg Bejci Ambrusra ruházták át.³⁰

Nádasdi Tamás nádor, igaz jogtalanul, de sokkal eredményesebben tudott birtokrészt szerezni Alsórámócon. 1565-ben Horvát megvádolta azzal, hogy bizonyos szántóit és erdeit elvette tőle és a saját birtokaihoz csatolta, és most is özvegyének és fiának a kezében vannak. Mivel Nádasdi 1562 nyarán halt meg, I. Miksa pedig csak 1565 novemberében intézkedett a birtokok visszafoglalásáról, azokat a nádor és családja legalább két és fél évig kézben tudta tartani.³¹

Az uradalom konszolidációja

1569. július 13-án Horvát eladta nemesi kúriáját, azaz az Újkastély (Wýkastelý), német nevén Tabor nevű erődöt, amelyet Nemesközépmalomhelynek is neveztek, illetve alsó-, felső- és középsőrépcefi birtokrészeit Bejci Ambrusnak és fiának, Gergelynek 5000 magyar forintért. Kikötötte azonban, hogy 13 jobbágytelek kivételével az alsórámóci udvarház és az ottani jószágok haláláig a haszonélvezetében maradhatnak, majd csak azután szállnak a Bejciekre. A beiktatást ezúttal sem a helyszínen, sem utólag nem követte elmentmondás.³² Korábban ezt az erődített udvarházat tekintették az alsórámóci kastély elődjének, az osztrák műemléki topográfia 1570-től kezdve ismerte említéseit.³³ Emiatt

²⁸ MNL-OL P 45 1. tétel - 1559. - No. 9., No. 16–17.

²⁹ MNL-OL P 45 1. tétel - 1560. - No. 17.

³⁰ Mint láthattuk, Bejci korábban Oláh ügyvédje volt, igaz a Horvát Gergely elleni perben már Cakó Mátyás képviselte őket. MNL-OL P 45 1. tétel - 1567. - No. 7., 9. Utóbbi irat szerint Cakó 1567. októberében nem ment el a per tárgyalására. Emellett 1564-ben Bejci Gergelynek az érsek állított ki adománylevelet a néhai Góg János és Orbán örökös nélküli halála miatt uratlanná vált balogfalvi részbirtokra. MNL-OL P 45 1. tétel - 1564. - No. 4.

³¹ MNL-OL P 45 1. tétel - 1565. - No. 3. Nádasdy halálát a régebbi és a legújabb szakirodalom is június 2-ra teszi. Horváth Mihály: Gróf Nádasdy Tamás élete, némi tekintettel korára. Buda, 1838. 118., *Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században.* Budapest, 2016. 258.

³² „domus et curie nobilitaris in modum fortalitii sive castelli erecti, penus possessionem Lazlaÿ, Wýkasthel aliter Thabor, olim vero Nemeskewzepamalomhel vocati” – MNL-OL P 45 1. tétel - 1569. - No. 4., No. 19. A bevezetést pár hónappal később megismételték, közben a Bejciek királyi jóváhagyást szereztek a birtokvásárláshoz. Ehhez vö.: MNL-OL P 45 1. tétel - 1569. - No. 21., 1570. - No. 28., MNL-OL A 57 3. kötet - 952 - 953. oldal (Letöltve: https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii/view/hu_mnl_ol_a057_03_1274/; 2018. július 15.). A különjegyzményre *Prickler, H.*: Der Tabor i. m. 128.

³³ Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes Oberpullendorf i. m. 668. Tették ezt annak ellenére, hogy Karl Ulbrich már 1962-ben, őt követően pedig Harald Prickler is tanulmányt szentelt az 1962-ben feltárt Tabor kastélyának. *Karl Ulbrich: Der „Tabor” von Mannersdorf a. d. Rabnitz, Burgenländische Heimatsblätter* 24. (1962) 230–237., *Prickler, H.*: Der Tabor i. m. 114–135. Ulbrichnak már volt egy

Nemes Malomhelyet is Alsó- és Felsőrámóc környékére lokalizálták, fekvéséről azonban a fenti topográfia nem tudott biztosat mondani, holott annak fényében, hogy ez a bejegyzés Újkastély másik, feltehetően régebbi neveként említi, Újkastélyt pedig az alsórámóci egykori kastéllyal azonosították, talán nem lett volna túl merész kijelenteni, hogy az egykori kastélyépület helyén állt a malom.³⁴ Mégis, ez a hipotézis minden bizonnyal téves, ugyanis más forrásaink Alsólászlóhoz kötik Újkastélyt, ezt a megállapítást pedig támogatja, hogy a 19. század első felében készült 2. katonai felmérés a falutól nyugatra megnevez egy Tabor Mühle nevű helyet,³⁵ Andritska Sámuel 1822. évi, illetve Joseph Brechter 1823. évi térképein is szerepelt a Tabor név, utóbbinál két épület, egy fogadó és egy malom is viselte.³⁶

Bejci Ambrus sem sokáig tartotta meg a kastélyt és a birtokokat, hanem szinte azonnal, 1570. január 25-én úgy rendelkezett, hogy továbbadja leszármazottainak. A fiágot részesítve előnyben, Gergely nevű fiát és a tőle származó fiúunokákat jelölte ki kedvezményezettnek, leányai pedig csak akkor kaphatnak a birtokokból, ha Gergely ágának magva szakad.³⁷ Gergely rövid idő múlva már jelentkezett is a nádori helytartó hivatalánál, kérve saját beiktatását, amelyről 1570. március 19-én ment ki a parancs a vasvári káptalannak, akik május 11-én küldték ki képviselőjüket Bejci Ambrus fiának a birtokba való bevezetésére.³⁸ A 16. század második felének birtokviszonyait egy ezt követően, június 10-én kelt káptalani jelentésből ismerhetjük meg legjobban, ugyanis abban Bátori Miklós országbíró utasítására átírták az Oláh rokonság itteni birtokosságával kapcsolatos legfontosabb okleveleket. Erre azért volt szükség, mert Bejci Ambrus nem szeretete volna, ha a korábbi iktatások során az oklevelekben maradt bizonyos hibák jogalapot szolgáltatnának újabb perek indításához

korábbi tanulmánya, amelyben megkísérelte lokalizálni a kastélyt, ám az akkor felállított elméletét 1962. évi íráság elvetette. *Karl Ulbrich*: Der „Tabor” von Unterloisdorf–Mannersdorf a. d. R., *Burgenländische Heimatsblätter* 18 (1956) 14–17. A művészeti topográfia azonosítási problémája talán annak tulajdonítható, hogy szerzői Josef Loibersbeck 1956. évi, folytatásokban közölt tanulmányára alapozták megállapításaikat, aki szintén elfeledett helynévként utalt Nemes Malomhelyre. *Loibersbeck, J.*: Im oberen Rabnitztal (5. Fortsetzung) i. m. 15.

³⁴ Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes Oberpullendorf i. m. 543., 668.

³⁵ Második katonai felmérés. (Online: <https://mapire.eu/hu/map/secondsurvey-hungary/?layers=osm%2C5&bbox=1837004.8355147017%2C6012569.521749855%2C1843449.4324619954%2C6014480.447456985> utolsó letöltés 2018.08.04.)

³⁶ *Samuel Andritska*: Mappa exhibens terrenum oppidi Kethel inclyto comitatui Soproniensi et celsissimi principatus Eszterhazyani dominio Kőszeg ingremiati. (Kethely bel- és külterületének úrbéri térképe) MNL-OL S 16 (Esterházy család hercegi ágának levéltárából kiemelt térképek) - No. 486. (Online: <https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/7877> utolsó letöltés 2018.08.04.), *Josephus Brechter*: Mappa exhibens terrenum oppidi Kethel inclyto comitatui Soproniensi et celsissimi principatus Eszterhazyani dominio Kőszeg ingremiati. Országos Széchenyi Könyvtár kéziratok térképek TK 1759. (Online: <https://maps.hungaricana.hu/hu/OSZKTerkeptar/1758> utolsó letöltés 2018.08.04.)

³⁷ MNL-OL P 45 1. tétel - 1570. - No. 5.

³⁸ MNL-OL P 45 1. tétel - 1570. - No. 6., és No. 28.

ellenük.³⁹ Szerencsére a Horvát haszonélvezetében lévő birtokokból már nem támadtak újabb viszályok, 1574-ben az egész uradalom Bejci Gergely birtokában volt.⁴⁰

Adódik a kérdés, hogy lehet-e szó arról, hogy a kastély az 1560-as években már hosszabb ideje állt, csupán nem maradtak fenn források a létezéséről? A válasz minden bizonnyal nemleges. Mint látható, az Alsólászlóval együtt négy vizsgált település a 15. század második felében birtokigazgatásilag nem volt önálló, más uradalmakhoz tartozott, nem volt szükség arra, hogy egy-egy majorsági udvarháznál nagyobb méretű építkezésbe kezdjenek a földesurak. A helyzet csupán Jurisics Miklós érkezésével változott meg, Horvát Gergely idejében pedig, akinek nem volt a környéken más, nagyobb vagy kiépítettebb birtoka, stabilizálódott. Jurisics volt az, aki 1545-ben Peter Schwartz alsólászlói lakostól 20 forintért vásárolt egy malmot Répcekehely és Alsólászló között, amely a Középmalom nevet viselte.⁴¹ Az azonosítást tekintve azonban gondot jelent, hogy 1554. évi közzvizsgálat szerint Jurisics Wolfgang Jägertől 1550 és 1554 között 32 rénes forintért vásárolt egy régi malmot, és annak a helyén épített új malmot és vele együtt egy erődített nemesi udvarházat.⁴² Jurisics sem könnyíti meg a helyzetünket, ugyanis több malmot is szerzett a környéken, az egyiket valóban Wolfgang Jägertől, csupán az időpont nem igazolta a tanúvallomások alapján kialakult képet, ugyanis az adásvételre 1546. augusztus 22-én került sor. Bonyolítja az azonosítást az is, hogy Schwartz malmához hasonlóan a Jägertől vett épület is Kethely és Alsólászló között helyezkedett el.⁴³ Prickler a Középmalom név miatt Schwartz malmának helyére teszi a kastélyépítkezést, szerinte a Preysll-féle malmot lebontották, a Jägertől vásárolt épület viszont a továbbiakban is malomként funkcionált, és azonosítható a 19. századi térképeken szereplő malommal.⁴⁴ Földesúrként Jurisics igen körültekintően járt el, egyrészt a kastélyépítést 1546/47 folyamán utólag engedélyeztette a királlyal, másrészt 1546-ban megjáratta a birtokához tartozó erdő határát, harmadrészt pedig a közzvizsgálattal gondoskodott arról, hogy a borsmonostori apát ne igényelhesse magának vissza a malmokat.⁴⁵

³⁹ MNL-OL P 45 1. tétel - 1570. - No. 32.

⁴⁰ Prickler, H.: Der Tabor i. m. 128.

⁴¹ „mein muelschlag, di Mittermul genant” – ÖStA Finanz- und Hofkammerarchiv, Alte Hofkammer, Niederösterreichische Herrschaftsakten (a továbbiakban FHKA AHK NöHA) G 68/a (Güns, Herrschaft) fol. 94.

⁴² Jurisics vizsgálatot kért annak bizonyítására, hogy a *Kwzepmalom* nevű Répce-malom, amelynek a helyén építkezett, elkülönül az apátság birtokaitól. Az 1554. május 12-én megtartott vizsgálat őt igazolta. MNL-OL P 45 1. tétel - 1554. - No. 7. A Jurisics előtti birtokosra, az adásvétel idejére és összegére: Uo. 1563. - No. 11. Utóbbi iratban többek szerint a Jurisics előtti birtokos a malmai után mégiscsak fizetett évi cenzust az apátnak, úgyhogy Jurisics korábbi állítása az exemptióról talán nem állja meg teljesen a helyét. Egyikük, Mesterházi Józsa szerint Jurisics is megállapodott András apáttal évi 4 rénes forintban.

⁴³ Peter Preysll soproni polgártól az alsólászlói alsómalmost vette meg 45 rénes forintért. ÖStA FHKA AHK NöHA G 68/a fol. 96. A Jäger-féle szerződés: Uo. fol. 98.

⁴⁴ Prickler, H.: Der Tabor i. m. 116.

⁴⁵ MNL-OL P 45 1. tétel - 1563. - No. 11., Koppány T.: Kastélyok a végváarak mögött i. m. 254., Gmoser, E.: Herrschaft Güns i. m. 138., Prickler H.: Der Tabor i. m. 117.

Az 1554-ben megtartott vizsgálat eredménye viszont nem tartotta vissza Szentgyörgyi István apátot 1562-ben, hogy egy jogtalanak vélt folyószabályozás ürügyén panaszt ne tegyen amiatt is, hogy a Tabor nevű malomból átépített várkastély voltaképp az apátság birtokán fekszik, és az egyházzal ellentétes módon került annak idején világiak kezébe.⁴⁶ Ugyanebben az időben Horvát is azzal vádolta meg az apátot, hogy többször is elterelte a Répcét, mert annak igenis a kastély melletti malomhoz és az attól délre lévő halastóhoz kell folynia.⁴⁷ Vélhetően mindkét félnek igaza volt valamennyire, mert az ügyben tartott vizsgálat során több tanú szerint Jurisics nyúlt először a folyómederhez, tehát Horvát már egy neki kedvező állapotban vette át a birtokot.⁴⁸ Pedig az apát és Horvát viszonya nem indult rosszul, utóbbi 1558-ban bérbe vehette az apátság kethelyi szántóit, azonban 1562-re István apát vádjai szerint már jókora bérleti díj-hátralékot halmozott fel.⁴⁹ Jurisics talán büszkeségből nevezte el *castellumnak*, új kastélynak az alsólászlói kúriáját. A vegyes, inkább német többségű helyi lakosság által használt Tabor az Újkastélyhoz hasonlóan puritán névadás, egyszerűen megerősített helyet jelent, az is lehetséges, hogy a kastélytól független és annál korábbi eredetű.⁵⁰ Az osztrák szakirodalom állítása szerint ez a név egészen a 13. századra megy vissza, amikor IV. László király 1277-ben itt táboroztatta seregét a Kőszegiek elleni hadjárata során.⁵¹ A felvetés ellen önmagában az az érv semmiképp sem állhatja meg a helyét, hogy évszázadok választották el a késő Árpád-kort Jurisics kastélyépítésének idejétől, hiszen az a kastély is már rég letűnt, amikor a

⁴⁶ Horvát a panasz szerint egy újonnan ásott árokba vezette el a Répce vizét, egyenest a kastély melletti halastóba. MNL-OL P 45 1. tétel - 1562. - No. 2.

⁴⁷ MNL-OL P 45 1. tétel - 1562. - No. 5–6.

⁴⁸ Bük Máté, Tompa Benedek és a tanúk túlnyomó többsége nem tudott felvilágosítással szolgálni arról, hogy történt-e Horvát emberei részéről mederáthelyezés. MNL-OL P 45 1. tétel - 1563. - No. 11. A vízimalmokat a korszakban sokszor nem magára a folyóra építették, hanem a vizet csatornába terelve biztosítottak maguknak a malomtulajdonosok duzzasztási lehetőséget. Az ilyen csatornaásásokból származó károokra és malomperekre összefoglalóan *Tringli István: A magyar szokásjog a malomépitésről*. In: *Analecta mediaevalia I. Tanulmányok a középkorról*. Szerk.: Neumann Tibor. Budapest–Piliscsaba, 2001. 251–268.

⁴⁹ MNL-OL P 45 1. tétel - 1562. - No. 7.

⁵⁰ *Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm*. 16. Bde. in 32 Teilbänden. Leipzig 1854–1961. Quellenverzeichnis Leipzig 1971. Online: <http://woerterbuchnetz.de/cgi-bin/WBNetz/genFOplus.tcl?sigle=DWB&lemid=GT00019>, letöltve: 2018. július 15. Lapasics Mátyás, Mizgolics Bertalan és Horvát Ambrus jobbágyok szerint Jurisics a kastélyt „in loco Tabor vocato” építette fel. MNL-OL P 45 1. tétel - 1563. - No. 11., No. 14.

⁵¹ *Ulbrich, K.: Der „Tabor” (1962) i. m. 235–236., Prickler H.: Der Tabor i. m. 114–115.* Utóbbi szerint túlzó az olyan következtetések levonása, miszerint ekkor várat is építettek itt a királynak, hogy ne kelljen a helyiek által nyújtható szegényes körülmények között laknia. A magam részéről ehhez annyit tennék hozzá, hogy a kunokat és életmódjukat kedvelő király 1277-ben nem valószínű, hogy túlzottan ragaszkodott volna a kastélyokhoz, várakhoz, bár tény, hogy már ősz vége volt. Kethelyi táborozására: Szentpétery Imre–Borsa Iván: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke II. köt. 2-3. füzet 1272–1290.* Budapest, 1961. 2828. sz. 199–200. Hozzá kell tenni, hogy a táborozás pontos helyszíne nem feltétlenül köthető a későbbi kastély helyéhez, ugyanis az 1277. évi oklevélben a jóval keletebbre lévő borsmonostori apátságot is Kethely határain belülre helyezték.

2. katonai felmérés még mindig feltüntette a Tabor nevű malmot, 1955-ben pedig a szomszédos Répcekehelyen volt egy Tabor nevű fogadó is.⁵²

Felmerül a kérdés, hogy ha a vizsgált oklevelekben emlegetett Újkastély, vagy Nemesmalomhely Alsólászló mellett feküdt, akkor mit tudhatunk meg az Alsórámócban lévő későbbi kastély múltjáról? Mindössze egy oklevélben említettek Alsórámóccal kapcsolatban épületet, 1558-ban egy nemesi udvarházat. Koppány Tibor szerint ezt tekintethetjük az ottani kastélyépület magjának.⁵³

Összegzés: egy kis uradalom születése

Összegzésképp szót kell ejteni arról, mi is történt valójában a vizsgált nagyjából hetven év alatt. A vörösvári uradalom Sopron megyei része, elsősorban a korábbi földbirtokos család, az Ellerbachok kihalása és az ezt követő évtizedekig tartó örökösödési vita eredményeképp elszakadt az uradalom Vas megyei magterületétől, és más birtokosok, előbb a Stubenbergekek, majd ifj. Jurisics Miklós, Horvát Gergely, végül pedig Bejci Ambrus és leszármazottai kezébe került. Habár azt is mondhatnánk, hogy a Vas megyei részek „szakadtak le” a Sopron megyeiekről, ugyanis a Stubenbergekek a 16. század elején az egész uradalmat birtokolták, de Vörösvárat az Erdődiek az Ellerbach János-féle zálogvállásra hivatkozva meg tudták kaparintani.

Az apró uradalomkezdemény, habár Jurisics hozzácsatolta az egyik, Schwartztól vagy Jägertől megvásárolt alsólászlói malom helyén felépített erődített nemesi udvarházát, ezzel igazgatási központhoz, malomhoz és halastóhoz is juttatva azt, kezdetben könnyű prédának is tűnhetett a szomszédok számára. Az Alsólászlóval együtt négy falu birtokviszonya eléggé mozaikos volt, Jurisics egyiket sem birtokolta kizárólagosan, Felsőrámócon Lánzsér uraival és a Puchheimekkel osztozott, Répcefőn és Alsórámócon szintén a Puchheimekkel, Alsólászló pedig a borsmonostori apátságához tartozott, és a jelek szerint Jurisicsnak is kellett némi cenzust fizetnie az apátoknak ottani birtokai után. A két birtokrész közötti jogi egységet segítette a tény, hogy a Felső-Répcse menti három faluban lévő jószágok és a kastélynak helyet adó földterület is vásárlással vált Jurisics szerzeményévé.⁵⁴ Mivel Jurisics a birtokszerzések idejében, 1550 és 1554 között nem volt Kőszeg birtokában, ezért nem irányíthatta onnan a szerzeményeit, bizonyára ez motiválta abban, hogy a Jägertől vett földön ne csupán újjáépítse, hanem egy nemesi udvarházzal bővítse is az egykori malmot. Ebből a kúriából pedig, miután megerősítették

⁵² Utóbbihoz *Ulbrich, K.*: Der „Tabor” (1962) i. m. 230.

⁵³ MNL-OL P 45 1. tétel - 1558. - No. 2., *Koppány T.*: Kastélyok a végvárak mögött i. m. 226.

⁵⁴ Ez lehetővé tette az uradalomszervezést, ugyanis a birtokosváltások esetén nem kellett attól tartani, hogy a különböző jogi státusú birtokrészek miatt darabjaira hullik a birtokszervezet. Adománybirtokokat például nem volt célszerű egy uradalomba szervezni vásárolt birtokokkal. *Engel Pál*: Uradalomszervezés a Dunántúlon a XIV-XV. században. In: Tanulmányok Pápa város történetéből 2. Szerk.: Hermann István. Pápa, 1996. 17.

valóban birtokközpont lett, Bíró Pál szolgabíró 1562-ben ide jött, hogy a megyeszék elé idézze Horvát Gergelyt, és amikor nem találta otthon, tisztartójának, Sáfár Miklósnak adta át az üzenetet.⁵⁵ Miklós valóban sáfárként szolgálta urát, ugyanis egy másik oklevélből kiderül, hogy igazi családneve Sztankovics volt.⁵⁶

Problémát jelent, hogy az oklevelekben vegyesen szerepel a *castellum* és a *curia nobilitaris* kifejezés, holott a középkor emberétől, főleg, ha jogi szövegeket fogalmaz, elvárható, hogy különbséget tudjon tenni közöttük.⁵⁷ Az sem siet a segítségünkre, ha az egyes fogalmak felhasználását kontextusba helyezzük, ugyanis nem állítható fel egy olyan kényelmes hipotézis, miszerint az uralkodó és a bíróságok előtt Jurisics, Horvát és Bejciék udvarháznak nevezték az épületet, magánlevelekben pedig kastélynak, mivel nem kaptak engedélyt a megerősítésére, hiszen Jurisics kapott. Forrásaink szinte kizárólag hivatalos iratok, az alsólászlói épület pedig hol *castellum*, hol *curia*, de gyakran mindkét névvel illetik. Részben Koppány Tibor ötletes felvetése segíthet a kérdés megoldásában, miszerint a *castellum* tulajdonképpen jelentheti pusztán a körítőfalakat és az árkokat,⁵⁸ másrészt Horváth Richárd megjegyzései, miszerint egyrészt az udvarházak erősítéseinek mértékét legfeljebb a szokásjog szabályozhatta, másrészt a kastély fogalom is átalakult, az udvarház szinonimájává válhatott. Sőt, a terminológiát a birtokos személye is befolyásolhatta, egy olyan tekintélyes birtokos, mint ifj. Jurisics Miklós bátran hívhatta udvarház helyett kastélynak a lakhelyét.⁵⁹

Magáról a kastélyról és erősítéseiről, köszönhetően egyrészt két fennmaradt 16. század közepi helyszínrajznak, másrészt az 1962. évi ásátásoknak, meglehetősen sokat tudunk. Andritska Sámuel térképén a Tábor-malomtól délkeleti irányban szerepel egy magtár, amelyet a Jurisics-féle alaprajzhoz hasonló árkok vettek körül.⁶⁰ Utóbbi szerint a Répce vizét a kastélyhoz vezetve két vizesárkot alakítottak ki, amelyek felett fából ácsolt hidak vezettek át. A külső árok mögött sövénykerítést építettek, a külső kapu mellett istállót, a belső árok mögött pedig egy négy sarokrondellával erősített palánkfalat, mögötte magas töltéssel, belül pedig egy emeletes lakóépülettel, vele szemben pedig egy faépítésű

⁵⁵ MNL-OL P 45 1. tétel - 1562. - No. 2.

⁵⁶ MNL-OL P 45 1. tétel - 1563. - No. 11.

⁵⁷ *Horváth Richárd*: Castrum Teremhegy. Adalékok az udvarház terminus magyarországi történetéhez. Castrum. A Castrum Bene Egyesület Hírlevele 3. szám (2006/1) Szerk. Feld István, Szatlóczi Gábor, Domokos György. Budapest, 2006. 65–66.

⁵⁸ *Koppány Tibor*: Castellumok a késő-középkori Magyarországon. In: Castrum Bene 2/1990. Szerk. Juan Cabello. Budapest, 1992. 83.

⁵⁹ *Horváth R.*: Castrum Teremhegy i. m. 67., 69. *Új*: Várak és uraik a késő középkori Magyarországon. Vázlat a kutatás néhány lehetőségéről. In: Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Szerk. Neumann Tibor és Rácz György. Budapest–Piliscsaba, 2009. 66.

⁶⁰ *Ulbrich, K.*: Der „Tábor” (1962) i. m. 232.

pincével. A kapukat rostéllyal is védték.⁶¹ A kastélyt 1546 végén az Alsó-ausztriai Kamara bizottsága tekintette meg, megállapítva, hogy nem veszélyes Kőszegre nézve.⁶²

A kis kiterjedés ellenére azt tapasztaltuk, hogy sem Vörösvár (és Monyorókerék) ura, Erdődi Péter, sem pedig a Lánzsért birtokló Oláh érsek nem bírta megszerezni a Jurisics-féle kisuradalmat. Ez csak részben magyarázható Jurisics személyével és tekintélyével, hiszen utóda, Horvát Gergely nem volt főnemes, csupán a vitézlő rend tagja, egyszerű huszárcapitány, mégis többé kevésbé (gondolva itt a Nádasdi Tamás által elkövetett jogtalan birtokfoglalásokra) meg tudta védeni a birtokait. Jurisics és Horvát is ügyesen aknázták ki a birtokjogaikat alátámasztó okleveleket és a jogi védelem eszközeit, így pedig ellenfeleiknek, legyenek azok bármilyen hatalmas urak, nehéz volt elnyelniük az aprócska uradalmat.⁶³

Apró érdekességként meg lehet említeni, hogy az 1556. évi királyi iktatóparancs szövege, amely az esztergomi káptalannak szól, a helytörténeti adatokon túl megemlékezett egy aktuális jogtörténeti változásról, ugyanis épp 1556-ban hoztak törvényt a török hódítás miatt Nagyszombatba menekült esztergomi káptalan végrehajtási jogkörének az ország egészére történő kiterjesztéséről.⁶⁴

⁶¹ Prickler, H.: Der Tabor i. m., 118–123., Gmoser, E.: Herrschaft Güns i. m. 135. Összefoglalóan a kastélyról: Harald Prickler: Burgen und Schlösser, Ruinen und Wehrkirchen im Burgenland. Wien, 1972. 174–175., magyar nyelven Koppány T.: Kastélyok a végvárak mögött i. m. 255. Az alaprajz: ÖStA FHKA AHK NöHA G 68/a fol. 90. Nyomtatásban megjelent Gmoser, E.: Herrschaft Güns i. m. 134–135., illetve a részletesebb rajz Prickler, H.: Der Tabor i. m. 118. oldalt követő melléklet, továbbá Koppány T.: Kastélyok a végvárak mögött i. m. 255.

⁶² ÖStA FHKA AHK NöHA G 68/a fol. 92., Gmoser, E.: Herrschaft Güns i. m. 133.

⁶³ Az egybefüggő uradalmak megszervezése körüli nehézségekről és a kisbirtokok „elnyelése” útjában álló jogi akadályokról: Engel P.: Uradalomszervezés i. m. 17–18.

⁶⁴ „Liberum sit in omnibus regni eiusdem nostri Hungarie comitatibus et partibus executiones quascunque legitimas et iuridicas atque statutiones facere et peragere, qua etiam facultate iam a pluribus annis libere usi estis” – MNL-OL P 45 1. tétel - 1570. - No. 32., Vö.: 1556. évi 39. tc. Magyar országgyűlési emlékek 3. i. m. 582–583.

SOPRONI ARCOK

IFJ. SARKADY SÁNDOR

Kovács József László emlékének

Az emlékező sorok írója elköszön a *Soproni Szemle*, a *Soproni Füzetek* és a *Várhely* egykori hűséges munkatársától. Egyben búcsúzunk az atyai jó baráttól, az örök soproni polgártól. Dr. Kovács József László múzeumigazgató vérbeli tanár és helytörténész volt egy személyben. Igazi polihisztor, a szülővárosa múltjáért utolsó szíve dobbanásáig rajongó és ide mindig hazatérő professzor, aki szorgalommal, alázattal dolgozott éppen aktuális kutatási témáján. Kutatási területe Sopron 16–19. századi története volt. Ránk hagyott életművével: cikkeivel, tanulmányaival, köteteivel aranybetűkkel írta be nevét a soproni történészek és irodalmárok Pantheonjába.

Dr. Kovács József László 1932. október 22-én született Sopronban. Édesapját, aki a Szent Imre kollégium fűtője volt, alig három évesen veszítette el. Így édesanyja egyedül nevelte egyetlen fiát. Középiskoláit Sopronban, a bencés gimnáziumban kezdte – ahol a cserkészcsapat aktív tagja volt –, majd a Széchenyi reálgimnáziumban fejezte be. A hazáját szerető és a helytörténet iránt fogékony ifjú egyike volt Csatkai Endre fogadott fiainak.

E minőségében teremőrként vállalt önkéntes szolgálatot a Soproni Múzeumban. Innen vezetett az út a fővárosba, az ELTE magyar-német szakára, az Eötvös Collegiumba. Itt a nehéz, embert próbáló időkben Mollay Károly vezette be a paleográfiába és Sopron 16–17. századi történetébe, bízta meg Faut Márk soproni krónikájának feldolgozásával, ami több évtized múlva, 1995-ben jelent meg nyomtatásban a Sopron Város Történeti Forrásai sorozatban. Mollay Károly hívta fel a figyelmét Lackner Kristóf polgármester életművére is, amelynek feldolgozása tudósi életművének legnagyobb teljesítménye. 1972-ben a *Lackner Kristóf és kora* című monográfiával nyerte el az irodalomtudományok kandidátusa címet. A kötet 2004-ben újra megjelent.

1956 és 1967 között Ráckeven az Ady Endre gimnáziumban tanított. Itt ismerkedett meg későbbi feleségével, Terikével, akivel 1962-ben kötöttek házasságot. 1962 és 1969 között a ráckevei Árpád Múzeum megalapítása és annak igazgatása kötődik a nevéhez. Kandidátusi fokozata megszerzését követően 1977-től a zsámbéki tanítóképző főiskola oktatója a magyar nyelv és irodalmi tanszéken. Tanított a szombathelyi tanárképző főiskolán és a miskolci egyetemen, majd utolsó munkahelyén, a Károli Gáspár Református Egyetem német tanszékén 2004-ig.

1957-től a *Soproni Szemle* állandó munkatársa, az 1978-ban útjára induló *Soproni Füzetek* valamennyi számában publikált. 2003-ban jelent meg *Soproni Parnasszus* című kötete, amely a kezdetektől, a soproni virágénektől napjainkig hét évszázadon keresztül dolgozza fel Sopron sajátos kétnyelvű irodalmának fejlődését, fontos alakjait, követi nyomon a városban élt, vagy valamilyen módon a városhoz kötődő alkotók életművét a nemzeti és az európai irodalom összefüggésrendszerébe ágyazva. A német kisebbség irodalmának lankadatlan kutatója volt. A *szülőföld nem enged* című, 2002-ben publikált esszékötetben a Nyugat-Dunántúlhoz kötődő irodalom és művelődéstörténeti tanulmányokat közölt, míg 2003-ban a *Soproni ének* című antológiához írt igényes kísérőtanulmányt a Soproni Fiatalok Művészeti Kollégiumának történetéről.

Magam az apámmal ápolt 54 évig tartó testvéri barátság révén ismertem meg őt. Kölcsönösen látogatták, felkeresték egymást, így gimnazistaként, majd főiskolai hallgatóként többször megfordultam budaörsi otthonában. Neki köszönhetem, hogy érdeklődésem korán a helytörténet felé fordult. *Soproniensia*-gyűjteménye és hatalmas könyvtára megbabonázott. Ennek hatására és beszélgetéseink során váltam magam is *Soproniensia* gyűjtővé. A tőle ajándékba kapott helytörténeti vonatkozású *ex libriseket*, népszavazási röplapokat, egyéb dokumentumokat gyűjteményemben ma is őrzöm. Új szerzeményeimről levélben számoltam be neki. Bármilyen kéréssel fordultam hozzá, gyorsan érkezett a válasz, kezdetben levélben vagy telefonon, később elektronikus levélben. Amikor főiskolásként gyűjteni kezdtem a *Nemzeti Könyvtár 1938-1944* sorozatát, 25 füzettel gazdagította gyűjteményemet. Megjelenő köteteimet az elsőtől kezdve ő ismertette a *Honismeret* folyóiratban. Jómagam a *Várhelyben* méltattam munkásságát. 2016-ban már betegen, néhai édesapám helyett jött el a Pázmány Péter Katolikus Tudományegyetemre Terike néni-vel, hogy meghallgassák doktori védésemet. Utoljára egy soproni levéltári rendezvényen találkoztunk személyesen. Dedikált könyvei, tanulmányai ott sorakoznak a polcomon.

A professzor úr, Jóska bácsi bár több évtizede nem a városban élt, lélekben mindig soproni maradt. Tudományos munkáinak jelentős része a Civitas Fidelissima büszkesége. Sopron irodalomtörténetét, régmúltját kutatta több mint fél évszázadig. Büszkén vallotta magát bencés öregdiáknak, soha sem feledve a rend nevelését. Csatkai Endre múzeumigazgató és Mollay Károly professzor tanítványaként vallotta, hogy *„helyi gyökerek nélkül nincs nemzeti múlt, mely csak úgy képzelhető el, ha feltárjuk a hajszálgyökereket.”*

2006-ban munkásságáért Budaörs díszpolgára címet kapott. 1977-től ebben a városban élt családjával. 2007-ben a Sopron Kultúrájáért díjat vehette át szülővárosában. 2011-ben Ráckeve tüntette ki díszpolgári címmel. Arany János díjas pedagógus volt.

Egy előttünk járó tudós nemzedék utolsó tagjaként 2018-ban ő is távozott az égi hazába. Sopron, a *Soproni Szemle* szerkesztőbizottsága, egykori tanítványaid és tisztelőid nevében búcsúzom tőled. Az ember küldetése a földön a Szép, az Igaz és a Jó szolgálata. Amíg éltél híven szolgáltad Sopront, szeretett szülővárosodat.

Szerzőink, akik 2018-ben lemondtak a honoráriumról a Soproni Szemle Alapítvány javára vagy pénzadománnyal támogatták a Soproni Szemle kiadását:

- Soproni József Kossuth-díjas zeneszerző, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem korábbi rektora
- Bendefy István nyugalmazott vegyészmérnök
- F. Romhányi Beatrix egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem
- Horváth Antal nyugalmazott tanár
- Horváth Csaba Sándor történész, Széchenyi István Egyetem
- Horváth László nyugalmazott mérnök
- Kádár Zsófia tudományos munkatárs, ELTE
- Károlyi György gyermekorvos
- Ribi András doktorjelölt, ELTE
- Sebők Richárd történész, ELTE
- Soós Viktor Attila történész, Nemzeti Emlékezet Bizottsága
- Szende Katalin, egyetemi docens, Közép-európai Egyetem
- Tóth Gergely István tudományos munkatárs, MTA

A Soproni Szemle Alapítvány ezúton fejezi ki köszönetét a személyi jövedelemadó 1 %-ának felajánlásáért. A 2017. évi összeg, melyet az Alapítvány 2018-ban kapott meg, 89.242,- Ft volt. Ezen összeget az Alapítvány működési költségeinek finanszírozására fordította.

Kérjük, támogassa továbbra is személyi jövedelemadójának 1 %-ával a Soproni Szemle folyóirat további megjelenését biztosító Soproni Szemle Alapítványt.

Adószámunk: 18525508-1-08,

Bankszámla számunk: 10404058-40510307-00000000

Bolodár Zoltán fotó-adattáros, Soproni Múzeum, 9400 Sopron, Fő tér 8.,
zoltan.bolodar@gmail.com

Csermelyi József levéltáros, Evangélikus Országos Gyűjtemény – Levéltár, 1085
Budapest, Üllői út 24., csermelyi.j@freemail.hu

Perger Gyula muzeológus, Győri Egyházmegye Püspöki Vagyonkezelő, Győr,
pergergyula61@gmail.com

Ifj. Sarkady Sándor főigazgató, Soproni Egyetem, Központi Könyvtár és Levéltár, 9400
Sopron, Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4., sarkady.sandor@uni-sopron.hu

Suslik Ádám levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni
Levéltára, 9400 Sopron, Fő tér 1., suslik.adam@gmail.com

Turbuly Éva történész, 9400 Sopron, Macskakői u. 13., turbuly@gmail.com

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau 2019/1

DER GROSSE KRIEG NACH 100 JAHREN

ZOLTAN BOLODÁR: Sopron als Hinterland im Ersten Weltkrieg	3
ÁDÁM SUSLIK: Arbeitertruppen von Kriegsgefangenen im Komitat Sopron zwischen 1915 und 1918	23
GYULA PERGER: Das Kriegstagebuch des Kálmán Papp, Militärg Geistlicher und späterer Soproner Stadtpfarrer	36
Der Große Krieg von Rezső Becht. Auszüge aus dem Roman „Der Zauberzylinder“. Eingeleitet und veröffentlicht von ÉVA TURBULY	61

MITTEILUNGEN

JÓZSEF CSERMELYI: Die Entstehung einer kleinen Herrschaft. Angaben zur Baugeschichte des Schlosses in Unterloisdorf (Alsólászló)	87
--	----

ÖDENBURGER PORTRÄTS

SÁNDOR SARKADY JR.: Zum Andenken an József László Kovács	101
Mitteilungen	104